Kemalizm Sonrasında Türk Kadını III

Dr. Bernard Caporal

139

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır.
Parayla satılmaz.

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mart 2000

Dr. BERNARD CAPORAL

KEMALİZM SONRASINDA TÜRK KADINI III

(1923-1970)

Çeviren **Dr. Ercan Eyüboğlu**

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

TOPLUMSAL YAŞAMDA TÜRK KADINI.....6
I. TOPLUMSAL YAŞAMDA KADININ DURUMUNUN GELİŞİMİ.....7
1- Kemalizm.....7
2- Kemalizm Sonrası.....25
II. TOPLUMSAL YAŞAMDA KADININ DURUMU.....30
1- Kırsal Dünyada.....30
2- Kentlerde.....38
A- Çağdaş Çevrelerde.....38
B- Geleneksel Çevrelerde.....43
C- Geçiş Halindeki Çevrelerde.....48
III. SONUÇ.....51

TÜRK KADINI VE SİYASET.....54
I. TÜRK KADININ SİYASAL HAKLARI.....55
1- Kemalizm.....55
A- Türk Kadın Birliğinin Eylemi.....55
B- Mustafa Kemal'in Müdahalesi.....63
C- Türk Kadınının Siyasal Hakları Kabul Ediliyor.....69
2- Kemalizm Sonrası.....74
II. TÜRK KADINLARININ SİYASAL YAŞAMA KATILMASI.....76
1- Kırsal Dünyada.....76
2- Kentlerde.....85
III. SONUÇ.....99
GENEL SONUÇ.....101
Kaynaklar ve Kaynakça.....107

Toplumsal Yaşamda Türk Kadını

Buraya değin izlediğimiz plâna uygun olarak önce toplumsal yaşamda kadının durumunun evrimini inceleyip sonra da değişik çevrelerde bu durumu betimlemeye çalışacağız.

I. TOPLUMSAL YAŞAMDA KADININ DURUMUNUN GELİŞİMİ

1- KEMALİZM

Kurtuluş Savaşı sırasında ve hemen ertesinde, hava, toplumsal yaşamda kadının durumunun özgürleştirilmesine hiç de elverişli değildi. Büyük Millet Meclisi'nde geçen tartışmalar buna tanıktır.

1921'de Bolu Milletvekili Fuat Bey, genişlemesi kaygı verici boyutlara ulaşan frengi ile savaşa ilişkin bir yasa önerisi vermişti. Önerisi, hastalığın izlenip önlenmesi amacıyla kadınların ve genç kızların tıbbi muayeneden geçirilmesine karşı çıkan tutucu milletvekillerinin sert tepkileriyle karşılaştı. Yozgat Milletvekili Hulusi Efendi, frengiye yakalanan kadınların doktora başvurabileceklerini kabul ediyordu. Nitekim şeriat, hasta kadınların bir hekimce muayene edilmelerine izin veriyordu. Fakat, zorunlu tıbbi muayeneler sırasında tüm kadınların vücutlarının belli yerlerini bir erkek önünde açmak zorunda bırakacak koruyucu önlemler alınmasına karşı çıkıyor, bunun, yasak olduğunu ileri sürüyordu.

Bursa Milletvekili Emin Bey ise yasa önergesinin kadınlarla genç kızlar arasında bir ayrım yaptığını ortaya attı. Buna göre yasa genç kızlara uygulanmayacaktı. Kadınlara uygulanacak muayene de yalnızca ağız, boğaz, boyun ile sınırlı tutulacak, kollarsa dirseklere kadar bakılabilecekti.

Ergani Milletvekili ise bunca geniş bir özgürlüğe şaştığını ve böyle bir yasanın, kadınların çarşıya bile çıkmasına izin verilmediği kendi seçim bölgesinde asla uygulanamayacağını söylüyordu.

Mesleği doktorluk olan Emin Bey yeniden söz alarak, önlemlerin etkili olabilmesi için genç kızların hiç değilse boyunlarına ve boğazlarına bakılabilmesinin sağlanmasını ileri sürecek oldu. Bir milletvekilinin biraz argo kokan yanıtı hem onu, hem tüm doktorları sindirmeyi amaçlıyordu: "Doktorlar! Sizin onların burunlarını bile görmeye hakkınız yoktur."

Birçok olayı örnek göstererek aynı yönde konuşan ve hekimleri ağır bir dille eleştiren Niğde Milletvekili Mustafa Hilmi Efendi, doktorların tümünün her türlü kuşkunun üstünde kimseler olmaktan uzak olduğunu vurguladı. Çözüm olarak da her yerleşim yerinde Yaşlılar Kuruluna güvenilmesini, frengi belirtisi ortaya çıktığında bu kurulun sağlık servislerine başvurmasını önerdi.

Tartışmaların üzerine çözüm oluşturmakla görevlendirilen üç kişilik bir komisyon kurulması kararlaştırıldı. Komisyon, evlenmeye aday erkeğin zorunlu muayeneden geçirilmesi ilkesinin benimsenmesini önererek kızları dışarda bırakınca Emin Bey bunu çok yetersiz bir çözüm olarak niteledi. Emin Bey, genel nüfus sayımı sırasında da, kimi bölgelerde böyle anlamsız yaklaşımlarla kadınların sayılmasına karşı çıkıldığını anımsattı. Emin Bey, milletvekillerine şöyle sesleni-

yordu: "Kadınlarımızın ve kızlarımızın muayenesine karşı çıkıyorsunuz, onları yabancılara teslim edeceksiniz". Yozgat Milletvekili Hulusi Efendi bunun üzerine yerinden fırlıyor, ağır ve aşağılayıcı sözlerle konuşmacıya saldırıyordu. Dört bir yandan sövgülerin yoğunlaşması üzerine Başkan oturumu kapatmak zorunda kaldı. (1)

Oturum yeniden açıldığında Emin Bey yeniden söz alarak amacının frengiye karşı köklü önlemler alınması gerektiğini, bu yapılmazsa yirmi yıl, otuz yıl sonra, çok sayıda erkeği kırıp geçirebileceğini vurgulamak istediğini belirtti. Bu ise Türkiye'nin güçsüz düşmesine yol açacaktı. Kadın nüfusu çoğunlukta olan bir Türkiye'nin halkı ise herhangi bir yabancı halkın merhametine kalmış demekti.

Tartışma yeniden başladı. Uyuşmazlık konusu, esas olarak, erkeklerin, burada doktorların, bir kadının vücudunun şu ya da bu bölümünü görme hakkına ilişkin Kur'an ve hadis metinlerinin yorumlanması idi. Sonunda, Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, komisyondan gelen önerinin yasalaşmasını; fakat uygulamanın yerel meclislerin değerlendirmesine bırakılmasını önerdi. Milletvekilleri de, onun bu görüşünü benimsediler.(2)

Aynı yıl, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, kadın-erkek karma bir öğretmenler kurultayı düzenlediği için, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Beyi ağır biçimde suçladı. Bakan, tüm uygar ülkelerde her etkinlik alanının sorumlularının birlikte çalıştıkları insanları düzenli aralıklarla

(1) Bir millitvekili, sayım sırasında, memurların sorularını yanıtladığı gerekçesiyle bir köylünün karısını öldürdüğünü söylemişti.

(2) T. Taşkıran s. 91-95, age.

biraraya toplamayı vazgeçilmez bulduklarını ileri sürerek kendini savundu. Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, "Biz, bu gerekliliği çok iyi anlayoruz; fakat bir Kurultayın karma niteliğini şiddetle kınıyoruz" diye Bakanı yanıtladı. Yeniden söz alıp eleştirileri yanıtlamak isteyen Bakan Hamdullah Suphi, gürültü ve seslerden konuşma olanağı bulamadı. Karahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey ise "Bu kurultay kadınlara yönelmiş bir hakarettir" diye bağırıyordu. Bu sert eleştiriler ve sorular sonucunda bakan çekilmek zorunda kaldı. (3)

Toplumda kadının durumunda en küçük bir özgürleştirmeye karşı bu muhalefet, esas olarak, düşüncelerini bu incelemenin birinci kesiminde geliştirmiş olduğumuz İslâmcılardan gelmekteydi. Bunlara Büyük Millet Meclisi'ndeki en keskin temsilcileri arasında bulunan Erzurum Milletvekilleri Ziya ve Raif Hoca, pek çok kez, sert biçimde, uygarlık perdesi altında batılı âdet ve yaşam biçimlerinin benimsenmesini öngören modernliğin kadın ahlâkı üzerindeki kötü ve olumsuz etkisini kınamıştı.(4)

İslâmcıların kadının toplumsal yaşamdaki yerine ilişkin görüşleri ve tutumu Mehmet Atıf (İskilipli)ın 1925'te yayınladığı Tesettür-ü Şer'i adlı kitapçıkta sergilenmiştir. Mehmet Atıf şapka giyilmesine karşı da bir kitap yayınlamıştır.(5) Atıf Hoca, çarşaf, örtünme ve saklanma konusunda kadınların uymaları gereken kuralları anımsatmaktadır. Akıl almaz büyük

(3) İbidem, 95-96.

(4) Örnek olarak, bkz., Raif Hoca'nın bir konuşması, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, II. Devre, II. İçtima Senesi, C. XIII, s. 40. Ziya Hoca ile Hamdullah Suphi çatışmasına ilişkin bilgi için, bkz., T. Z. Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri s.107-108. İstanbul, 1961.

(5) Frenk Mukallitliği ve Şapka, İstanbul, 1925.

ayrıntılarla sergilediği konumu, en kısıtlayıcı yaklaşımlardan birini yansıtmaktadır. Söyledikleri, pratik olarak, kadının evi dışında yüzünü tümü ile kapalı tutması, örtmesi gerektiği anlamına geliyordu. Bir gözünün örtülmeyip açık bırakılması bile bir ödün olarak hoşgörülüyordu. Kalın bir kumaştan dikilecek giysisi bol olacak ve vücudunun biçimine tam olarak oturmayacaktı. Bir Müslüman kadın için bundan değişik biçimde giyinmek, başka dinlerin kadınların derekesine alçalmak ve böylece de inancını yadsımak demekti.

Tesettür-ü Şer'i yazarı, daha sonra örtülü kadınların görüşebilecekleri erkeklerin kimler olduğunu ve hangileriyle konuşmalarına izin verildiğini belirtiyordu. Bunlar on üç kategori içinde sınıflanmaktaydı: Kocalar, babalar, kayınbabalar, oğullar, damatlar, kardeşler, kardeş ve kızkardeş çocukları, amca ve dayılar, köleler, ergin olmayan çocuklar ve tensel isteklerden kurtulmuş yaşlılar. Bu on üç kategoriden birine girmeyen bir erkekle, zorunlu olmadıkça temas etmek günahtı. Bu zorunluk da, kadının yaşamı tümüyle evin içinde geçeceğinden, pek seyrek olarak ortaya çıkabilirdi. Kadın çarşıya, pazara bile çıkmamalıydı, zira bu erkeğe düşen bir görevdi. Okula gelince, bir genç kızın oraya gidebilmesi için öğretmenin yaşlı olması gerekiyordu. Tersine hareket etmek, günah bir davranıştı.

Atıf Hoca daha sonra örtünme ve çarşafın yararlarını bir bir saymaya geçiyordu: Bunlar kadını evde kalıp çalışmaya ve çocuklarla ilgilenmeye zorlar; her cinsin işlev ve ödevlerinin sınırlarını çizer; ahlâksızlığa ve fuhşa karşı bir çaredir; kocanın kıskançlık için her türlü bahanesini elinden alır ve böylece bir toplumsal barış etkeni oluşturur.

Bu yararlar, hükümeti, bu kurumları düzenlemeye, zorun-

lu kılmaya ve bunlara saygı göstermeyen herkese ağır cezalar vermeye yöneltmeliydi. Bu, hükümet için bir ödev, üyelerinin herbirinin Tanrı'ya hesabını verecekleri dinsel bir vecibe idi.

Batılılaşmak istediğini söyleyen Türkiye'nin girdiği yolda Atıf Hoca, ahlâksızlık ve fuhuşun en küçüklerini oluşturmadığı tüm kötülüklere kapının açılmış olduğunu görüyordu. İmana tasallut (6) adlı kitabında Süleyman Nazif ise, Atıf Hoca'nın kınadığı kötülüklerin yalnızca Batı'nın tekelinde olmadığını kanıtlamakta hiçbir güçlük çekmiyordu. Yalnızca bu ikisiyle yetinilirse, ahlâksızlık ve fuhuş, Osmanlı İmparatorluğu'nda her zaman vardı.

Bu bağlam içinde Mustafa Kemal'in benimsediği tutum ne oldu?

Mustafa Kemal görüşlerini halka kabul ettirmek için ilk aşamada ikna yolunu kullandı. Ayrıca, etki alanı geniş ve derin olan gericiliğe de silah vermemek gerekiyordu. Nitekim Gâzi, Şeriat kurallarının yorumunda daha geniş görüşlere başvurdu. 1923'ten başlayarak ülke içinde yaptığı birçok gezi boyunca pek çok söylev verdi, konuşma yaptı, kadının durumu, reform sorununu ele alarak bunun dinsel buyruk ve yasaklara aykırı olmadığını ileri sürdü. Bu uğurda ulusal duyguları da belli bir başarı ile titreştirmekten çekinmedi, yabancıların Türkiye'nin çağdaş bir ülke haline gelme olanakları konusunu da ileri sürmüş oldukları kuşkuları ön plâna çıkararak kınadı, eleştirdi. Onlara göre, kadın olduğu gibi kaldıkça Türkiye çağdaş bir ülke olamazdı: Kadınsa ilkel, bilgisiz, önyargıların tutsağı ve erkeklerce toplumsal yaşamdan uzakta tutulmuştur.

(6) İstanbul, 1324, s. 8.

Nitekim, O, 31 Ocak 1923'te İzmir'de yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu:

Düşmanlarımız bizi dinin tahtı tesiri altında kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar. Bu hatadır. Bizim dinimiz hiç bir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir. Allah'ın emrettiği şey, müslim ve müslimenin beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylemesidir. Kadın ve erkek bu ilmü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur.(7)

Çarşafa gelince Gâzi konuşmasında buna açıkça karşı çıkmadı, ayrıntılara girmeksizin İslâm'ın çarşafı ille de gerekli görmediğini belirterek şöyle dedi:

Mamafih, icabı din olan tesettür, kısaca ifade etmek lazım gelirse, denebilir ki, kadınların külfetini mucip ve muhalifi adap olmayacak şekli basitte olmasıdır. Şekli tesettür, kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır.(8)

21 Mart 1923'te Konya'da Kızılay Kadınlar Şubesi'nde yaptığı konuşmada, Gâzi, halk kadınının savunmasını yaparak onun toplumda ve aile içinde tuttuğu yer üzerinde durdu ve ülkenin ekonomik yaşamına olan katkısını vurguladı. Anadolu kadınını yücelten Mustafa Kemal olsa olsa İstanbul'da yabancıların ve Türkiye'nin düşmanlarının betimlediği duruma rastlanabileceğini kabul ediyor ve şöyle diyordu:

Düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen sathi nazarlar kadınlarımıza bazı isnadatta bulunmaktadırlar. Ka-

(7) Söylev, C. II, s. 86.
(8) İbidem, s. 87.

dınlarımızın hayatta âtılane yaşadıklarını, ilim ile, irfan ile münasebetleri bulunmadığını, hayatı medeniyet ve hayatı içtimaiye ile alakadar olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden mahrum kaldıklarını, onların Türk erkekleri tarafından, hayattan, dünyadan, insanlıktan, kisb-ü-kârdan uzak tutulduğunu söyleyenler vardır. Fakat hakikati hal böyle midir? Şüphesiz ki Türk kadınını bu suretle görmek, Türk kadınını görmemektir. Ecnebilerin ve bizi düşman nazarıyla görenlerin tarif ve tasvir ettikleri kadınlar, bu vatanın asıl kadını, Anadolu'nun asıl Türk kadını değildir. Öyle kadınlar bizim asıl hayatımızda ve asıl memleketimizde yoktur. Türk kadınını yanlış görüp yanlış anlatanlar, bilhassa büyük şehirlerimizde, müterakki, medeni zannedilen yerlerde, bazı Türk kadınlarının manzarai hariciyelerine bakıp aldanıyorlar. O kadınların harici manzaralarını aleyhimizdeki suitefsirlere müsait bir zemin olarak alıyorlar. Milletin umumi hayatına nisbetle pek mahdut ve naçiz olan o kadınları, onların manzarayı hariciyelerinden çıkardıkları manayı bütün Türk kadınlığına teşmil ediyorlar. İşte ilk tashih edilecek hata ve ilk ilân edilecek hakikat buradadır. Manzarai hariciyeleriyle düşmanlarımıza ve bilhassa içimizdeki bedbahlara bilerek ve daha ziyade bilmeyerek haklı bir sermayei tezvir veren manzaralara, hepiniz biliyorsunuz ve herkes biliyor ki, en ziyade memleketimizin en büyük şehri olan, asırlarca devletin payitahtı ve makarrı hilafeti bulunan İstanbul'da tesadüf ediliyor. Düşmanlarımız bu manzaradaki kadınlardan aldıkları intibaat ile acı hükümler veriyor ve diyorlar ki: Türkiye mütemeddin bir millet olamaz, çünkü Türkiye halkı iki parçadan mürekkeptir. Kadın ve erkek diye iki kısma ayrılmıştır, halbuki bir heyeti içtimaiye aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse terakki ve te-

meddün etmesine imkânı fenni ve ihtimali ilmi yoktur (9).

Daha sonra çarşaf konusunu ele alan Mustafa Kemal, çok büyük bir katılık doğrultusunda olduğu gibi, abartılmış bir özgürlük yönünde de aşırılıkları eleştirerek şöyle diyordu:

Dinimizin tavsiye ettiği tesettür hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince tesettür etselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardı. Tesettürü şer'i, kadınlar için mucibi müşkilat olmayacak, kadınların hayatı içtimaiyede, hayatı iktisadiyede, hayatı maişette ve hayatı ilimde erkeklerle teşriki faaliyet etmesine mani bulunmayacak bir şekli basittedir. Bu şekli basit heyeti içtimaiyemizin ahlâk ve adabına mugayir değildir (10).

Sonuç olarak Mustafa Kemal için kadının durumu ve onun toplumdaki yerine yönelik vazgeçilmez yenileştirmeler dinsel kurallar çerçevesi içinde gerçekleştirileceklerdi. O şöyle diyordu:

Daha selâmetle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınını mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmî, ahlakî, içtimaî, iktisadî hayatta erkek şeriki, refiki, muavin ve müzahiri yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız şer'in tevsiye, dinin emrettiği bir kıyafetle faziletin icap ettirdiği tavrı hareketle içimizde bulunur; milletin ilim, sanat, içtimaiyat hareketlerine iştirak ederse bu hali emin olunuz, milletin mutaassıbı dahi takdiren men'i nefs edemez (11).

Gâzi, bu alanda örneği, ilk kendi karısının vermesini istemiştir. Daha 1923'te Latife Hanım, siyah giysilerle ve ba-

(9) İbidem, s. 148-149.
(10) İbidem, s. 150.
(11) İbidem, s. 150-151.

şörtülü de olsa çarşafsız dolaşıyordu. Ancak batı modasına uygun giyinmek üzere bu giyinişi çok çabuk bırakmıştır. Hatta o amazon giysileri ve süvari çizmeleriyle Mustafa Kemal'in yanında askeri denetlemelere bile katılacak, onunla birlikte lokantaya gidecektir (12).

Büyük kentlerde kadınlar çarşafı atmakta gecikmediler. Bu konuda C. Diehl 1924'te şunları yazıyordu:

Eskiden sokaklarda ya da mezarlıklarda ışıklı benekler oluşturan parlak renkli feraceler bugün yerlerini hemen tümüyle koyu renkli giysilere bırakmış bulunuyor... Tüm yüzlerde ya da tümüne yakınında çarşaf yok ve hiçbir Müslüman erkek bu konuda ağzını açmıyor. Ve bu, ilk adımda sanılabileceği gibi çağdaş ve Avrupalı düşüncelerin tutkunu birkaç güzel kadının işi değil, hiç değil. İstanbul'un en uzak, tümüyle ve en katı biçimde Türk kalmış semtlerinde, yüzü çarşaflı bir kadın artık bir istisnadır. Büyük bir dinsel tören sırasında Fatih camiine girdiğimi anımsıyorum: Çoğunluğuyla orta halli yüzlerce kadın içinde en çok yirmi kadarı çarşaflarını koruyorlardı. Oysa cami Osmanlı İstanbul'unun tam göbeğinde yükseliyordu (13).

Bu durum, Türkiye'nin tümünün durumunu yansıtmaktan uzaktı, bu yüzden de Mustafa Kemal'in kesinlikten uzak inandırıcı tavrı, ikinci bir araştırmada tehditkâr ve kararlı bir niteliğe bürünmüştü. Gerçekten, Türkiye, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1924'ten itibaren belirleyici dönemeci dönmüştü. Gâzi fese ve tekkelere karşı kampanyanın başlangıç noktası olan İnebolu ve Kastamonu gezisinde, ilk kez çarşaf giyme âdetini ve kadına reva görülen koşulları sert ve kesin bir dille kınadı.

---

(12) P. Genziton, s. 63, age.

(13) C. Diehl, Constantinople (=İstanbul), s. 12. Paris, 1924.

Kadının kurtuluşunun ancak erkeğin kurtuluş ile yanyana ilerlemesi gerektiğini gösterecek biçimde, fes giyilmesine de kesin olarak karşı çıkan Mustafa Kemal, ardından, 28 Ağustos 1925'te İnebolu'da yaptığı konuşmada şunları söylemişti:

Esnayı seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz mutlaka kendileri için bir mucibi azap ve ıztırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar bu biraz bizim hodbinliğimizin eseridir. Çok afif ve dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi müdrik ve mütefekkir insanlardır. Onlara mukaddesatı ahlâkiyeyi telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile nezahetle techiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana göstersinler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak birşey yoktur.(14)

Gerçekten, Mustafa Kemal'e göre yurdun esenliği buna bağlıdır, zira bu adetleri korumakta diretmek ulusu yıkımına götürmek demekti. Gâzi sözlerini şöyle bağlıyordu:

Mühim olarak şunu ihtar ederim ki, bu halin muhafazasında taannüt ve taassup, hepimizi her an kurban koyun olmak istidadından kurtaramaz (15).

İki gün sonra, 30 Ağustos'ta Mustafa Kemal aynı konuyu ele alıyor ve şöyle diyordu:

Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştemal veya buna mümasil birşeyler atarak yüzünü gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını

(14) Açık Söz, 25 Ağustos 1925.
(15) Söylev, s. 211, C. II

çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mana ve medlülü nedir? Efendiler, medeni bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren bir manzaradır. Derhal tashihi lazımdır (16).

Fes için yapılmış olanın tersine, çarşaf giyilmesini yasaklayan hiçbir yasa çıkarılmamıştır. Ancak yerel nitelikli kimi kararlar bu alanda uygulanmış, Mustafa Kemal'in bu alanda başlattığı reformu eleştirme cür'etini gösterenlere karşı cezai yaptırımlar getirilmiştir. Örneğin Mersin'de çarşaf giyilmesi, belediyenin bir kararıyla tümden yasaklanmıştır (17). Trabzon'da valinin başkanlığında toplanan İl Genel Meclisi, kadınların çarşaflı olarak sokağa çıkmasını yasaklamıştır. Karar oy birliği ile alınmış ve bir bildiri ile halka duyurulmuştu. Bildiri çarşafın tüm sakıncalarını ortaya koyuyor, özellikle de kötü niyetli kadınların kendilerini gizleme aracı haline geldiğini ileri sürüyordu. Polis, çarşaflı gördüğü herkesi en yakın karakola götürme konusunda emir almıştı (18). Rize İl Genel Meclisi de Trabzon'un aldığı kararı aynen alıp uygulamakta gecikmedi (19). Benzer nitelikli önlemler yavaş yavaş birçok illere ve kentlere yayılmıştır (20).

Bu gelişmeye koşut olarak, çarşaf lehinde propaganda ve konuşmalar yapanlara karşı cezalar da uygulanmaya başlandı. İstanbul'da Şeyh Musa, vaazlarında cumhuriyet rejimini ve

---

(16) İbidem, s. 217.

(17) E.T.I. No. 4 s. 265, 1934.

(18) İkdam, 7 Aralık, 1926.

(19) Türkische Post, 21 Ocak 1927; O.M., VII, s. 13, 1927.

(20) Bu kentlerle olayların tarihleri şöyledir: Bodrum: 6 Ocak 1935, Adana: 16 Mart 1935. Antalya: 2 Nisan 1935, Sungurlu: 10 Temmuz 1935, Zile: 2 Ağustos 1935, Konya: 17 Ağustos 1935, Afyon: 27 Ağustos 1935, Maraş: 4 Kasım 1935, Antakya: 12 Ocak 1937, Hatay: 27 Temmuz 1939 (S. Dirks, age., s. 66).

kadının kurtuluşu ve çarşafın kaldırılması başta olmak üzere onun aldığı batılılaşma önlemlerini eleştirdiği için ceza mahkemesi önüne çıkarıldı (21). Bu yaptırımlar, kadının kurtuluşunun ahlâkın aleyhine olarak geliştiğini daha kapalı biçimde ileri sürmüşe benzeyenlere bile genişletilmişti. Örneğin İstanbul'da çıkan Akşam gazetesinde yayınlanan bir karikatürde bir balona binen bir genç kız, havalanmadan önce bırakılan fazla ağırlıklar olarak namus, edep ve öteki erdemleri atarken gösterildiği için gazetenin sorumluları hemen mahkeme önüne çıkarıldılar. Başyazar, yönetici ve sahibi her ne kadar karikatürün Türk kadınının karşılaşabileceği kimi tehlikelere dikkat çekmek isteyen ahlâksal bir amaçla yayınlandığını ileri sürdülerse de, birincisi beş ay, son ikisi de üçer ay hapis cezası almaktan kurtulamadılar (22).

Kadının, erkeğin yanında toplumsal yaşamla bütünleşmesinin tek engeli çarşaf değildi. Gerçek bir cinsler ayrımcılığı sistemi kurmuş olan tüm âdetlerin tüm ve tüm kuralların da aynı biçimde ortadan kalkması gerekiyordu. Daha önce de görmüştük, tramvay, tren ve vapurlarda erkekle kadını birbirinden ayıran perdeler veya cinslerden birine ya da öbürüne ayrılmış özel bölmeler vardı. Seyir ve gösteri salonlarında erkekler bir yanda, kadınlar bir yanda oturmaktaydılar. Daha 1924 Aralık ayı sonunda İstanbul valisi bir genelge ile tüm bu ayırım çizgilerini kaldırıyordu. Gazeteler bu "toplumsal reform"undan dolayı valiyi kutladılar, zira onun sayesinde "bundan böyle koca artık karısının yanında seyahat edebilecekti." (23) Eski başkentin verdiği bu örnek, öteki büyük kentlerce de izlendi.

---

(21) Tan, 23 Mayıs 1935.
(22) ETI., No. 4 s. 265, 1934.
(23) Cumhuriyet, 5 Ocak 1925.

Böylece, erkeklerle birlikte özgürce çıkan Türk kadınları, tıpkı batıdaki kadınlar gibi toplumsal yaşamın tüm etkinliklerine katılmak durumundaydı. P. Gentizon için Gâzi'nin yaptığı ilk dans "cinslerin ayrımına ilişkin toplumsal karşıtlığı eski yasanın gerçek anlamda ortadan kalkmasını belgelemiştir. Bu olay, kadının toplumsal yaşama girişinin resmi işaretini vermiştir. Müslüman bir halkta ilk kez olarak dünyevi bir yaşam yaratmıştır." (24).

Ne var ki bu dünyevi yaşam, öyle pek kolay yerleşmemiştir. Örneğin Ankara'da Türk Ocağında düzenlenen ilk balo, son kerte sönük geçmiştir. Çağrılılar, duvar boyunca dizili koltuklarda oturup havadan sudan konuşmakla yetinmişlerdi. Ş. S. Aydemir'in deyimiyle bayram, "bir mevlüt okuma toplantısı"na benzemişti. İkinci baloyu bizzat Mustafa Kemal verdi. Çağrısına yalnızca üç kadın, Yakup Kadri, Falih Rıftı ve Ruşen Eşref'in eşleri olumlu yanıt verdi. Öyle ki, Yakup Kadri'nin eşi, Gâzi'ye şöyle seslenmekten kendini alamadı: "Paşam, bu devrimin kurbanları yalnız bizler miyiz? Subayların, milletvekillerinin, bakanların karıları nerede?" (25).

Mustafa Kemal, bu direniş karşısında, erkeklerle kadınları bir arada dansa zorlamak için yetkisini ve ağırlığını kullanmakta duraksamadı. Cumhuriyetin ilânının yıldönümlerinden birinde verilen ve yabancı temsilcilerle birlikte, devlet yüksek yöneticilerinin de çağrılı olduğu bir baloda üniformalı subayların dans etmediklerini gören Gâzi, bunun nedenini sordu. Komutanlardan biri, suçun, her dansa çağrıyı geri çeviren kadınlarda olduğunu söyleyince Mustafa Kemal yüksek sesle topluluğa şöyle seslendi: "Arkadaşlar, dünyada, subay

(24) P. Genziton, s. 166, age.
(25) Ş. S. Aydemir, Tek Adam, s. 261-262, İstanbul, 1969.

üniforması giymiş bir Türk erkeğinin dans önerisini geri çevirebilecek bir kadının bulunabileceğini düşünemiyorum. Şimdi emrediyorum! Hemen salona dağılın! İleri, marş! Dans edin!" Ve pek doğaldır ki o ana değin subayların dansa çağrılarını kabul etme cesaretini gösteremeyen tüm kadınlar ve kızlar paparayı yiyince, hemen ayağa kalktı ve balo olanca neşesi ile devam etti (26).

Açık hava yaşamına gelince, o da artık yalnızca erkeğe özgü bir yaşam değildi. Parklar ve plajlar kadınları da kabul etmeye başladı ve beden eğitimine geniş bir yer verildi. Kadın spor kulüpleri kuruldu (27) ve genç kızlar her yıl düzenlenen spor bayramlarına katılmaya başladılar. R. Marchand'ın yazdığı gibi "Çağdaş Türk kızı beden eğitimine özel bir eğilim göstermektedir. Bugün sık sık yinelenen bu büyük gösterileri seyretmek etkileyici bir gösteri olmaktadır. Bu gösterilerde izlediğiniz uyumlu cimnastik hareketleri ve genç oğlanlarla kızların birlikte geçişleri ve yarattıkları uyum ve bütünlük Prag'ın en iyi sokollarını bile aratmayacak yetkinliktedir." (28) Türkiye'de 1912'de doğan izcilik de sürekli bir gelişme gösterdi ve izci giysili öncü kızlar giderek daha etkin biçimde ulusal izci gösterilerine katıldılar.

Batılı ülkelerde olduğu gibi Türkiye de güzellik yarışmaları düzenlemeye başladı. Bu yarışmaların ilkini 1929 Martında Cumhuriyet gazetesi düzenledi. Yarışmanın seçici kurulunda erkek ve kadın üyeler vardı. 1923'te Türkiye güzeli, dünya güzeli seçildi. Burada özel olarak anlam taşıyan bir nokta şuydu ki, dünya güzeli seçilen Keriman Halis, son Şeyh-

(26) P. Gentizon, s. 167, not 1, age.
(27) J. Castagné, s. 166, age.
(28) Vu, No. 363, 27 Şubat 1935.

ül-İslâm'ın torunundan başkası değildi (29).

Mustafa Kemal bu seçmeyi yorumlamaktan ve ona ulusçu bir not eklemekten geri kalmadı. Ayrıca Türk gençliğinin kültürel ve ahlâksal değerinin taşıdığı çok daha büyük önem üzerinde durdu. Gâzi şöyle diyordu:

Türk ırkının necip (soylu) güzelliğinin daima mahfuz olduğunu (korunduğunu) gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman, hepimizin işittiğimiz gibi söylemiştir ki, o bütün Türk kızlarının en güzeli olmak iddiasında değildir. Bu güzel Türk kızımız, ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırmış olmakla elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekte haklıdır... Türk gençlerine bu münasebetle şunu tahattür ettirmeyi (anımsatmayı) lüzumlu görüyorum: Müftehir olduğumuz (övündüğümüz) tabii güzelliğinizi fennî tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda bir tekâmülün mütemadi tahakkukunu (gelişmenin sürekli gerçekleşmesini ihmal etmeyiniz. Bununla beraber asıl uğraşmağa mecbur olduğunuz şey, analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi, yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır (30).

Ne var ki, Türk hükümeti, ertesi yıl, bu tür yarışmalarda gelenek olduğu üzere, 1933 yılı dünya güzellik yarışmasının İstanbul'da yapılması önerisini geri çevirmiştir (31).

Daha önce çabalarını kadının hukuksal statüsünü iyileştirme üzerinde yoğunlaştıran ya da ona erkekle eşit siyasal hak-

---

(29) L. Jovelet, L'évolution sociale et politique des pays arabes (=Arap ülkelerinin toplumsal ve siyasal evrimi), REI içinde, Cahier IV, 1933, s. 592.

(30) Cumhuriyet, 3 Ağustos 1932.

(31) Orient, 24 Ocak 1933.

lar isteyen derneklerden söz etmiştik. Çok fazla sayıda olduklarından burada tümünü ele alamadığımız bu derneklerden belli birkaçına değineceğiz. Bunlar içinde çok daha geniş hedefleri benimseyenler ya da daha genel bir biçimde kadının yükselmesini ve çağdaş yaşama geçişini amaç edinenler ya da hatta toplumsal hizmet ve hayır işlerine kendini adayan örgütler de vardır.

Burada yeniden Türk Ocaklarının kadın şubelerini özellikle de Türk Kadın Birliğini anmamız gerekir. Bu sonuncu dernek, ilk kurulduğunda, daha sonra değiştireceği bir kararla, siyasal nitelik taşıyan her türlü etkinliği amaçları dışında bırakmış ve esas hedeflerini aile içinde ve toplumda, meslek yaşamında ve zihinsel alanda kadının yükselmesi uğruna çaba göstermek, uygarlık ve ilerleme anlayışı içinde genç kuşakların eğitimine çalışmak ve yoksul kadınlara yardımcı olmak biçiminde belirlemişti. Kuruluş çeşitli kesimlerde pek çok kurslar düzenledi, konferanslar verdi, sergiler açtı. Bu sergiler, batı modasının benimsenmesinden sonra özenli ve şık giyinebilmeleri için kadınlara yardım etmek üzere terzilerin hazırlayıp sunduğu model sergileriydi. Dernek ayrıca dispanserler kurdu ve daha önce de belirttiğimiz gibi, pek çok kongreler düzenledi. Türk Kadın Birliği, kadının siyasal haklarını kazanmasıyla amaçlarına ulaştığını ileri sürerek 1935'ten kendini dağıtma kararı aldı. Dernek, kazanılmış hakların savunulması ve güçlendirilmesi fakat aynı zamanda kadının kültürel gelişimi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla 1949'da yeniden kuruldu.

Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu gibi bir örgüt de, adından da anlaşılacağı üzere, esas olarak konferansları(32)

(32) Bunların en önemlileri, Aylık Konferanslar başlığı altında, iki cilt halinde yayınlanmıştır. Ankara, 1967 ve 1973.

ve yayınları(33) aracılığıyla kadının toplumsal yükselişi için çaba gösterir. Başkanlığını Müjgan Cunbur yapmaktadır. Ayrıca, İlerici Kadınlar Derneğini, Türk Kadınları Kültür Derneğini ve Ev Ekonomisi Kulübünü anabiliriz.

Kimi kadınlar da hayır derneklerine katılmış hatta bu tür dernekleri kendileri kurarak ana ve çocuk koruma merkezleri, yuvalar ve kreşler açmaya girişmişlerdir. Daha önce, Kızılay'ın kadın şubelerinin varlığından söz etmiştik. Bir kadın, Dr. Kâmile Şevki Mutlu, uzun yıllar boyunca bu derneğin merkez yönetim kurulu üyesi olarak görev yapacaktır. Bunun yanında içlerinde kadınların büyük bir rol oynadığı Çocuk Esirgeme Kurumu gibi, Dr. Mediha Eldem'in en etkin Genel Başkanlarından biri olduğu Yardım Sevenler Derneği gibi karma nitelikli derneklerin varlığını da belirtelim. Ancak, bu derneklerde görev alan kadınlar özellikle varlıklı ve orta sınıflardan gelen, belli yetenek ve becerileri olan, boş vakitleri olan ve kişisel bir akçalı katkıda bulunabilecek ya da para toplamayı örgütleyebilecek kadınlardır. Ancak, bu derneklerden kimileri esas gelişmelerini Gâzi'nin ölümünden sonra göstermiş olduğu, kimileri de ondan sonra kurulduğu için, bu noktada Kemalist dönemin çerçevesi dışına taşmış oluyoruz. Kemalizm-sonrası döneme geçmeden önce belirtelim ki Ata-

(33) Derneğin yaptığı yayınlardan bir kaçını sayabiliriz: M. Taşçıoğlu, Fransa'da ve Türkiye'de kadının çalışma şartları üzerinde mukayeseli bir tetkik, Ankara, 1955; M. Torkak, Yabancı memleketlerde kadın hareketleri, Ankara, 1955: M. Cunbur, Türk kadın yazarların eserleri (Bibliyografya, 1928-1955), Ankara, 1955; H. Topçuoğlu, Kadınların çalışma saikleri ve kadın kazancının aile bütçesindeki rolü, Ankara, 1957; M. Taşçıoğlu, Türk Osmanlı cemiyetinde kadının sosyal durumu ve kadın kıyafetleri, Ankara, 1958; N. Duranoğlu, Türkiye'de kadınlar hakkında yayınlanmış eserler, Ankara, 1959; A. Âfetinan, M. Çalıkoğlu, M. Cunbur, Atatürk ve Türk kadını, Ankara, 1962; A. Âfetinan, Kaymis'ten Üsküdar'a, Ankara, 1964.

türk'ün ölümünde kadının totplumsal yaşama katılması hiç de genelleşmiş bir olgu değildi. Ortak anlayış bunu kabul etmekten uzaktı. Birçok çevrede belli bir liberalizmin dış görüntüleri ortaya çıkmakla birlikte kafalar ve ruhlar çok az değişmiş ya da hiç değişmemişti, pek çok kentte ve köyde sokaklar, alanlar, lokantalar, kahveler, sinemalar, vb. hâlâ yalnızca erkeklerin gittiği yerlerdi. Bununla birlikte, bu yönde bir akım doğmuştu, bir dönüşüm, bir değişim gerçekleşme halindeydi, toplumsal baskı ve korkular ortadan kalkmıştı ve pek çok kadın, kendilerine bir yer tanıyan bir toplum içinde özgürce gelişmeye başlıyordu.

2- KEMALİZM SONRASI

İkinci Dünya Savaşı sona erer ermez, Kemalist reformlarda belli bir geriye dönüşe tanık olunduğuna yukarıda değindiğimiz için burada bu konuyu yeniden ele almayacağız. Hangi siyasal partiden olursa olsun Kemalist reformlara herşeye karşın bağlı kalan Türk yöneticiler için bu geri dönüş elbette Atatürk'ün yapıtıyla her türlü bağı kesme ve bir kopma değildi. Söz konusu olan, özellikle ağırlığı yadsınamaz bir seçmen kitlesine hoş görünmek amacıyla kimi ilkelerden cayılması, vazgeçilmesiydi. Bu politika, toplumsal yaşamda kadının durumu üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktan geri kalmamıştır.

Nitekim, çarşaf giyen kadınlara karşı daha büyük bir hoşgörü gösterildi. Gerçi resmi olarak kadınların yüzlerini kapamaları özendirilmedi ama eski giyim âdetlerine dönen kadınlar da artık aynı eski kararlılık ve katılıkla eleştirilmiyordu. Bunun sonucunda, küçük taşra kentlerinde ve kente giden

köylü kadınlarda çarşaf giyilmesi yeniden belli bir canlılık kazandı.

Şapkanın yerine fesin konulmasıyla birlikte kadının çarşaf giymesinin yeniden getirilmesini isteyen sesler yükselmeye başladı. Örneğin 1951 Martında yapılan Demokrat Parti Konya İl Kongresi'ne bu amaçla bir dilekçe sunuldu. Yurttaşlar Yasasının kaldırılarak aile konusunda şeriat kurallarının yeniden yürürlüğe konmasını açıkça isteyecek kadar ileri giden bu dilekçeyi iki milletvekili de destekliyordu.(34)

Bu olayda en büyük boyutları ve en geniş yankıları kazandırmaya çalışan dinsel çevrelerin ve tarikatların desteklediği bu hareketin genişlemesine karşın, Demokrat Parti'nin üst düzey yönetim katları açıktır ki gerilemediler. Ancak bu çevrelerin baskısı kendini Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinde de duyurdu, bu kuruluş, yayınladığı bir genelge ile Başkanlık bünyesinde çalışan bayan memurların başlarını başörtü ile örtmelerini istedi. Bununla birlikte girişim basında çok kötü karşılandı. Okuyucuların isteği üzerine gazeteler olayı kesin kararlılıkla kınadılar. Bu gazetelerden biri olan Cumhuriyet, görevi, kendisinin de kabul ettiği gibi, Kemalist devrimin kazanımlarını savunmak olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nı, gericilerin ve bağnazların oyununa gelmekle suçladı.(35)

Geçmişten kalan kimi giyim âdetlerinin yeniden ortaya çıkışının bu kaygı verici belirtileri karşısında Türk Kadınlar Birliğinin desteklediği üç kadın milletvekili Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çarşafı yasaklayan bir yasa önerisi sundular. Öneri hiçbir işlem görmedi. Cumhuriyet gazetesi bu konuya ilişkin olarak duygu ve düşüncelerini açıklamaları için

(34) Vatan, 11 ve 12 Mart 1951.
(35) Cumhuriyet, 26 Mart 1955.

siyasal kişiliklere ve milletvekillerine sorular sordu. Bunların çoğunluğu, yanıtlarında bu yasaklamanın insan haklarına ve demokratik ilkelere aykırı olacağını belirttiler. Esas olarak Cumhuriyet Halk Partisi'ne Hürriyet Partisi'ne hatta, Demokrat Parti'ye bağlı başka milletvekilleri ise, çarşafın yasaklanmasına karşı olmadıklarını belirtmekle birlikte, ulusal bir geleneğe dayanmayan yüz örtme âdetinin herhangi bir ceza önlemine başvurmaya gerek kalmaksızın zaman içinde kendiliğinden ortadan kalkacağını vurguluyorlardı. Bir basın toplantısı düzenleyen Mustafa Kemal Derneği Başkanı, Türk halkının İslâmlığı benimsemesinden önce kadınların çarşaf giymediğini belirtiyordu. Bu âdet, kentlerde, adım adım kendini onlara kabul ettirmişti. Ona göre Atatürk çarşafı kaldırmıştı, fakat Gâzi'nin ölümünden sonra yayılmaya başlayan yobazlık, kınanması gereken çarşaf giyimindeki bu yeniden azmanın kökeninde bulunan olguydu.(36)

1960 devrimci toparlanmanın hemen ertesinde, çarşaf giymeyi yasaklamayı amaçlayan yerel önlemler alındı. Buna karşılık da küçük ve orta büyüklükteki kentsel yerleşim yerlerinde aleyhte gösteriler düzenlendi. Nitekim kaymakamın peçe ve çarşafı yasaklama kararını protesto etmek için Afyon'un Bolvadin ilçesinde 3.000 kişi bir gösteri yürüyüşü yaptı.(37)

Hatta Avrupalılaşmış kadınlara açıkça çatan siyaset adamları ortaya çıktı. Örneğin 28 Ocak 1962'de Adalet Partisi Zonguldak Milletvekili ve Genel İdare Kurulu üyesi Nuri Beşer, Ankara'da bir lokantada subay hanımlarıyla ilgili yüksek sesle bazı sözler söyledi. Bu durum, gerek Millet Meclisinde gerek partiler içinde büyük tepki ve heyecan yarattı.

(36) Cumhuriyet, 27 ve 31 Mart 1956.
(37) İstanbul, 1 Nisan 1961.

Adalet Partisi Meclis grubu N. Beşer'i çıkarma kararı alırken subaylar, hükümetin gereken işlemlerin yapılmasını izleyeceğine söz vermesi üzerine düzenlemeyi düşündükleri gösteriden vazgeçtiler. Gerçekten, milletvekili hakkında kovuşturma açıldı, 12 Şubatta da Millet Meclisince dokunulmazlığı kaldırıldı. N. Beşer tutuklandı, subay hanımlarına hakaretten 1 yıla mahkûm oldu ve hapsedildi.(38)

Ne var ki, Kemalist reformları kötüleyenleri cezalandırmaya yönelik önlemler pek çabuk yumuşadı. Adalet Partisi'nin iktidara gelmesiyle; tıpkı Adnan Menderes döneminde olduğu gibi, gelenekçilerin saldırısı yeniden başladı. Genel olarak, bunların mantıklarındaki ve kanıtlarındaki zayıflık ve yetersizlik ancak bilgisiz ve az kültürlü çevreleri etkileyebilirdi. Nitekim vaizler, depremlerin, kızların mini etek giymesinden, erkeklerin baş açık dolaşmasından dolayı meydana geldiğini ileri sürüyorlardı. (39) Konya Müftüsü Hacı Tahir Büyükkörükçü'ye gelince o da aynı abartmalı yaklaşımla, İslâm'ın giyime ilişkin kurallarının mini eteğe ancak ve ancak karşı olabileceği savını ileri sürüyor, konumuna daha da güç katabilmek için de, giyimdeki bu gevşeme ve çözülmenin komünistlerin, Marksistlerin Leninistlerin ve masonların ortak bir komplosunun sonucu olduğunu söylüyordu. (40) Bu ölçüde büyük saptırmalara kadar gitkmemekle, birlikte Adalet Partisi'nin Kadınlar Kolu Kongresi de aynı biçimde mini eteğe karşı tavır alıyordu. (41)

Gittikçe çoğalan bu tür tavır takınmalar olumsuz sonuçlar doğurmaktan geri kalmadılar. Nitekim Bülent Nuri Esen

(38) İstanbul, 2, 6, 7, 9, 13, 16 Şubat 18 ve 19 Nisan 1961.
(39) B. N. Esen, s.248, age.
(40) OM, XLVIII, s. 581, 1968.
(41) İbidem, s. 583.

bu dönemde giderek daha çok sayıda, "doğulu biçimde giyinen kimselere, çarşaf giyen kadınlara rastlandığını" belirtmekte ve şöyle demektedir:

Devlet okullarında zorunlu ve parasız olan ilköğretimden geçmek yerine Kuran kurslarına devem eden gencecik kızlar, kendilerini bedevî karikatürlerine döndüren özel giysiyer giyiyordu. Buna ek olarak bir de ayrıca başlarının üzerinde yeşil bir sarıkları vardı. Okullu kızların, mini-etek yerine uzun pantalon giymelerini isteyen sesler yükseliyordu... Kamuya açık bir toplantıda salon, yarısı kadınlara yarısı erkeklere olmak üzere ikiye ayrılmıştı; bu ikiye ayırma, kimi taşka kentlerinin sinema salonlarında da aynen uygulanıyordu." (42)

Kendilerini genel olarak Kemalist reformların savunucusu olarak gören ilköğretmenler arasında bile bayan öğretmenlerin giyiminde daha büyük bir titizlikten yana tavır takınanlara rastlanıyordu. Kimi bayan öğretmenler uzun etekler giydiler, saçlarını başörtüsüyle örttüler. Bunlardan biri, dinin kendisine, vücudunun ellerinden ve yüzünden başka yerlerini açıkta bırakmasını yasakladığını açıklıyordu. (43)

Hatta kısa giyinmiş kadınlara karşı eylemli aşağılamalara bile girişildi. Sekiz yaşındaki bir çocuk (yumurcak) bile, kısa etek giydiği bahanesiyle sokakta, uluorta bir bayan doktora saldırma cüretini gösterebiliyordu. Ona göre, bacaklarını gösteren kadınlar cehennemde yanacaklardı. (44)

Bu tür olaylar, herşeye karşın, sınırlı kalmıştır. Kadının toplumsal olarak kurtuluşu her zaman, sayıları her geçen gün artan seçkinlerin verdiği örneklerle özendiriliyordu. Bu doğ-

(42) B. N. Esen, s. 248-249, age.
(43) İbidem, s. 242.
(44) İbidem, s. 226.

rultudaki her yaşta ve her çevreden Türk kadınları, gelenekçilerin oluşturduğundan daha güçlü bir akımı temsil etmekteydi. Bu akım, özellikle üç büyük kentte ve önemli kentlerde, genel hareketi, kadınlar için daha büyük bir özgürlüğe doğru sürüklemekten geri kalmamıştır. Ne var ki bu akım taşranın küçük kentlerine ve kırlara henüz ulaşamamış ya da çok az ulaşmıştır.

II. TOPLUMSAL YAŞAMDA KADININ DURUMU

1 - KIRSAL DÜNYADA (45)

Anadolu köylüsü, kendi üzerine katlanmış ve dış dünya konusundaki bilsizliği kıyıdan uzaklaştıkça ve doğuya gidildikçe çok daha belirginleşen bir halkın zihniyetinin ne olabileceğini çok özel bir netlikle yansıtır.

Geleneksel tip Anadolu toplumunda erkek ve kadın iki ayrı mekânda gelişir. Bu iki evren, birbirinden yalnızca farklı olmakla kalmazlar. Bunlar birbirinden ayrıdırlar da, erkekler toplumu ile kadınlar toplumu birbirine yabancıdırlar. Erkekler ve kadınlar gerçekten ayrı gruplar oluşturur. Aralarında yalnızca evde ve işte bir iletişim vardır, iş de zaten ailesel tipte bir iştir. Bu ilişkilerin hangi yapıda ve özde ilişkiler olduklarını daha önce görmüştük.

Demek ki köylerde kadın için toplumsal yaşam ancak ve ancak ev yaşamı çerçevesinde vardır ve kadının ev yaşamı dışında eylemli olarak hiçbir kişiliği yoktur. Sözü ve tanıklığı hiçbir değer taşımaz. Kemal Tahir'in bir köyden adını alan Sa-

(45) Yukarıda, kırsal ailede kadın başlığı altındaki dip notlarında yer alan yapıtların pek çoğu, köylü kadınların toplumsal yaşamdaki durumuna ilişkin bilgiler vermektedir.

ğırdere romanında betimlenen şu sahne, bunu doğrular: Bir köpeğin ölümünün ardından iki genç oğlan köy muhtarının odasına çağrılmışlardır: " 'Biz hiçbir şey görmedik diyeceğiz', dedi biri... Kadınlardan başka olayı gören olmadı. Kadınların tanıklığı ise kabul edilmez. 'Peki, dedi öbürü', öyleyse inkâr edeceğiz." (46)

Belirtmek gerekir ki kadının yerine ilişkin bu sınırlayıcı anlayış ve görüş yalnızca erkeğin sayesinde ortaya çıkmaz. Gerçekten, cinslerin ayrılığı yasası üzerine gelip aşılanan pek çok önyargı, köylü kadının ruhuna öylesine sızmış ve işlemiştir ki, o çok doğal bir biçimde kendi ailesinden olmayan bir erkekle her türlü ilişkiden kaçınır. Gerçi kimi bölglerde kadının çarşaf giymesi yaygınlaşma eğilimindedir ama eğer genel olarak kadın çarşaf giymiyorsa başında mutlaka bir örtü vardır. Çene altında sıkı ya da gevşek düğümlenen bu kumaş parçası omuzlara dek iner, bölgeden bölgeye değişerek siyah, beyaz ya da çok renkli olur. Kadının alışılmış giyimi bir gömlek ile, vücudu şişmanlaştırıp çizgilerini ve biçimini gizleyen ve geniş pamuklu bir don olan şalvardır. Egemenlik çağından itibaren bir genç kız, bir erkekle karşılaşınca yüzünü, ya da hiç değilse ağzını, başını saran yemeninin ucu ile örter. Gerçekten, bir kadının ağzı, onun mahrem yeri olarak kabul edilir. (47) Bu alanda kurallara aykırı her davranış eğer kocası bu âdetlere bağlıysa, kadının başına nice belâlar getirebilir. Tanığımız, Mahmut Makal'ın anlattığı sahnedir. Daha önce de gördüğümüz üzere orada bir koca, ağzını açık gördüğü karısını, iyice dayaktan geçirir. Yazar ekler: "Bundan başka, sesi de namahremdir kadının. Rasgele herkesle konuşamaz kadın.

(46) İstanbul, 1935, s. 31.
(47) M. Makal, s. 86, age.

Hele genç bir kız veya gelin, kendinden büyük erkeğe (...) el ve baş işareti ile dahi meral anlatamaz. Yüzüne bakamaz." (48)

Erkek ve kadın çok seyrek birlikte çıkarlar. Birlikte çıkma durumunda kalırlarsa yan yana yürümekten özellikle kaçınırlar. Erkek kadının önünden gider. Eğer kadın yalnız başına çıkmışsa, diye sürdürür Mahmut Makal, bir erkeğin önünden yürümemeli, onu geçmemelidir:

Yolda giderken iki yüz adım geride de olsan sen geçinceye kadar bekler, yüklü olsun, boş olsun. Çünkü herkesin dilinin ucunda hazır duran bir söz var. Hele yanılıp da erkeği geçmeye görsün; beriki hemen yapıştırır: "Makası amma da keskinmiş be" Kadının gözü öylesine yılmıştır ki, bu sözü işitmekten korkarak, "biz ağır yürüyeceğiz, sen bekleme, geç" desen bile geçmez. Ağır ağır arkadan yürür. (49)

Anadolu'nun doğusundakiler gibi en az gelişmiş bölgelerde kadın, pek seyrek olarak köyünden ayrılır, köyünün dışına çıkar. Örneğin Ö. Özankaya'nın 1968-1969 yıllarında, Erzurum'la Artvin arasında bulunan ve A ve B harfleriyle simgelediği iki köyde gerçekleştirdiği bir ankette, kadınlar, köylerden birinde %88.7, dağlık bölgede kurulu ötekinde ise %90.6, oranında, köylerinin dışına hemen hiç çıkmadıklarını söylemişlerdir. Erkekler için bu oranlar aynı köylerde sırasıyla %23.7 ve %18.5 olarak belirmiştir. Köyleri dışına çıkma fırsatı bulan kadınlar ise bu işi yılda ancak birkaç kez yapabilmektedirler. (50) Üstelik birinci köydeki kadınların %66.4'ü, ikinci köydekilerinse %84.4'ü komşu bir kente hiç gitmemiş olduklarını söylemişlerdir. (51)

---

(48) İbidem.

(49) İbidem, s: 86.

(50) Ö. Ozankaya, Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür, s. 132, Ankara, 1971.

(51) İbidem, s. 135.

Büyük kentlere yakın bölgelerde durum değişiktir. Nitekim, aynı ankette Ankara ili sınırları içinde büyük ana yollara uzak olmayan C ve D köylerinde kadınların ilkinde %41.9'u, göçebeler için yeni kurulmuş olan ikincisinde ise yalnızca %2.4'ü, köylerinin sınırları dışına hemen hiç çıkmadıklarını belirtmektedirler. Büyük bir kente hiçbir zaman gitmemiş olduklarını söyleyen kadınların oranı birinci köyde çok düşükken (%4.7) eski göçebelerin oturduğu ikinci köyde oldukça yüksektir (%38.1). (52) Kente gidişler genellikle panayır ve pazarlar vesilesiyle olmaktadır. Bazan Cumhuriyet Bayramı sırasında askeri törenleri ya da pehlivan güreşlerini izlemek amacıyla 28-30 Ekim arasında iki gün kent girişinde gecelendiği de olur. (53) Böyle durumlarda kadınlar çoğunlukla kapalıdırlar. Zaten onlar, oturdukları yere yakın bir küçük kente giderlerken, büyük bir kentte bulundukları zamankine oranla daha çok örtünürler. (54)

Çalışma gereği bir yerden bir yere gitmelerle yukarıda değinilen istisnai çıkmalar bir yana bırakılırsa, kadının evreni evinin çok yakın çevresi ile sınırlıdır. (55) Kadının tanıdığı tek boş zaman değerlendirme yöntemi, kadın komşu ve akrabalarla yapılan gidip gelmelerdir. Bu da göreli olarak çok seyrek yapılır, nitekim Hasanoğlan'da boş zamanlarını ziyaretle geçirdiklerini söyleyen kadınların oranı yalnızca %3.5'tur. (56) Önce Ramazan orucunun sonu olan Şeker Bayramı, sonra da Kurban Bayramı olmak üzere dinsel bayramlar, eğlence

(52) İbedem.

(53) X. de Planhol, s. 347, oge.

(54) K. H. Karpat, Çağdaş Türk edebiyatında sosyal konular, s. 54. İstanbul, 1962.

(55) J. S. Szyliowicz, Politika Change in Rural Turkey: Erdemli (Kırsal Türkiye'de siyasal değişme: Erdemli:), La Maye, s. 89, 1966

(56) İ. Yasa, Yirmibeş yıl sonra, s. 228, age.

ve şenlikleriyle tarla çalışmalarına ara verirler, uzak akrabaları ziyaret içinde ayrıcalıklı onları oluştururlar. Fakat doğumlar, sünnetler, özellikle de bazan tüm bir hafta boyunca süren şenliklerine akrabadan herkesin çağrıldığı düğünler de köy kadınları için eğlenme fırsatlarıdır. Türk erkekleri gerçi danslarını çok severler, fakat kadınları bu eğlencelere pek karıştırmazlar. Kadın rolleri gerektiren pantomimlerde bu rolleri kadın kılığına giren erkekler oynar. Tahtacılar gibi kimi ender aşiretler kadınları şenliklerine katarlar, onları danslarını paylaşmaya çağırırlar. Bu, köylülerin tümü göz önüne alındığında bir rezalet nedeni sayılır. (57)

İlişkilerin seçimi ile ilgili olarak kadının etkisi son kertede sınırlıdır. Akrabalar sözkonusu olunca, S. Timur'un anketi, seçmeyi %25.2 oranında daha yaşlıların yaptığını, %54.6 ise kocanın karar verdiğini ortaya çıkarmıştır. İnceleme kapsamındaki durumların yalnızca %16.3'ünde karı ve koca birlikte seçme yapmaktadırlar. Kadının tek başına karar verdiği durumlar %3.9 olarak belirlemektedir. (58) Kadın ahbaplar konusunda da oranlar aşağı yukarı aynıdır. Kadınların tek başına seçme ve karar verme oranı %2.1'dir. (59)

G. S. Szyliowicz'in J. Hinderinck'in ve M. B. Kıray'ın çalışmaları ortaya koymaktadır ki, az gelişmiş köylerde köylüler, çevrelerinin ekonomik kalkınmasının getirdiği çağdaş değerleri bile zaten güçlükle kabul ederken, geleneksel ahlâkı değiştirmeye yatkın olanlar konusunda daha da kapalıdırlar. (60) Nitekim bu köylüler modernizmin belli biçimlerine

---

(57) J. P. Roux, La tradition des nomades..., s. 315. age.

(58) S. Timur, s. 138, age.

(59) İbidem, s. 136.

(60) J. Hinderinck ve M. B. Kıray, Social Stratification as an Obstacle to Development (=Kalkınmanın bir engeli olarak toplumsal katmanlaşma), s. 215. New York, 1970.

karşı son derece çekingendirler. Örneğin, kırsal dünyada hoşgörüldüğünden daha değişik kadın-erkek ilişkilerine yer verdiği ölçüde, sinemaya karşı takınılan tavır böyledir. (61) Ö. Ozankaya'nın anketine konu olan Erzurum ile Artvin arasındaki köylerden birincisinde kadınların %98.1'i, ikincisinde ise %90.6'sı yaşamlarında hiç sinemaya gitmediklerini belirtmişlerdir. Bu oranlar erkekler için sırasıyla %23.7 ve %18.5 idi. Aynı ankette Ankara ili sınırları içinde yer alan iki köyde de hiç sinemaya gitmemiş kadınların oranı oldukça düşüktü: sırasıyla %34.9 ve %42.9. (62) Burada da kadınların yalnızca %15'i yılda birden çok kez sinemaya gitmişti (63) ve seyredilen filmler genellikle dinsel filmlerdi. (64)

Köylülerin yaşamında dinsel etkenin önemine yukarıda değinmiştik. İbaret oranı yüksektir. Ö. Ozankaya'nın anket yaptığı köylerde, ilk üçü esasen İslâmın temel direkleri arasında sayılan namaz, oruç, zekât, kurban kesilmesi ve Kuran veya mevlit okutulması gibi önemli sayılan beş ibadetten hiçbirini yerine getirmediğini söyleyen hiç kimse çıkmamıştır. Bu konuda köyler arasındaki farklar önemli olmadığı gibi bu ibadetler gelişmiş bölgelerde de aynı hatta daha büyük yaygınlıktadır. Erkekler kadınlardan daha az ibadet etmemektedirler.

---

(61) J. S. Szyliowicz, s. 89. age.

(62) Ö. Ozankaya, s. 129. age.

(63) İbidem, s. 131; Hasanoğlan'da kadınların %77'si sinemaya hiç gitmemiş ya da çok seyrek olarak gitmiştir. %12'si ayda bir kez, %4,5'i haftada bir kez, %2'si de daha sık sinemaya gittiklerini belirtmişlerdir, (İ. Yasa, Yirmibeş yıl sonra..., s. 328). age.

(64) Ö. Ozankaya, s. 130, age.

Kadınların ibadet oranı (65)

Düzenli yapılan ibadet sayısı%	Köyler			
	A	B	C	D
Hepsini yapanlar	13.2	3.1	11.6	14.3
Dördünü yapanlar	26.4	34.4	27.9	26.2
1-3 arası	60.3	62.5	60.5	57.2
Hiçbirini yapmayanlar	-	-	-	2.4

Hasanoğlan'da kadınların %84'ü günde beş vakit namazlarını kılarken %7'si bir ya da birkaç vakitle yetinmekte, %9'u ise seyrek kılmakta ya da hiç kılmamaktadır (66). Kadınların tümü Ramazanda oruçlarını tutmamaktadırlar (67).

Bu sıkı ibadete bağlılığa, kadınların hâlâ güçlü biçimde bağlı olduğu çok sayıda boş inançlar gelip karışmaktadır. Ö. Ozankaya anketindeki köyül kadın ve erkeklere kehanet, yağmur duası, nazar, türbe ziyareti, muska, üfürük gibi uygulamalardan kaçına inandıklarını sormuştu. Kadınların yanıtları aşağıdaki gibiydi.

Anadolu'nun doğusundaki köylerde Ankara bölgesinde bulunanlar arasında bu açıdan önemli bir ayırım yoktur. Erkekler boş inançlara kadınlara oranla daha az inanmakla birlikte hiçbir boş inanca inanmadığını söyleyen köylü erkeklerin hele köylü kadınların pek seyrek olduğu da bir gerçektir.

(65) İbidem, s. 256.
(66) İ. Yasa, Yirmibeş yıl sonra, s. 243, age.
(67) Erkeklerin %2'si orç tutmadıklarını belirtmiştir. (İbidem, s. 246).

Kadınların inanıp uyguladığı boş inanç oranları (68)

İnanılan boş inanç sayısı	Köyler			
	A	B	C	D
Tümüne inananlar	28.3	15.6	7.-	-
3-5'ine inananlar	67.9	68.8	48.8	78.6
1-2'sine inananlar	3.7	12.5	41.9	19.1
Hiçbirine inanmayanlar	-	3.1	2.3	2.4

Kırsal çevrede kadının aile içindeki durumu konusunda vurguladığımız değerlendirme, burada da yeniden ele alınmalıdır (69). Gerçekten, burada betimlediğimiz durum, özellikle büyük kentlerin yakınında ve kalkınmakta olan bölgelerde bulunan köylerde törelerde daha büyük bir serbestlik doğrultusunda ayrıcalıklar taşır. Bunlara zaten daha önce örnekler de vermiştik. Bu bölgelerde, askerliklerini yaparken köylerinden daha geniş bir dünya ile temasa geçen (70) ya da belli bir eğitim düzeyine ulaşan gençler, büyüklerinin olduğu gibi korumayı ödev bildikleri toplumsal yaşamı yöneten kurallarda belli bir evrim olmasını istemektedirler. Bundan doğan ve hiç de seyrek olmayan kuşaklar arası çatışmalar, çoğunlukla, bu daha yaşlılar aleyhine çözülmektedir. Belirtelim ki çelişkili biçimde gençler, kendi kız kardeşleri daha özgür ve yaşam is-

(68) Ö. Ozankaya, s. 252, age.

(69) Bkz. yukarıda iç sayfalar.

(70) D. Lerner ve R. Robinson, Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force (=Kılıç ve saban demiri: Bir modernleşme gücü olarak Türk ordusu), World Politics, XII, s. 19-44, 1960.

teği ile ortaya çıktığı zaman kapalı ve çekingen davranmaktadırlar. Bu çelişkiler kentlerde de aynen vardır.

2- KENTLERDE

Ailede kadının durumunun incelenmesinde benimsediğimiz plânda olduğu gibi burada da kadının toplumsal konumunu gelişmiş, tutucu ve geçiş halindeki çevrelerde ele alacağız.

A- Çağdaş Çevrelerde

En gelişmiş Türklere genel olarak üç büyük metropolde, Ankara, İstanbul ve İzmir'de rastlanır. Bunlar, esas olarak sanayi ve iş dünyasının zengin ve varlıklı sınıflarından üniversite, serbest meslek, yüksek memur ve üst teknisyen kadro çevrelerinden fakat bazen de hiyerarşinin orta sıralarında yer alan memur ve ücretliler kesiminden gelen insanlardır. Demek ki bu büyük metropollerde ve daha küçük bir ölçüde olmak üzere öteki kentlerde, yani bu batılılaşmış çevrelerdedir ki kadının toplumsal yaşama katılımı en önemli düzeylere ulaşmıştır.

Bunların giyim beğenileri Avrupalı kadınlarınkinin aynıdır. Varlıklı ailelerden gelen ya da çalışan kadınlar en son modalardaki değişmeleri, kentte olsun, işyerinde, büroda olsun, suarelerde ya da plajlarda olsun büyük bir dikkatle izlerler; ancak aşırılığa düşmeden kibarca ve incelikle giyinirler. Giyimdeki bu dönüşüm, açıktır ki anlayışlardaki bir değişikliğe denk düşmektedir.

Yuvalarda genel gelişme boş zamanların değerlendirilmesine ortak katılım, aileler arası toplantılar; dost ve tanıdıklar arasında tıpkı Avrupa'daki gibi ancak daha büyük bir gösterişle gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler olarak belirir. Kabul-

ler, çaylar, yemekler ve oyun partileri burada belki biraz daha sık aralıklarla yapılır. Ayrı yaşamayı sevmeyen kocalar, geniş ailenin sağladığı insan sıcaklığının yerine toplumun sağladığı yeni ilişkileri ve bağları koymuşlardır. Sistemli olarak kendi üzerine kapanma gerçekte çok enderdir ve gelişme dış dünya üzerinde açılmaya doğrudur. Hısımlıklar nedeniyle grup dayanışmasıyla, toplumsal sıralamadaki yer ve düşünce ortaklığına göre ya da mesleksel ilişkiler çerçevesinde toplanılır. Bu son durumda, eğer çalışan yalnız koca ise ilişkilerde seçmeyi onun yapması normaldir. Ancak yine de belirtmek gerekir ki, S. Timur'un incelemesinden çekirdek ailelerin yarısından çoğunda bu seçme işi karı ile koca tarafından ortaklaşa yapılmaktadır (71).

Koca ve karı, öte yandan birlikte gezer, birlikte geziye çıkar, birlikte sinemaya, tiyatroya, konsere gider, bir kahve terasında, bir çay salonunda ya da bir lokantada birlikte bir masaya rahatça oturur. Bir gece kulübünde bir akşam geçirmek istenirse komşu masalarda tıpkı erkek arkadaşları gibi rakı yudumlayıp sigara içen dekolte giyimli Türk kadınlarına rastlamak çok olağandır.

Koca kendi erkek dostlarıyla ilişki kurmada ne kadar özgürse karısı da kendi yönünden aynı hak ve özgürlüklerden yararlanır. Onun kendi toplantıları vardır ve kadın dost ve ahbaplarıyla birlikte alışılmış çıkmalar düzenleyebilir. Hatta gerçek anlamda bir izin almaksızın yalnız bile gönlünün istediği yere gitmesi normaldir. Gerçekten kocası bu konuda ona tam bir serbestlik bırakmıştır.

Görülüyor ki gelişmiş çevrelerin kadını için toplumsal ilişkiler ve boş zamanların değerlendirilmesi batıda uygulananların aynıdır.

---

(71) S. Timur, s. 135 age.

Toplumsal yaşama bağlı bambaşka bir alanla ilgili olarak, gelişmiş kadında genel olarak dine, özel olarak da oruç ve namaz ibadetlerine karşı belli bir soğukluk ve sevgisizlik belirdiği gözlenmektedir. Nitekim S. Dirks'in gerçekleştirdiği ankette üniversiteli kadınların %16'sı düzenli, %32'si düzensiz olarak ramazan oruçlarını tuttuklarını söylerken, %52'si hiç oruç tutmadıklarını belirtmiştir. Yine çoğunluk, %64 oranıyla hiç namaz kılmamakta, %24 düzensiz, %12'si ise günde bir kez namaz kıldığını söylemektedir (72).

Namaz kılmak ve oruç tutmak soru sorulan kişilerin dine bağlılık derecelerini değerlendirmede tek ve mutlak ölçük olmadığı için S. Dirks üniversiteli kadınlara namaz kılıp oruç tutmamalarının ya da bunları eksik biçimde yapmalarının nedenlerini de sordu. Kadınların %12'si tanrıtanımaz olduklarını, %36'sı bir yararını görmediklerini, Tanrı'ya inanmakla birlikte dine inanmadıklarını, %28'i de sağlık nedenlerini ya da vakit bulamadıklarını ileri sürdü (73).

Bu konudaki her anket her şeye karşın yorumlaması güç bir anket olacaktır. Ancak yine de en çok batılılaşmış kadınlar ile İslâm'ın dinsel kurallarının uygulanmasındaki bir gevşeme, hatta doğrudan doğruya belli bir inanç yok olması bağı bulunduğu ileri sürülebilir. Batı tipi toplumsal yaşama belli bir biçimde en çok açılanlar, en az İslâmlaştırılmış Türk kadınlarıdır. Buna bağlı olarak, bu yaşam türünün başka öğelerle birlikte, bu yaşama derin biçimde katılan kadınlarda inançtan bir uzaklaşma hatta bir kopma meydana getirdiği ileri sürülebilir. Bu açıdan üniversite çevrelerindeki kadınların erkeklerle aynı tutum ve davranışları gösterdiklerini vurgulamak gerekir.

Genç kızlar, ablalarına oranla daha da çok özgürlük iste-

(72) S. Dirks, s. 112, age.
(73) İbidem, s. 113.

mekte, özlemektedirler. Ne var ki liberal bile olsalar, ana-baba çoğu zaman kızlarının erkek arkadaşlarıyla ilişkilerinde çekingen davranmaktadırlar. Bu ilişkiler, geleneksel ölçütler ışığında, kızlarının iyi bir evlilik yapma şanslarını önemli ölçüde baltalayabilecektir. Erkek çocuklar diledikleri gibi çıkarken genç kızların bir erkekle çıkma hakları, sık sık reddedilir. S. Dirks'in anketini yanıtlayan üniversiteli kadınların bu konuda erkeklerden daha hoşgörülü olma eğilimi göstermeleri ilginç bir gelişmedir. Gerçekten bu kadınların %76'sı, buna karşılık erkeklerinse %56'sı kızlarının bir erkek arkadaşları olmasına izin vereceklerini söylemektedirler. Kadınlar kendilerini gençliklerinde yokluğunu bizzat çektikleri için kızlarına daha çok özgürlük tanıdıklarını da itiraf etmektedirler. Ancak bu özgürlük, genç kızın izin verilen sınırlara saygı göstermesini bilmesi durumunda ve ölçüsünde ona tanınmaktadır (74). Bu arada değinelim ki giderek daha sık biçimde kendilerini öyle pek gizleyip saklamaksızın arkadaşlık eden ve geceler boyu diskoteklerde dans eden genç çiftlere rastlanmaktadır. Ana-babalar, kendilerine verilen öğütlere uymayı reddeden çocukları karşısında çaresizdirler ve anlamlıdır ki, boyun eğmektedirler.

Ne var ki genç erkekler, evlenecekleri kadının evlenmeden önce kendileri dışında bir erkekle ilişki kurmasını her zaman pek beğenmemektedirler. Örneğin Siyasal Bilgiler Fakültesi erkek öğrencilerinin %54'ü, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinin %62'si ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi erkek öğrencilerinin %43'ü, bir genç kızın evlenmeden önce bir başka erkekle çıkmış olmasını evlilik kararını alırken önemli bir öğe olarak değerlendireceklerini söylemişlerdir.

Kızlarının erkek arkadaşlar edinmede çok fazla özgür

(74) İbidem, s. 115-117.

davranmaları konusunda çekingen olan ana-babalar, onların kendilerini henüz pek onurlu sayılmayan yollarda kabul ettirmeleri ve sivrilmeleri söz konusu olunca da yine hoşgörüsüz ve çekingendirler. Bu tür tavırlara tanık, birkaç yıl önce, Türk folklorunu Fransa'da çok sevdiren Tülay'ın başından geçen serüvendir. Yüksek bir memurun kızı olan Tülay'a, babası, eğilimi ve yeteneği olduğuna inandığı şeyi gerçekleştirmesini yasaklamıştı: "Evimde soytarı istemiyorum!" Tülay dost ilişkileri ve annesinin yardımıyla radyo çevrelerine girmeyi ve takma adla da olsa orada şarkı söylemeyi başardı. İstanbul'un en büyük kabarelerinden birinde kimliğini gizleyerek şarkı söylemeye başladı. Ne var ki bir akşam, salonda dinleyiciler arasında bulunan Milli Eğitim Bakanı onu tanıyınca skandal oldu. Tülay, özlemlerini gerçekleştirmek üzere çevresinden kopmak zorunda kaldı.

Belli durumlarda genç kızların özgürlüğüne getirilen ve batının gelişmiş çevrelerinde de rastlanabilecek olan bu kısıtlamalar ne olursa olsun, metropollerin hatta büyük kentlerin Avrupalılaşmış çevrelerinde kadının toplumsal özgürleşmesinin ve cinsler arası eşitliğin büyük ölçüde sağlanmış olduğu ileri sürülebilir. Bunların oturduğu semtler Avrupalı mahallelerin görüntüsünü yansıtır. Sokaklarda kadınlar ve genç kızlar erkekler kadar kalabalıktırlar. Dış görünüşlerindeki hiçbir şey onları Fransa'nın ya da başka bir yerin kentlerinin kadınlarından ayırmaz. Aynı uğraşlara giderler ve mağazalarda, bürolarda, eğlence yerlerinde, arabaların direksiyonunda, kamu taşıma araçlarında, her yerde onlarla karşılaşılır, her yerde vardırlar. Çay salonları, kahve terasları, pastaneler, lokantalar artık yalnızca erkeklere ayrılmış yerler değildir. Çiftler, karma gruplar, yalnız başına kadınlar ve genç kızlar hiçbir kompleks duymadan ve son kertede rahat bir biçimde buralara ge-

lip masaya oturabilirler.

Kentlerin gelişmiş kadını, onurla ve Türk geleneklerinin en iyisini koruyarak, belli semtlerde toplum içindeki yerini bulmuştur.

B- Geleneksel Çevrelerde

Aile konusunu incelerken tutucu kentlilere hemen her yerde rastlamakla birlikte bunların asıl küçük kent ve kasabalarda ve orta büyüklükteki yerleşim yerlerinde, köyden yeni gelmiş ve yerleştirilmiş nüfus arasında, fakat aynı zamanda zanaatkâr esnaf içinde, kapıcı, işportacı, hamal... gibi mesleklerde ve açıktır ki din adamları arasında bulunduğunu görmüştük. Bunların her biri, toplumsal ilişkileri belirleyen değerleri titizlikle korur.

Bu çevrelerin kadınları bir yarı kapatılmışlık içinde yaşarlar. Az sayıda olmakla birlikte bunların bir bölümü yeniden çarşafa bürünmüştür, özellikle en doğudaki kentler için durum böyledir, bir bölümü de tıpkı köylü kadınlar gibi, başlarında omuzlarına değin inen ve çene altından az çok sıkı biçimde bağlanan bir kumaş parçası (eşarp, çember), yemeni taşırlar. Çoğu, yaz-kış saçların üzerine konmuş ve yine çene altında düğümlenmiş bir başörtüsüyle bir manto giyerler. Bu eşarbın, ulusal kadın saç modeli olduğu (75) bile ileri sürülebilmiştir. Başkent Ankara'nın eski kent merkezinde, atlı büyük Atatürk heykelinden arkaya doğru yükselen Anafartalar Caddesi boyunca gezinmek bu kılıktaki kadınları çok büyük sayıda görmek için yeterlidir.

Tutucu çevrelerde kadının toplumsal yaşamı, köy kadı-

(75) J. P. Roux, La Turquie (= Türkiye), s. 124, Paris 1968.

nınki gibi esas olarak ev içine yöneliktir. Kadın normal olarak evinde yaşar, burası onun var oluşunun odağı ve merkezidir. Erkek de karısı gibi evinde yaşar, ama gidip gelmelerinde, girip çıkmalarında özgürdür. Bu özgürlükten de zaten kendini yoksun bırakmaz. Sık sık kahveye, arada sırada arkadaşlarla lokantaya ve pek seyrek olarak da sinemaya gitmek için çıkar. Karısıyla çıktığı pek enderdir. Bunun için çok özel koşulların oluşması gerekir. Böylesi durumlarda yan yana yürümekten her ikisi de belli bir sıkıntı ve rahatsızlık duyarlar.

Tutucularda akrabalar arası ilişkiler sıklığına karşılık dost ilişkileri daha az yaygındır. Gerçekten bunların gözünde, ailenin kutsal niteliğini korumak büyük önem taşır. Bu, bükülmez ve dokunulmaz bir kuraldır. Tutucuların aileleri kapalı ailelerdir. Bunlar arasında eskilerin dış ilişkileri seyrek tutmayı öğütleyen sözlerine titizlikle uyanlar bulunduğu gibi, ahlâksal isterler güvence altına alınır alınmaz toplumsal ilişkilere belli bir açılım gösterenler de vardır. Ancak tutucular, gerek kendileri gerek yakınları için yeni toplumla bir bütünleşmeyi aramaktan uzaktırlar. Yüzyıllardan beri atalarının aktara geldiği geleneklerle her türlü ilişkiyi koparan, inanış ve duygu birliğini baltalayan çağdaşlar hakkında hiçbir sevgi beslemezler. Hatta onlara karşı belli bir düşmanlık duygusu beslerler ve bu duygu kadınlarda erkeklerde olduğundan daha canlı ve güçlüdür.

Her durumda tutucular ilişkilerini kısıtlamaya ve özenle sınırlandırmaya çalışırlar. Seçmelerini genel olarak erkekler yapar. Nitekim, S. Timur'un belirlediğine göre kasabalarda hangi ahbaplarla görüşüleceğine, %56.1 koca, %16.4 aile büyükleri karar vermektedir. Karının kocasıyla birlikte bu karar almaya katılması ailelerin ancak %24.8'i için söz konusudur. Bu oran, ataerkil ailelerde %19.9'a kadar düşmektedir. Karı-

nın tek başına karar aldığı durumlar oranı ise yalnızca %2.7'dir (76). Akrabaları ilgilendiren kararlarla ilgili oranlar da yukarıda belirtilenlerin aşağı yukarı aynıdır (77).

Kadının evden çıkabilmesinin kocasının kesin iznini gerektirdiğini daha önce söylemiştik. Bu çıkışlar bir nedene dayanmalı, geleneklere uygun olmalıdır. Gelenekler bunları sünnet, düğün, cenaze, bir türbeyi ziyaret vb. vesilelerle sınırlandırmıştır. Kadın ayrıca annesiyle, bir kadın akraba ya da ahbabıyla birlikte olmak koşuluyla, kocasının yapamayacağı alışverişleri yapmak üzere çarşıya çıkabilir, mağazalara gidebilir. Bu görev kocaya düşen bir iş olduğu için kadının bu tür çıkışları seyrektir. Sinema kadınlar için çok istisnai bir eğlencedir. D. Dirks'in inceleme yaptığı Ankara gecekondularından birinde kadınların %4'ü, sinemayı vakit geçirme yollarından biri olarak belirtmişlerdir (78).

Dinsel açıdan kadınların %100'ü ramazanda düzenli olarak oruç tutmaktadır. Yine aynı kadınların %68'i günde beş vakit namaz kılarken, %4'ü günde bir kez, %20'si düzensiz olarak kıldığını, %8'i ise hiç kılmadığını söylemektedir (79).

Tutucu ailelerden gelen gençler ana-babalarının geleneksel konumlarına karşı savaşım vererek onların onaylamadığı tavırlar benimsemeye koyulmaktadır. Bu değişiklikler zaten daha özgür olan delikanlılarda daha az kendini duyururken bir büro işinde çalışan genç kızlarda çok daha belirgin bir nitelik kazanmaktadır. R. Anciaux başka örnekler arasında kapıcı kızlarının durumunu ele alıyor. Baş açık dolaşmanın ve bal-

(76) S. Mirun, s. 136 age.

(77) Sırasıyla: %53, %16.8, %25.4 (ataerkil tip ailelerde yalnızca %14.5) ve %4.8 (İbidem, s. 138).

(78) S. Dirks, s. 113, age.

(79) İbidem, s. 112.

dırları örtmeyen bir etek giymenin günâh sayıldığı bu en tutucu çevrelerden birinde okuldan beri Avrupalı giysiye alışmış olan kız çocukları, işyerlerine gitmek için de aynı biçimde giyinmeyi sürdürmektedirler, zira başka herhangi bir biçimde giyinmek onlara artık gülünç gelmektedir. Hatta bunlar, arkadaşlarının olaylarına konu olmamak için gönüllü olarak en son modaya uymaya hazırdırlar. Anne-babalar da, işi, çocuklarına öykünmeye değin vardırmamakla birlikte, fazla bir güçlük çıkarmadan duruma ayak uydururlar. Demek ki burada ekonomik gerekler ağır basmakta; kızlarının, şu ya da bu biçimde giyinmesini gerekli kılmaktadır. Aile ekonomisindeki rollerinin iyice bilincinde olan bu kızlar, annelerinin göstermiş olduğu edilgin ve silik tavırdan az çok güçlü bir biçimde ayrılmaktadırlar. Kendi deneyleriyle yetiştikleri için daha büyük bir hareket özgürlüğü istemekte ve özlemektedirler. Anababalarının tersine olarak onlar daha geleneksel bir topluma dönüşü reddederler, çünkü bu, güçlükle kazandıkları özgürlüklerini azaltmaktan başka bir anlama gelmeyecektir. R. Anciaux'ya göre inceleme konusundaki on dört kızdan yalnızca ikisi iş bulmadıkları için anne-babalarının etkisi altında yaşıyor, ama yine de eskilerden değişik giyinme haklarını saklı tutuyordu.(80).

Ana-babanın tavrı, çalışmayan kızlarına karşı ise, bambaşkadır. Ankara'nın bir semtindeki ana-babaların yalnızca %4'ü, bunların evden serbestçe çıkmalarına, erkek arkadaş edinmelerine ya da onlarla konuşabilmelerine izin veriyordu. İzin vermeme kararının altındaki gerekçelerse bunun yapılmayacağı, bu tür davranışların kızlarının adına ve ününe zarar vereceği, kızlarının kötü bir yola düşeceği ve son olarak da bun-

(80) R. Anciaux, s. 155-156, agm.

dan bir gereklilik görmedikleri gibi nedenlerdi.(81)

Tutucuların çoğunlukta bulunduğu kasabalar ve büyük ve orta büyüklükteki kentlerin kimi semtleri, geleneksel doğulu yerleşim merkezleriyle aynı dış görüntüyü sunarlar; kadınsız kentler. Sokaklar, alanlar, kahveler, lokantalar, yalnızca erkeklere özgülenmiş yerler olarak kalmıştır. J. P. Roux şöyle yazıyor:

Taşrada, cuma günleri çarşıya çıkıp dolaşınız, burada yüzlerce küçük dükkân İslâm çarşılarını anımsatır. Kadınları arayınız. Küçüldükçe küçülmeye çalışan birkaçına rastlarsınız, ama bunların orada bulunması nerdeyse tuhaf görünür. Camiye giriniz. Kamuya açık olan ibadet yalnızca erkeklere, yalnızca tanıklığı kabul edilenlere ayrılmıştır. Kadın sofular, namazlarını yatak odalarında kılmalıdırlar. Bir kenarda, bir perdenin ya da bir çitin gerisinde büzülmüş yaşlı kadınlar alçak sesle ne olduğu bilinmeyen bir şeyler mırıldanıp dururlar. Gerçekten orada mıdırlar? Sanki hiç kimse onları görmemektedir. Bakkaldan haftalık yiyecekleri erken satın alır. Alınanları bir çocuk eve getirip bırakacaktır. Kunduracı bu uzun boylu bıyıklı adama üç ya da dört çift kadın ayakkabısı veriyor. Yoksa onun hâlâ bir haremi mi var ki? Hayır, yasaklanmış bulunan çok karılılık pek seyrek rastlanır oldu. Fakat ayağa uydurmak için değişik modeller denemek gerekir. Dairelerin dağılışında sayısız kahvelere büyük bir kalabalık üşüşür. Erkekler kalabalığı. Kadınlar çabucak evlerine dönerler. Sonu gelmez konuşmalar için, bardaklarca çaylar içmek, kâğıt ya da tavla oynamak için erkekler kahvede buluşurlar. Sigara işerler. Daha gençler, eğer hava güzelse küçük gruplar halinde dolaşırlar ya da kulübe giderler (...). Sinemada saat iki seansı kadınlara ayrılmıştır (...). Saat beşte kapılar açılır açılmaz ilk dört sıra dışında tüm salon

(81) S. Dirks, s. 115-116, age.

doludur. Buralara, son dakikada, yerlerini önceden ayırtan çiftler gelip otururlar. Kentin bu burjuvaları eşleriyle birlikte çıkar. Bunlar ekrana o kadar yakındırlar ki hiçbir şey görememeleri gerekir: İşte çağdaş olmak demektir.(82)

C - Geçiş Halindeki Çevrelerde

Aileye ayrılan bölümde geçiş halinde aile tipinden ne anladığımızı belirtmiştik. Bu bakımdan bu noktaya yeniden dönmeyeceğiz, ancak, anımsatalım ki bu kavram, büyük kentsel merkezlerin ve orta büyüklükteki kentlerin nüfusunun geniş kesimlerini kapsamakta, hemen her çevreden insanı içermekle birlikte çoğunluğunu küçük memurlar, ücretliler ve işçiler oluşturmaktadır.

Gelişmiş kadınla tutucu kadın arasında her ikisine eşit uzaklıkta bulunan geçiş halindeki aile tipi kadını, giyim konusunda bir yarı-çağdaşlık uygular. Gelenekçilerin manto ve başörtüsünü giymez ama batılı son modanın kurallarına göre de giyinmez. O, giyiminde belli bir ağırbaşlılık ve belli bir klasik yaklaşım ile kendini belli eder, kendisince, bir cesaretli adım saydığı kimi fantezilerden de geri kalmaz. Ayrıca, tutucu çevreden bir kadına giderken ya da onunla birlikte çıkarken tutucu kadınlar gibi giyinmesi de seyrek değildir.

Ailenin gizli niteliği yok olmuştur ya da yok olma eğilimindedir. Toplumsal yaşamın örgütlenmesinde herşey çağdaş yaşamın öykünülmesine doğru düzenlenmiştir, ancak bu ılımlı bir öykünmedir. Eve ve iç dünyasına kapatılmış olmaktan uzak olan kadın, gelişmiş kadının özgürlüklerinden de yararlanamaz. Kocaların gözünde eski aileyi saran, giz, ilerlemeyi

(82) J. P. Roux, La Turquie, (=Türkiye), s.122 ve 125, Paris, 1968.

yavaşlatan verilerden biridir. Kapalı yaşam onlara da ağır gelmekte ve onlar da bir dost ve tanıdık çevresini yakınlarında duyma gereksinimi içinde bulunmaktadırlar.

Somut olarak çift sıkça konuk kabul eder ve akraba ve dost ziyaretine gider. Geleneğe uyulmasını gerektiren özel koşullar dışında kadınlar evrenini erkekler evreninden ayıran eski bölmeler yıkılmıştır. Koca ve karı birlikte çıkmayı genellikle doğal karşılarlar ve birlikte bir lokantaya gidip yemek yemekte ya da bir pastaneye girmekte duraksamazlar. Ancak kadın tek başına böyle yerlere asla gitmeyecek, eğer kadınlara özgü bir gösterim değilse sinemaya da adımı atmayacaktır. Kadın önceden izin olmaksızın çıkabilir ama çıkmadan önce kocasına haber vermeyi de ihmal etmemelidir. Gene de evinden sık çıkmaz. Hâlâ duraksamalı ve temelde sakınımlıdır. Gelişmiş kadınların ve gelenekselin yaşamlarını gözlemler, boş zamanlarını karşılaştırır. Kadının kadın dünyasına kendi ilişkilerini kendi kurmaya önem verdiğini belirtmek de ilgiye değer bir noktadır. Onun bu noktaya ilgi duyması yanında, bu yol, kadın için, kişiliğini kanıtlamanın dolaylı bir biçimidir. Gerçekten, kişiliğinin kocasının kişiliğiyle karıştırılmadığı bir gelişme düzeyine ulaştığını, dolaylı da olsa ileri sürmek, onun açısından önemli bir aşamadır. Bununla birlikte o, gidip geleceği kadınlar arasında ancak ahlâksal yönden güvenilir kadınları alacaktır. Onurunu ve iyi ününü korumaya önem verir. İçinde bulunduğu geçiş aşamasında gelişmiş bir kadından daha çok eleştirilmeye açık olduğunu, belli bir kötü niyetle gözlemlendiğini bilir. Yanlış adımlar atması dört gözle beklenir.

Kadın eğer çalışıyorsa kendisini dışarda daha da çok özgür duyar. Ne var ki bu bağımsızlık ruhunun eylemlerle dışa vurulması gelişmiş kadına göre çok sınırlı kalmaktadır.

Geçiş halindeki ailelerin en yoğun olduğu orta sınıfta S.

Dirks'ın saptamalarına göre kadınların %72'si düzenli olarak, %12'si düzensiz olarak Ramazan orucunu tutmaktadırlar. Oruç tutmayan kadınların oranı yalnızca %16'dır. Buna karşılık kadınların %8'i düzenli olarak beş vakit namaz kılarken yine %8'i günde bir kez, %52'si ise düzensiz aralıklarla namaz kılmaktadırlar. Hiç namaz kılmayan kadınların oranı ise %32'yi bulmaktadır.(83) Kadınların hepsi de namaz kılmamalarına gerekçe olarak, vakitleri olmadığını ya da sağlık nedenlerini ileri sürmüşlerdir.(84)

Geçiş halindekiler, çocukları söz konusu olur olmaz hiç güçlüksüz çağdaş giysileri kabul etmektedirler. Çocukların arkadaşlarının seçimi, raslantılara bırakılmamıştır; ana-babanın düşünülmüş katılımları etkili, denetimleri de bazan titizdir.

Kızlar için karma çıkışlar her zaman makbul değildir. Anababalar gerçi tutuculara oranla çok daha az katıdır ama bu çıkmalara ancak kendilerine karşın izin verirler. Kız, çoğu kez erkek kardeşi ile birlikte çıkacak ve babasıyla annesine tam bir güven verecektir.

Bununla birlikte geçiş halindeki ailelerin çocukları, pek çok yerleşik düşünceyi altüst ederek ileri adımlar atmışlardır. S. Dirks'ın gerçekleştirdiği anketin bulguları bunu kolayca görmemizi sağlamaktadır. Nitekim, büyük sayıda geçiş halinde aileyi içeren orta sınıfın ana-babalarının %40'ı kızlarına özgürce çıkma izni verirken %76'sı onların erkek arkadaş edinmelerine ya da onlarla konuşmalarına müsaade etmektedirler. Bunun için bu arkadaşların ciddi olması koşulunu da ileri sürmekten geri kalmamaktadırlar(85). Kızlarına izin vermeyi reddeden ana-babalar, tavırlarını bunun âdet olmadığı, bunun

(83) S. Dirks, s. 112, age.
(84) İbidem, s. 113.
(85) İbidem, s. 115.

kötüye gidebileceği, genç kızların saygınlığını korumak gerektiği gibi gerekçelerle haklı gösterirler.(86)

Geçiş halindekilerin çoğunlukta olduğu kentler ya da semtler ne çağdaş Batılı kentlere ne de geleneksel doğulu kentlere benzer. Buralar kadınsız kentler değildir ama kadınlar yine de çok az sayıdadırlar. Alış veriş yaptıkları dükkânlarda değilse bile sokaklarda gezen, lokantalara ya da sinemaya giden kadınların sayısı azdır. Gecenin inmesiyle birlikte kent ya da mahalle, yeniden erkeğin yeğlediği yerler haline gelirler; kadın evine dönmüştür.

Son olarak kaydedelim ki halk eğlenceleri ve aile bayramları boyunca erkekler ve kadınlar sık sık buluşup bir araya gelir. Daha az yaygın biçimde birlikte danseder. Bu gibi durumlarda çağrılılar bir dans pistinin çevresinde halka olup otururlar. Ortada her biri kendi kocasıyla danseden kadın çiftler vardır. Genç kızlar ya bir kenarda uslu uslu otururlar ya da kendi aralarında dansederler. Başka alanlarda olduğu gibi burada da, görülüyor ki, geçiş halindeki aileler toplumsal yaşamda gerçekten çağdaşlar ve gelenekseller arasında yer almaktadırlar.

III. SONUÇ

Bu bölümün sonunda, kadının toplumsal yaşama katılmasıyla ilgili çağdaşlaşma sürecinin Türkiye'nin her yanında bir biçim olmaktan uzak olduğunu vurgulamamız gerekir. Gerçekten, köylü kadın ya da kasaba kadını ile metropollerin ya da büyük ve orta büyüklükteki kentlerin gelişmiş çevrelerinin Türk kadını arasında ortak hiçbir şey yoktur. Birincilerin durumu elli kadar yıldan bu yana hemen hemen hiç değiş-

(86) İbidem, s. 115-117.

mezken, ikincilerin durumu önemli bir değişmeye tanık olmuştur. Bu değişme, S. Timur(87) ve A. Schnaiberg'in de ortaya koydukları gibi,(88) evlenmeden önce yerleşmiş olanları olduğu kadar, evlendikten sonra gelip yerleşenleri de çok derin biçimde etkilemiştir. Yeni gelen köylü kadınlar bile, geleneksel yaşam çevrelerinden koparıldıkları ve toplumsal baskıyı üzerlerinde daha az duydukları için, adım adım yeni hareket biçimleri edinmişlerdir.

Yapılması gereken bir başka saptama da, kuşaklar arasındaki farktır. Bu fark, daha önce incelemiş olduğumuz alanlardan daha çok toplumsal yaşamda belirgindir. Bu fark, kimi semtlerde ya da büyük halk gösterileri sırasındna, hâlâ rastlanan bir görüntüde belirmektedir: görüntüde, yanyana yürüyen üç kadın vardır, kadınlardan birincisi büyük annedir ve hemen tümüyle kapalıdır; ikincisi annedir ve geleneksel mantosunu ve başörtüsünü giyinmiştir; nihayet üçüncüsü olan kız bir blucin ya da mini-etek giymektedir. Gerçekten, genç kızlar, çalışan ve orta ve yüksek öğretime devam edenler, genç kızlar, çalışan ve orta ve yüksek öğretime devam edenler ya da daha yalın olarak, basın, radyo, televizyon ve sinema yoluyla çağdaş yaşamla, çağdaş dünya ile temasta olan genç kızlar, anababanın ve yaşlı kimselerin klasik otoritelerine karşı bu dünyanın kural ve geleneklerini doğallıkla izlemektedirler. Bu, gelecek için önemli etkileri olacak bir durumdur, zira erişkinin yaşamını yönetecek olan kurallar gençlik yaşlarında saptanır.(89) Gerçi bu genç kızların bir bölümü, gençlerin özgür-

(87) S. Timur, s. 107-114, age.

(88) A. Schnaiberg, Rural-Urban Residence and Modernism: A. Study of Ankara Province, Turkey, (= Kırsal-Kentsel Yerleşim ve Modernleşme: Türkiye, Ankara ilinde bir inceleme). Demography içinde, s. 71-85, VII, 1970.

(89) A. Schnaiberg, s. 80-83, agm.

lüğünden korkuya kapılan kocalarının, eşlerinin özgürlüklerini kısıtlamaya kalktığını göreceklerdir. Bu davranışın altında yatan gerekçe de kadının gelişimine karşı tavır almaktan çok, ahlâkın bozulması korkusu olacaktır. Her ne olursa olsun bu kısıtlamalar sınırlı kalmaya mahkûmdur, zira kadınlar, kazanılmış özgürlüklerin yeniden tartışma konusu yapılmasına her zaman katlanamazlar.

Türk Kadını ve Siyaset

Tarih sırasına göre Kemalist devrimin kadınlara en son tanıdığı haklar siyasal alanla ilgili olanlardır. Bu haklar nelerdir ve kadınlar bunları hangi biçimde kazanmışlardır? Siyasal yaşam için gösterdikleri ilgi ve katılım nedir? Bu iki grup soruya verilecek yanıtlar, bu bölümün değişik kesimlerini oluşturacaktır.

I. TÜRK KADININ SİYASAL HAKLARI

1- KEMALİZM

A- Türk Kadın Birliği'nin Eylemi

Kadınların siyasal haklarını kazanmaları, seçim yasasının değiştirilmesinin tartışıldığı Büyük Millet Meclisinin 3 Nisan 1923 günlü oturumunun da tanıklık ettiği gibi, büyük çaplı bir girişimdi.

O zamana değin seçimler, 1909 yasasının getirdiği düzenlemelere göre yapılıyordu. Oylama biçimi toprak temeline dayanıyordu. Her il bir seçim bölgesi sayılıyor ve her vilayet, her 50.000 erkek nüfus için bir milletvekili seçiyordu. Yasada yapılmak istenen değişikliğin hedefi, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında çok sayıda erkeğin ölmüş olması nedeniyle bu sayının 50.000'den 20.000'e indirilmesinden ibaretti. Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey gibi kimi milletvekilleri, bu de-

ğişiklikten yararlanarak, özellikle Kurtuluş Savaşında oynadıkları büyük rol nedeniyle kadınların da hesaba katılmasını sağlamak istediler. Çoğunluğun tepkisi çok sert oldu. Milletvekilleri Tunalı Hilmi Beyin konuşmasını yüksek sesler ve gürültülerle kestiler. Büyük Millet Meclisinin çoğunluğunun duyguları buna hiç hazır değildi.

Tunalı Hilmi Bey: Arkadaşlar! Savaştan ulusumuza kalan anneler erkeklerden daha kalabalıktır (Çeşitli gürültüler, ayak sesleri). Ayaklarınızı vurmayınız! Baylar! Ayaklarınızla kutsal analarımızın ve kutsal bacılarımızın kafalarına vurmuş oluyorsunuz. (...) Sizden rica ediyorum, benim anam, babamdan daha yücedir (Ayak sesleri). Analar cennetten bile yücedir (ayak sesleri). Müsaade ediniz arkadaşlar, sizlerden analara, bacılara... (şiddetli gürültüler) kadınlara seçilme hakkı tanımanızı istemiyorum. Fakat arkadaşlar, analarımıza, bacılarımıza... (gürültüler).

Emin Bey (Eskişehir Milletvekili): Hilmi Bey, Ulusun duyarlığı ile oynama. ('Dinsel yasaya saygı gösteriniz' sesleri)

Tunalı Hilmi Bey: Ben onlara seçilme hakkı tanınmasını istemiyorum (gürültüler). Ben size, analarımıza oy hakkı verelim demiyorum. Benim din yasasına saygım vardır. Müsaade edin arkadaşlar, düşüncemi açıklayayım.

Emin Bey: Böyle düşünce olmaz.

Tunalı Hilmi Bey: Ne söylediğimi anlamayan arkadaşlar, meramımı anlatabilmem için sussunlar. Analar için, bacılar için... (şiddetli gürültüler) (1).

Başkan oturuma ara vermek zorunda kaldı. Görülüyor ki Büyük Millet Meclisinde, milletvekillerinin çoğunluğu, kadınlar için önemsiz de olsa kimi siyasal haklar verilmesi yönünde her türlü tartışmanın yapılmasına bile karşı çıkıyordu.

(1) T. Taşkıran, s. 98-99. age.

Mustafa Kemal'in niçin bu görüşmenin gelişimini etkilemeye çalışmadığı sorusu akla gelebilir. Bunun açıklamasını bize A. Afetinan veriyor. Bu soruyu Gâzi'ye yönelten A. Afetinan şu yanıtı alır:

Başarmak için zamanı ve zemini daima hesaba katmak lazımdır. O gün Mecliste hava elverişli değildi (2).

Bir yıl sonra bu hava hafifçe gelişmişti. Gerçekten, Türkiye Büyük Millet Meclisinde anayasa metni üzerinde görüşmeler yapılırken pek çok parlamenter, tasarının 10 ve 11. maddelerinin "18. yaşını bitiren her Türkün milletvekili seçimlerine katılabileceğini" ve "30 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçilebileceğini" öngördüğünü ileri sürerek, bu ilkeler doğrultusunda kadın ile erkek arasında artık herhangi bir ayırım yapılmaması gerektiğinin kabul edilmesini sağlamaya çalıştılar. Sözcü Celal Nuri Bey bunun yanlış bir yorum olduğunu, bunlardan önce gelen 9. maddenin doğrudan doğruya seçim yasasına gönderme yaptığını belirtti. Oysa bu yasa açık ve kesin olarak öngörmekteydi. Ona göre "her Türk" deyiminden yalnızca erkeklerin anlaşılması gerekiyordu. Bu kez Kütahya Milletvekili Recep Bey sözcüye yanıt vermek gereğini duydu: "yeni kadınlar Türk değil midirler?" Evet, Türktürler" diye yanıtladı sözcü. "Öyleyse adı geçen maddeler onları da kapsamaktadır" diye sürdürdü Recep Bey. Urfa Milletvekili Yahya Kemal "her Türk" yerine "erkek ve kadın her Türk" deyiminin konulması yönünde bir değişiklik önergesi verdi. Bu önerge, büyük bir parlamenter çoğunluğunun alkışlarıyla reddedildi. Recep Bey onlara şu acı yanıtı veriyordu: "Bu hakları kadınlara vermiyorsunuz, bari alkışlamaktan vazgeçniz". 10 ve 11. maddelere ise "her erkek Türk" deyimi gir-

(2) A. Afetinan, L'émancipation, s. 63. age.

mişti. Kadının siyasal haklarını savunanlar bu kez de yenilmişlerdi ama, hiç değilse seslerini duyurabilmişlerdi (3).

Milletvekilleri kadınların siyasal hakları lehinde bir reformu kabule hazır değillerdi ama kamuoyu daha elverişli bir durumda sayılmazdı. İşte Türk Kadın Birliği, bu alanda zihinleri evrimleştirmeye çalışacaktı.

1924'te kurulduğunda Türk Kadın Birliği, zamanın çok özel koşulları nedeniyle ve kuruluşuna karşı çıkabilecek engelleri önlemek için, siyasal nitelikli tüm maddeleri tüzüğünden çıkarmaya karar vermişti. Ancak, Başkanı Nezihe Muhittin Hanım, daha 1926'da birkaç yıl içinde yaşamın tüm alanlarında ve en alçak gönüllü işlerde olduğu gibi çok büyük uzmanlık ve beceri gerektiren mesleklerde de yeteneklerini kanıtlamış olan kadının, özellikle seçme ve seçilme haklarının elde edilmesiyle siyasal yaşama tam olarak katılmasının kabul edilmesini istediğini belirtiyordu (4).

Bu, bir kampanyanın çıkış noktasıydı. Kampanyaya, yalnızca eski imparatorluk başkentinde değil, Anadolu'nun pek çok yerinde kurulan Türk Ocakları gibi başka dernekler de katıldılar. Örneğin, Trabzon Türk Ocağı çerçevesinde verdiği bir konferansta Süreyya Hulusi Hanım, kadının siyasal haklardan yararlanması zamanının artık geldiğini ileri sürüyor ve şöyle diyordu:

Türk kadını tarihte siyasal bir rol oynamıştır. O kendi olanaklarını tanımaktadır. Ekonomik yaşamda bir yer almaya yeteneği olduğuna göre, ülkenin işleriyle uğraşmaya yetenekli olduğu niçin kabul edilmiyor? Herkes ondan yurttaşlık dersleri alırken, ulusun kaderi ve yönetimi sözkonusu olduğunda onu neden ihmal ediyoruz (5).

---

(3) T. Taşkıran, s. 100-103. age.
(4) CM, VI, s. 19. 1926.
(5) Ṭürk Yurdu, C. III, No. 16, 1926.

1927 Mart'ında Türk Kadın Birliği İstanbul'da bir kongre yapmaya karar verdi. Oturumlara başkanlık eden Nezihe Muhittin Hanım çalışmalar sırasında, kadınlar için oy hakkı ve onların yerel seçimlere katılmalarını istedi (6). Türk Kadın Birliği böylece yeni bir yön benimsemiş oluyordu. Bu durumda derneğin tüzüğünün değiştirilmesi gerekiyordu ve İstanbul valisi bu değişikliği yapmayı reddetti. Kadınların görevlerinin esas olarak çocuk doğurmak ve yetiştirmek olduğunu ileri süren vali, onların ne siyasâl haklara sahip olmalarını, ne de kamu görevi yapmalarını uygun buluyordu. Kadın Birliği bu tavır karşısında isyan ederken hükümet, valinin tutumunu benimsemedi, tüzüğü onaylamasını istedi (7).

Aynı yıl içinde, yapılması beklenen seçimler Kadın Birliğinin istemlerini yoğunlaştırmasına neden oldu. Derneğin başkanı şöyle diyordu:

Devrimleri doğuran, çabalar ve savaşımdır. Biz de, seçimden seçime her yurttaş gibi haklarımızı alacağımız güne değin savaşmayı sürdüreceğiz. Yasalar, ergeç toplumsal yaşamın gereklerine uymak zorundadırlar (8).

Seçimlerin yaklaşması da kamuoyunda kadının siyasal hakları sorununu yeniden iyice alevlendirdi. Kimi milletvekilleri konumlarını değiştirmişlerdi ama, çoğu hâlâ, sakınımlı (ihtiyatlı)ydı. Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa da bu sorunu henüz erken buluyordu. Ona göre kadın, seçilme hakkını elde etmeden önce, bir ilk adım olarak oy hakkını kazanmalıydı (9). Kadının siyasal hakları sorunu, 21 Haziran 1927'de, zorunlu askerlik hizmeti yasası görüşülürken Mec-

(6) Cumhuriyet, 26 Mart 1927.
(7) Milliyet, 25 Nisan 1927.
(8) T. Taşkıran, s. 124. age.
(9) Akşam, 4 Haziran 1927.

liste yeniden ortaya atıldı. Üç konuşmacı bu konuda söz aldı: Giresun Milletvekili Hakkı Tarık (Us) Bey, Kütahya Milletvekili ve Savunma Bakanı Recep (Peker) Bey ve Menteşe Milletvekili Yunus Nadi Bey. Küçük ayrıntılarla her üç konuşmacı da bu hakların kadınlara tanınmasından yanadır. Dile getirilen görüş ayrılıkları bir yandan bu hakların verilme zamanının uygun olup olmadığı, öte yandan da kadınların, özellikle de Kadın Birliğinin bu hakları elde etmek için kullandıkları yöntemlerin niteliğine ilişkindi (10).

Basın da ölçülü ve dikkatli davranarak Kadın Birliğine isteklerini ılımlaştırmasını öğütlüyordu (11).

Kadın Birliği ise nedense çok umut dolu bir görünüm vermekteydi. Nezihe Muhittin Hanım şöyle diyordu: "Bu yasama dönemi sona ermeden kadınlarla ilgili olarak çok büyük bir değişikliğe tanık olacağımızı tahmin ediyorum" (12). Bu izlenim, İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal'in Kadın Birliğinin bir heyetini kabul etmesiyle daha da güçlendi (13).

Ancak, bu çok fazla bir iyimserlik gösterisi olmuştu. Gerçekten seçimler ekim ayında yapılacaktı ve hiçbir önemli kararın alınmasına yetecek vakit yoktu. Böylece seçimlere katılamayacağı ortaya çıkan Türk Kadın Birliği, İstanbul Valiliği Hukuk İşleri Müdürü Kenan Beyin kişiliğinde bir aday göstermek istedi. Dernek içindeki kimi görüş ayrılıkları karşısında Kenan Bey aday olmayı kabul etmeyince Kadın Birliği de bu niyetinden vazgeçti (14). Nezihe Muhittin Hanım bu olay dolayısıyla aşağıdaki açıklamayı yaptı:

---

(10) T. Taşkıran s. 125-128. age.
(11) Cumhuriyet, 17 Haziran 1927.
(12) Cumhuriyet, 23 Haziran 1927.
(13) Cumhuriyet, 5 Temmuz 1927.
(14) İstanbul, 10 Temmuz 1927.

Bugüne kadar yaptığımız, kadın konusunda ne düşündüğünü öğrenmek için kamuoyunun nabzını yoklamaktı. Taktiğimiz tam bir başarı kazanmıştır. Kamuoyu bütün olarak bizden yana tavır almıştır. Amacımız gerçekleşmiştir, dolayısıyla gelecek seçimlerde aday göstermeye gereksinmemiz kalmamıştır (...). Kenan Bey bizden ayrılmıştır ama üç yüz yeni erkek üyemiz vardır. En son olarak da basının en kıdemlisi olarak Mahmut Sadık Bey bize katılmıştır.

Bunun yanısıra Kadın Birliği de, istemlerini yeniden ileri sürüyordu:

Biz, seçim haklarımızı elde etmeye dayalı olan idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz. Davamızın zaferi için ölünceye kadar çalışacağız. Bizim yaşamımız buna yetmezse hiç olmazsa bizden sonra gelenler için ortalığı temizlemiş oluruz (15).

Ne var ki, anlaşmazlıklar ve büyük çatışmalar Kadın Birliğini sarmıştı. Hatta, 1927 Eylülünde, dernek içinde bir bölünme oldu ve Nezihe Muhittin Hanımla birlikte yönetim kurulu üyeleri, yönetimden uzaklaştırıldılar. Polis, dernek merkezinde arama yaptı, "idari usulsüzlük" gerekçesiyle de kayıtlarını mühürledi (16). Gerçekte, bu önlemlerin gerisindeki gerekçe, derneğin ve dernek sorumlularının çok aşırı bulunan istekleriydi. Türk Kadın Birliği'nin seçimler sırasındaki istemlerini hiç de olumlu karşılamayan pek çok gazete (17) Birlik yönetim kurulununun dağıtılması kararından çok sevinç duydular. Örneğin, Cumhuriyet'e göre yönetim kurulu, hayallerin peşinden gidiyor, fakat Türk kadınının gerçek durumu ve

(15) İstanbul, 20 Temmuz 1927.
(16) İkdam, 27 Eylül 1927.
(17) OM, VII, 1927, s.484.

onun gereksinimleri konusunda hiçbir şey bilmiyordu. Üstelik tartışmaları gerçekten üzücü bir nitelik taşıyordu. Makalenin yazarı, yeni yönetim kurulunun ve başkanın günün koşulları konusunda daha net bir duyguya sahip olmasını diliyordu (18).

Yeni yönetim kurulu, bir ortaokul müdürü olan Sadiye Hanımı başkan seçti. Sadiye Hanımın çok çabuk görevden ayrılması üzerine yerine Latife Bekir Hanım getirildi. Yeni başkanının etkisiyle Türk Kadın Birliği kültürel, hayırsever, hattâ ekonomik etkinliklerini geliştirdi (19). Kadınların siyasal haklarına ilişkin isteklerini terk etmiyordu ama onları artık daha ılımlı ve gösterişsiz biçimlerle açıklıyordu. Zaten kısa sürede dernek içindeki bölünme sona ermiş, bundan güçlenerek çıkmıştı.

1929'da Türk kadınlarının siyasal haklarını elde etme savaşımlarının birinci aşaması kazanılmışa benzemektedir. Latife Bekir Hanım 12 Nisanda basına verdiği bir demeçte kadınların yerel seçimlerde oy hakkını kazanmış olduğunu kesinleşmiş sayıyordu (20). Gerçekte, bu oy hakkı ve aynı biçimde seçilme hakkı kadınlara 3 Nisan 1930'ta tanınmıştır. 1933'te Köy Kurullarına katılma hakkını elde ettikten sonra kadınlar, 1930'dan beş yıl sonra, 1935'te Büyük Millet Meclisi'nde sandalye sahibi olacaklardır.

Demek ki 1935'te kadınlar, siyasal haklarını kullanmada erkeklerle kesin olarak eşitliği elde etmişlerdir. Aynı yılın 18 Nisanında ise İstanbul'da XII. Uluslararası Kadınlar Kongresi toplanıyordu. Bu, "Kadının oy hakkı ve medeni eşitliği Uluslararası Birliği"nin düzenlediği kongreydi. Kongrede kırk

(18) Cumhuriyet, 18 Eylül 1927.
(19) J. Castagné, s.169, agm.
(20) İkdam, 12 Nisan 1929.

ülke temsil ediliyordu. Türk Kadın Birliği, kadınlar için erkeklerle hak eşitliği amacını gerçekleştirdiğini ileri sürerek kendi kendini dağıtma kararı aldı.

Daha kongrenin açılışında yaptığı konuşmada Latife Bekir Hanım, Türk kadınının kurtuluşunun erdeminin Mustafa Kemal'e ait olduğunu vurgulamıştı. O şöyle diyordu:

Türkiye'de kadın, Atatürk tarafından çarşafı çıkarıp atmaya ve erkeğin yanıbaşında kendisine düşen yeri almaya çağrılmıştır. Onca fırtınalar arasında yarısına kadar batmış bir ulusun yazgısına derin bir inancı korumayı bilmiş ve o binbir çeşit çelişkiler ortasında Türk kız kardeşlerinizin özlemlerini fark edebilmiş bir dâhi olarak O, biz kadınlar için, yalnızca yurdun kurtarıcısı değil, Türk kadınının da kurtarıcısıdır. Bu nedenledir ki, XII. Kongrenin toplanma yeri olarak, İstanbul'u önermekle, bizlere kendiliğinden verilmiş bulunan ve Türk kadınının haremin parmaklıklarından parlamento kürsüsüne geçişini bir tek kuşağın görmesine yol açan haklar için, Atatürk'e olan minnet ve şükranlarımızı dile getirmek istedik (21).

Kongrenin kendisi de Gâzi'ye, Türk kadınına sağlanan, hak ve özgürlüklerden dolayı teşekkür eden bir tel çekti (22). Gerçekten, kadının siyasal haklarını kazanmasında Mustafa Kemal'in rolü belirleyici olmuştu. İşte şimdi bu rolü incelememiz gerekiyor.

B- Mustafa Kemal'in Müdahalesi

Mustafa Kemal, o zamana değin kadının siyasal hakları üstüne görüşlerini açıklamaktan çekinmişti. Kemalist Türki-

(21) Milliyet, 19 Nisan 1935.
(22) İbidem.

ye'de zaman, artık, yukarıdan buyruklarla uygulanan reformlar zamanı değildi. Ancak Gâzi, sorunun gelişimi konusunda son kertede dikkatliydi. Onun tavrı zaten A. Afetinan o zamanlar, Atatürk'ün koruması altında ve çok yakınında yetişen genç kızlardan biriydi (23). 1929-1930 öğretim yılında geleceğin konservatuarı olan Müzik Öğretmen Okulu'nda Yurttaşlık bilgisi dersleri veriyordu. Kız ve erkeklerin birlikte okuduğu bu okulda verdiği derslerin bir uygulaması olarak, yürürlükteki yasalara göre bir belediye seçimi düzenlemişti. Bir kız öğrenci belediye başkanlığı görevine seçilince bir erkek öğrenci yürürlükteki yasalara göre kadınların seçme ve seçilme hakkı bulunmadığını ileri sürerek itiraz eder. Erkek, siz bir yandan bize yasayı öğretirken öte yandan da yasaya aykırı olarak arkadaşımız olan bir kıza bu hakları tanıyorsunuz, diyordu. A. Afetinan şöyle değerlendiriyordu bu durumu:

Öğrenci itirazında haklı idi. Ancak öteki öğrencilerin önünde ona hak veremezdim. Şöyle dedim: Bu öğrendikleriniz ilerisi için sizlere lüzumlu olacaktır. Kadınlarımız da yakında oy hakkı kazanacaktır.

Dersten sonra bu olaydan dolayı çok sıkıldığını, öğrencilerinin karşısına çıkmaya cesaretinin bile kalmadığını belirten A. Afetinan, aynı gün Atatürk'le ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile buluşur ve okulda olup bitenleri onlara anlatır. "Atatürk bana bu konuda çalışmamı ve başka memleketlerde bu meselelerin nasıl halledilmiş olduğunu tetkik etmemi tavsiye etti." İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise, bir yıldan beri Büyük Millet Meclisinde görüşülmekte olan ve yine gündeme gele-

(23) A. Afetinan bu anıyı ve onu izleyen olayları, Atatürk ve Türk kadın haklarının kazanılması, (s. 122-129) ve L'émancipation de la femme Turque (= Türk kadının kurtuluşu) (s. 63-64) adlı yapıtlarında anlatır.

cek olan Belediye Yasası'nda sorunun ele alınabileceğini ve kadınlara oy hakkı tanınabileceğini söylüyordu. "Atatürk düşünüyordu" diyor A. Afetinan, birden, 'Başvekille konuşuruz, fakat bu meselede hazırlıklı olmak ve tartışmak lazımdır' dedi. O akşam Atatürk, devlet adamlarını, Hukuk Mektebi hocalarını ve bu konuları tartışabilecek kimseleri Çankaya'ya çağırdı. Toplantı boyunca, kadınların belediye seçimlerine katılmasının yanında ve karşısında olanlar Gâzi'nin dikkatli bakışları altında düşüncelerini ortaya koydular. Bu tür tartışmalı toplantılar epey sürdü. Mustafa Kemal daha çok dinlemekte yetiniyor ve tartışmaları yönlendiriyordu. Bunun yanısıra, ortaya atılan sorunların hukuksal yönleri konusunda görüş belirtmekle görevli bir uzmanlar grubu kuruldu (24). Böylece, 3 Nisan 1930'da, Belediye yasasıyla kadınlara oy kullanma ve seçilme hakkı tanınmış oluyordu.

Mustafa Kemal'in özendirdiği, yüreklendirdiği A. Afetinan'a gelince, o da araştırmalarını sürdürdü, "başka ülkelerde siyasal yaşamda kadının durumu"nu inceledikten sonra konuya ilişkin bir makale yazdı, daha sonra da, 3 Nisan 1931'de Ankara Türk Ocağında "Kadınlar için genel oy" başlıklı bir konferans verdi. Burada, konferans metnini titizlikle inceleyen Atatürk'ün görüş ve önerilerinden geniş ölçüde yararlanmıştı. Konferansı izleyenler arasında Mustafa Kemal, bakanlar, pek çok milletvekili, yabancı diplomatlar, basın temsilcileri, vb. vardı.

A. Afetinan, daha söze başlarken kadınların oy hakkı sorununu ele alacağını söyledi. İlk bölümde demokratik rejimde değişik hükümet biçimlerinden söz etti. Bir ikinci bölümde kadının durumunu ve başka ülkelerde bu durumun yaşan-

(24) Necip Ali (Küçüka), Kadın Hukuku, s. 7-8. Ankara, 1931.

ma biçimini çözümledi. Sonuç olarak da, kadınların siyasi yaşama tam olarak katılmaları gerektiğini, buna hakları oldu ğunu ortaya koydu. Bu, demokrasinin bir gereği idi. Gerçek ten, eğer oy sandığından, en bilgisiz bir erkek seçmenin oyu en yüksek sorumluluk katlarındaki devlet adamınınki ile ay nı değere sahipse, nasıl olur da kadın bu eşitliğin dışında bı rakılabilirdi? Tüm yurttaşların eşitliğini ilke olarak benimse yen Türkiye Cumhuriyeti, bu hakkı kadınlara tanımak zorun daydı. Zaten kadınlar her alanda yeteneklerini kanıtlamış v özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında olmak üzere ulus işlerin duydukları ilgiyi göstermişlerdi. Demokratik Türkiye Cum huriyeti kadınlara belediye seçimlerinde oy ve seçilme hakla rını sağlamıştı. Aynı hakları ona genel seçimlerde de tanıma sını geciktirmesi için hiçbir neden yoktu.

Açıktır ki bu konferansın amacı, siyasal haklardan yarar lanmada ve bunların kullanılmasında kadınlarla erkeklerin eşit liği sorunu konusunda kamuoyunu etkilemek ve duyarlı kıl maktı. Bu eşitliğin somutlaşması, diyor A. Afetinan, çevresin de bunu dile getirmekten geri kalmayan Atatürk'ün arzusuy du. Konferansçının sözlerinin daha büyük ve geniş etkiye sa hip olması için Gâzi, metnin yayımlanmasının sağlanmasını is tedi. Bir yandan basın geniş biçimde konferans metnini yayın lar ya da yorumlarken (25), A. Afetinan da düşüncelerini ge liştirerek İntihap başlıklı bir broşürde toplayıp sergiledi. Bro şürün kapağı oy kullanan bir kadını temsil ediyordu.

A. Afetinan bize, Atatürk'le ilgili bir başka anısını daha aktarmaktadır. 4 Haziran 1933'te Gâzi, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay, Saffet Arıkan, Recep Peker, Necip Ali Kü-

(25) Hakimiyet-i Milliye, 4 Nisan 1931. Ayrıca o günün gazetelerine bakılabilir.

çüka, Fethi Okyar, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya, vb. ileri gelen kişileri çevresinde toplamıştı. Tartışma, Türkiye'de Mustafa Kemal'in savunduğu gerçek bir demokrasinin kurulması üzerinde yoğunlaştı. Sıra böyle bir rejimde kadınların haklarından konuşmaya geldi. O akşam, kadın ile erkeğin haklarının eşitliğine hiçkimse karşı çıkmadı. O zaman Atatürk söz alarak şöyle dedi:

Cumhuriyet rejimi, demokratik hükümet sistemi ve biçimi demektir. Biz cumhuriyeti kurduk, cumhuriyet onuncu yılına ulaştı, zamanı gelince demokrasinin tüm isterlerini yerine getirmeye çalışmalıyız. Bunlardan biri de kadınların haklarını tanımaktır (26).

Böylece Türk kadını, köy kurulları seçiminde oy ve seçilme haklarına kavuşmuş oluyordu.

Genel seçimler için kadınların hakları sorunu ise hâlâ çözülmemişti. 1934'te Mustafa Kemal ile o zaman başbakan olan İsmet İnönü bütün gece çalışırlar. Şafakla birlikte Atatürk, A. Afetinan'ı uyandırır. İsmet İnönü'yle birlikte A. Afetinan'ın kendisini beklemekte olduğu kitaplığa giren Atatürk, ona şöyle der: "İnönü'nün elini öp ve teşekkür et." Şaşıran A. Afetinan nedenini sorunca Gâzi şöyle açıklar: "Genel seçimlerde kadınlara oy kullanma ve seçilme hakkı verilmesini hükümet Büyük Millet Meclisine teklif edecek" (27). 5 Aralık 1934'te iş tamamdı.

Mustafa Kemal, kadınların genel seçimlere katılma hakkının önemini daha sonra şöyle vurgulayacaktır:

Bu karar Türk kadınına, toplumsal ve siyasal yaşamda, başka ulusların kadınlarının sahip olduğundan daha yüksek bir

(26) A. Afetinan, Atatürk ve Türk Kadını, s. 137-139. age.
(27) İbidem.

yer kazandırmıştır. Çarşaflı ve kapalı Türk kadınını, gelecekte tarih kitaplarında aramak gerekecektir. Türk kadını büyük bir yeterlikle aile içindeki yerini doldurmuştur; mesleksel yaşamda ise, tüm alanlarda büyük başarılar kazanmıştır. Belediye seçimlerine katılarak siyasal yaşamda kendini deneyen Türk kadını, şimdi genel seçimlere katılırken hakların en önemlisini kullanmaktadır. Pek çok uygar ülkede kadınlara tanınmayan bu hak, Türk kadınının elinde bulunmaktadır. O bu hakkı, yetkinlikle ve gerektiği gibi kullanacaktır (28).

Gâzi, kadının oy hakkı ve medeni eşitlik Uluslararası Derneğinin Kongresine gönderdiği 18 Nisan 1935 günlü telgrafında, insanlığın iyiliği ve mutluluğu için Türk kadınlarına tanınmış bulunan hakların yeryüzündeki kadınların tümüne genişletilmesi dileğini belirtiyordu:

Eminim ki, kadının siyasal ve toplumsal haklarını kullanması insanlığın mutluluğu ve prestiji için gereklidir (29).

Atatürk için cinsler arasındaki eşitlik, yalnızca seçimsel haklarla yerel toplulukların ve ulusun yönetimine katılmayı içermemekteydi. Bu, gerekirse askerlik yükümlülüğünü de içeriyordu. Demokrasinin gereği olan eşitlik başka türlü gerçekleşemezdi.

Cinsiyetler arasında nasıl haklar açısından bir ayırım olmaması gerekiyorsa, ödevler konusunda da yine hiçbir ayırım yapılmamalıdır. Dolayısıyla kadın da, gereksinme durumunda, eylemli olarak askerlik yükümlülüklerini yerine getirmelidir. Askerlik ise herkesin gözünde bir yurtseverlik ödevi, fakat aynı zamanda bir onur ve haysiyet hakkıdır. Kadınların fizyolojik yapısının buna elverişli olmadığı ileri sürülemez. He-

(28) P.N. Eldeniz, Atatürk ve Türk Kadını, "Belleten" içinde, XX. s. 741. 1956.

(29) 1935 Arsıulusal Kadınlar Kongresine Atatürk'ün Telgrafı, Ayın Tarihi, XX, s. 14. 1935.

pimiz biliyoruz ki Türk köylü kadınları zor işlere erkekler kadar dayanıklıdırlar. Kadınların tarih boyunca, Hele Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında gerçekleştirdikleri özveri eylemleri, onların savaş alanlarında neler yapabileceklerini kanıtlar. Şu anda, askerlik yükümlülüğü konması güncel bir sorun değildir. Fakat tüm kızlarımız, gerekirse yurdunu ve ulusun çıkarlarını savunabilecek biçimde yetiştirilmelidirler. Genç kızlarımızın bedensel, zihinsel ve duygusal eğitiminde bu noktayı hesaba katmalıyız (30).

Genç kızlar gerçi askeri hazırlık derslerine katılmakla yükümlü tutulmuşlardır, hatta 1955-1961 (31) yıllarında Harp Akademilerine bile kabul edilmişlerdir, ama hiçbir zaman zorunlu askerlik yükümlülüğü altına konmamışlardır.

Türk kadınına siyasal haklarının verilmesinde Türk Kadın Birliğinin ve Mustafa Kemal'in etkisini ele aldık ve Büyük Millet Meclisinde hangi koşullarda bu hakların onlara verildiğini görmemiz gerekiyor.

C- Türk Kadınının Siyasal Hakları Kabul Ediliyor

Türk kadınları, üç aşamada siyasal hakların kullanılmasında erkeklerle tam bir eşitliğe ulaşmışlardır.

3 Nisan 1930'da Belediyeler Yasasının 23. maddesi 18 yaşındaki kadınlara oy hakkı tanırken 24. madde seçilebilme hakkını getiriyordu. Oysa, milletvekillerine hükümetin sunduğu ilk tasarıda, bu haklardan söz edilmemekteydi (32). Bu haklar tasarıya, yukarıda değindiğimiz koşullarda Mustafa Kemal'in isteği üzerine eklenmişti.

Belediyeler Yasası tasarısının kadın haklarıyla ilgili ola-

(30) Hakimiyet-i Milliye, 3 Şubat 1931.
(31) N. Abadan, Social change, s. 11. age.
(32) İkdam, 25 Kasım 1929.

rak değiştirilmesini isteyen önergeyi İçişleri Bakanı Şükrü Kaya verdi. Önergeyi sunuş konuşmasında Türk kadınının ulusal yaşamın her alanında oynadığı rolü öven bakan, kadının seçmen ve yerel temsilci ödevlerini ciddiyet ve yeterlikle yerine getireceğine kesin inancı olduğunu belirtti. Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında kadının erkek savaşçılarla yan yana ve omuz omuza çarpıştığını uzun uzun anlatan Şükrü Kaya, sözlerini şöyle bağladı. "İstibdat ve cehalet devirlerinden arta kalan kötü ve sakat zihniyetlerin, geri ve çürük düşüncelerin Cumhuriyet ve inkılabın temiz ve erdemli muhitinde yeri yoktur. Kadınlarımızın yakın yıllarda yasama meclislerinde de erdemli yerlerini alacaklarına şüphe yoktur." Daha sonra söz alan Kars Milletvekili Ahmet Ağaoğlu ve Eskişehir Milletvekili Emin Bey de uzun uzun bu görüşleri savundular (33).

Büyük Millet Meclisi'nin bu kararına koşut olarak zamanın tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi kadınlardan da üye kabul etmeye başladı. Partiye ilk yazılan kadın, Parti Müfettişi Hakkı Şinasi Paşanın kızı Resmiye Hanım İstanbul il örgütü üyesi oldu (34).

Yerel seçimler çerçevesinde kadınların haklarının Parlamentoda oylanması vesilesiyle Türk Kadın Birliği 11 Nisan (1930)'da Sultanahmet alanında bir açık hava toplantısı düzenledi. Toplantının sonunda bir kadın yürüyüş kolu Taksim alanına değin yürüyerek Atatürk anıtına çiçek koydu (35).

İkinci aşama 26 Ekim 1933'te aşıldı. 1924 tarihli Köy yasasının 20 ve 25. maddelerini değiştiren yasa koyucu, ihtiyar heyeti seçiminde ve muhtarın belirlenmesinde kadınlara da

(33) A. Afetinan, Atatürk ve Türk Kadın, s. 129-137.
(34) Milliyet, 7 Nisan 1930.
(35) Milliyet, 12 Nisan 1930.

seçme ve seçilme hakkını tanıdı (36). Anımsatalım ki köylerde yönetme yetkisi, medeni ve siyasal haklara sahip 18 yaşındaki tüm köylülerin üyesi bulunduğu Köy Derneği, Köy Derneğince seçilen ve nüfusu bin kişiden az köylerde sekiz, binden çok olan köylerde ise on iki üyeden oluşan ihtiyar heyeti ve son olarak da, yine Köy Derneği Genel Kurulu'nca seçilen muhtar eliyle kullanılır (37).

En önemlisi olan üçüncü aşama ise, Türk kadınlarının siyasal özgürleşmesi yapıtını taçlandırma aşamasıdır. Bu aşama onlara, 4 Aralık 1934'te, yasama seçimlerinde genel oy hakkını veriyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisinde o gün, Anayasanın ve genel oyu erkeklerle sınırlayarak kabul eden seçim yasasının ilgili maddelerinin değiştirilmesi lehinde pek çok önemli konuşmalar yapıldı.

191 milletvekilinin imzasını taşıyan tasarı, eski 10. ve 11. maddelerin yerine aşağıdaki maddeleri öneriyordu. 22 yaşını bitiren "Kadın erkek her Türk, milletvekili seçme hakkına sahiptir" ve 30 yaşını bitiren "Kadın erkek her Türk milletvekili seçilebilir". Tasarı ayrıca seçim yasasının 2. maddesini değiştirerek her 20.000 nüfusa bir milletvekili ilkesi yerine her 40.000 nüfusa bir milletvekili ilkesini getiriyordu. Seçim yasasının 5. 11, 16, 28 ve 58. maddeleri, tıpkı Anayasanın 10 ve 11. maddelerindeki deyimleri içerdiğinden kadınları siyasal haklar dışında bırakmaktaydı. Dolayısıyla Anayasada yapılan değişikliklerle uyumlu olarak bu maddelerin de değiştirilmesi gerekiyordu.

Tasarıyı sunuş konuşmasında İsmet İnönü, kadına siya-

(36) Cumhuriyet, 28 Ekim 1933.

(37) E. Ergin, Köy İdaresi, Sivas, 1945; A. Tuğ, Village Administration in Turkey (= Türkiye'de Köy Yönetimi), Ankara, 1970.

sal haklarının tümünü tanımakla Türkiye'nin, ona eski yetkilerini geri vermekten başka birşey yapmadığını söylüyor ve şöyle sürdürüyordu:

Türk kadınının hakkı olduğu yerden ayrılıp, bir süs gibi, memleket işine karışmaz bir varlık gibi bir köşeye konması, Türk töresinin ve Türk anlayışının zıddı olan bir usuldur ki onun Türk memleketlerinde yerleşmesi, asırlarca geçirdiğimiz felâketlerin başlıcalarından ve esaslılarından birini teşkil eder.

Şebinkarahisar Milletvekili Sadri Maksudi de Başbakanı destekliyor ve Türk tarihinin her döneminde kadının siyasal yaşama katıldığı görüşünü doğruluyordu. Bunun "binbir kanıtı" arasında o yukarıda daha önce andığımız üç tanesini öne çıkarmaktaydı. Araplar Buhara bölgesini ele geçirdiklerinde, Hakan'ın yaşı küçük olduğu için, ülkeyi annesi yönetiyordu. Orhun yazıtlarının sözünü ettiği Kutluk'un karısı ve Gültekin'in annesi, devlet yönetimine katılıyordu. Nihayet X. yüzyılda Çin'e gelen ve Uygur Han'ı ile Çinliler arasındaki siyasal görüşmelere katılan bir gezgin, bu görüşmelerde hanın karısının da yer aldığını gözlemlemişti. Bundan çıkardığı sonuç ise şudur: "Kadının siyasete katılması, tartışmasız olarak Türklerde bir gelenektir".

Türklerin tüm tarihleri boyunca kadının erkeğin yanında oynadığı siyasal rol nedeniyle olduğu kadar Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında kadınların da kavgalara katılmış olması nedeniyle de İsmet İnönü şöyle diyordu:

Türk kadınına bu hakkı bir lütuf olarak veriyoruz kanaatinde asla değiliz ve kimse bu kanaatte olamaz. Bizim kanaatimiz, bizim an'anemiz, Türk kadını için böyle vazifelere girmek, esasen hakkı olduğu ve yanlış olarak, zulüm olarak, çoktan beri geri bırakıldığı merkezindedir.

Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce aynı yönde bir ko-

nuşma yaparken Sadri Maksudi, kadınlara erkeklerle aynı hakları tanımanın Türkiye'nin demokratik bir rejimi benimsememesinin doğal bir sonucu olduğunu ortaya koydu. Hemen ardından söz alan Sivas Milletvekli İsmail Mehmet ise şöyle haykırıyordu:

Senelerden beri hizmet ettiğimiz padişahtan biz bu hakkı isteseydik, mükâfat olarak bizi ya ipe çekerdi, ya denize atardı. Türk kadınları, Türk köylüleri, sizin için mutluluğun yolu açılmıştır, çünkü başımızda Atatürk vardır.

Başbakan için Kemalist devrim kadını gerçekten özgürleştirmiştir:

Türk inkılâbını tarih anlatırken bunun bir kurtuluş olduğunu en başta söyleyecektir. Türk inkılâbı denildiği vakit, bunun kadının kurtuluş inkılâbı olduğu beraber söylenecektir. Şimdi almakta olduğumuz teşebbüs, bu kurtuluş istikametinin tamamlanması, sonuçlanması ve en verimli hale getirilmesidir.

Öteki konuşmacılar gibi İsmet İnönü için de tüm Türk halkı ve Büyük Millet Meclisi, kadının devlet işlerine katılmasından geniş ölçüde yararlanacaklardır. Başbakan şöyle diyordu:

Gelecek Büyük Millet Meclisi'nde kadın soylarla beraber çalışmak, Büyük Millet Meclisinin kuruluşundan beri, bu memlekete getirdiği feyizlerin daha çok genişlemesini, daha iyi verimlerde bulunmasını temin edecektir kanaatindeyiz.

İsmet İnönü kadının kurtuluşunun Mustafa Kemal'in ulusa yaptığı büyük hizmetlerden biri olarak anılacağını ve şimdiki meclisin en büyük övüncünün de kadınlara erkeklerin sahibolduğu siyasal hakların aynını tanımış olmaktan geleceğini belirterek sözlerini tamamladı.

Bu konuşmalardan sonra oylamaya geçildi. Tasarı, 317 milletvekilinden 258'inin olumlu oyu ile kabul edilirken 53

kişi, çekimser kalmış, 6 boş oy kullanılmıştı (38).

1930'da olduğu gibi tüm yurtta gösteriler düzenlendi. Başkent Ankara'da kadınlar Halk Evinde toplandılar. Birçok bayan konuşmacıyı dinledikten sonra yürüyüş halinde Büyük Millet Meclisine gidilerek milletvekillerine ve Gâzi'ye minnet ve şükran duyguları iletildi.

Böylece Türk Kadını, daha 1934'te, yani tüm Müslüman ülkelerdeki, kızkardeşlerinden, hatta batıdaki örneğin Fransız ve İtalyan kadınlarından daha önce, erkekle aynı siyasal hakları elde etmiş oluyordu (39).

2- KEMALİZM SONRASI

Kadınlara erkeklerle aynı koşullarda seçme ve seçilme hakkı tanıyan bu yasalarda hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Yalnızca, çeşitli yasalar daha görkemli deyimlerle bu hakları

(38) A. Afetinan, Atatürk ve Türk Kadını, s. 139-150. age.

(39) Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, "yalnızca üç ülke kadınlara erkeklerle seçim eşitliği hakkını tanıyordu: Yeni Zelanda (1889), Finlandiya (1906) ve Norveç (1913). Bunlara kuşkusuz, Avustralya ve Amerikan Federal Devletlerinde yer alan birçok özel federe devleti de eklemek gerekir; bunlardan Wyoming eyaleti daha 1868'de bir öncü rolü oynamıştır. İki savaş arasında benezer reformları tamamlayan ülkeler ise şunlardır: Güney Afrika Birliği (1930), Seylan (1931-1934), İspanyol Cumhuriyeti (1931), Türkiye (1934), Brezilya (1932), Siyam (1932), Küba (1934), Uruguay (1934), Birmanya (1935), Romanya (1935) ve Filipinler (1937). Dünyanın büyük devletlerinin çoğunda kadınların oy hakkı Birinci Dünya Savaşı sırasında ya da onu hemen izleyen yıllarda kabul edilmiştir: SSCB, ABD, Büyük Britanya, Kanada, Avustralya, Almanca, Danimarka, İsveç, Hollanda, Avusturya, Polonya, Çekoslovakya vb. İkinci Dünya Savaşı sırasında ya da bu savaştan hemen sonraki yıllarda kadınların oy kullanma hakkı başka bir dizi devlette daha benimsenmiştir: Fransa, İtalya, Yugoslavya, Macaristan, Bulgaristan, Hindistan, Japonya, Çin Mogolistan, Arjantin, Venezuela, Şili, İsrail vb. (M. Duverger, La participation des femmes la vie politique (= Kadınların siyasal yaşama katılması) s. 143-144. Paris, 1955.

pekiştirmişlerdir.

Türkiye önce, 31 Mart 1953'te, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 20 Aralık 1952'de kabul ettiğini, Kadının Siyasal Hakları Sözleşmesine katıldı. Bu sözleşme kadınla erkeğe siyasal haklardan yararlanmada ve bunların kullanılmasında tam bir eşitlik tanımaktadır (40). Sözleşmeyi bu tarihte, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yalnızca 41 devlet imzalamıştı (41).

Öte yandan 1961 Anayasası, başlangıç bölümünde, insan hak ve özgürlüklerini gerçekleştirmeyi ve güvence altına almayı temel amaç olarak kabul etmektedir. Ayrıca 2. madde, devletin esas olarak, insan hakları temeli üzerine kurulu olduğunu öngörür. Böylece Anayasa, erkekle kadının siyasal eşitliğini benimseyen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine açıkça gönderme yapmaktadır (42). Bu bildirgeye gönderme yapıl-

---

(40) Bu sözleşmenin temel ilkeleri şunlardır: "Birleşmiş Milletler Antlaşmasında sözü edilen kadın-erkek hak eşitliği ilkesinin uygulanmasını dileyen; her bireyin, doğrudan doğruya veya seçilmiş temsilcileri eliyle kendi ülkesinin kamu hizmetlerine katılması hakkını kabul edip, Birleşmiş Milletler Antlaşmasıyla İnsan Hakları Evrensel Bildirgesindeki ilkelere uygun olarak siyasal haklardan yararlanmayı ve bu hakların kullanılmasında erkekler ile kadınlar arasında tam bir eşitliği gerçekleştirmeyi isteyen bağıtçı taraflar, bu amaçla bir sözleşme yapmaya, karar vermişler ve aşağıdaki ilkeler üzerinde anlaşmışlardır:

Madde: 1) Kadınlar, erkeklerle eşit koşullar altında, hiçbir ayırımcı işleme konu olmaksızın, tüm seçimlerde oy hakkına sahip olacaklardır.

Madde: 2) Kadınlar, erkeklerle eşit koşullar altında, hiçbir ayırımcı işleme konu olmaksızın, ulusal yasaların öngördüğü ve halkın seçtiği tüm kuruluşlara seçilme hakkına sahip olacaktır.

Madde: 3) Kadınlar, erkeklerle eşit koşullar altında ve hiçbir ayırımcı işleme konu olmaksızın, ülke yasalarının öngördüğü tüm görevleri yerine getirmede ve tüm makamlara gelmede, erkeklerle aynı haklara sahip olacaklardır.

(41) M.T. Renard, La participation des femmes à la vie civique (= Kadınların medeni yaşama katılması, Paris, s. 56-57. 1965.

(42) "Temel İnsan haklarına, insan kişiliğinin onuruna ve değerine, erkek ve kadının haklarının eşitliğine olan inancını bir kez daha dile getirmeye kararlı biz Birleşmiş Milletler halkları..."

ması, Anayasaya belirgin biçimde hukuksal bir değer kazandırmaktadır.

Son olarak şunu da vurgulamak gerekir ki, cinsler arası her türlü ayırımcılığın ortadan kaldırıldığını iyice göstermek isteyen Anayasa ve seçim yasası ya da belediyeler yasası gibi yasalar, "kadın, erkek her Türk" deyimini bırakarak onun yerine "Herkes" ya da "Her Türk" deyimlerini benimsemişlerdir (43).

II. TÜRK KADINLARININ SİYASAL YAŞAMA KATILMASI

Bundan önceki şu birkaç sayfanın okunması, Türk kadınının, ülkesinin siyasal yaşamına etkin biçimde katıldığını düşündürebilir, değil mi ki bu hak ona uzun yıllardan beri tanınmıştır ve onun erkekle eşitliği görkemli deyimlerle dile getirilmiştir. Oysa, hukukla gerçek arasında, ilkelerle onların somut uygulanışı arasında büyük bir fark, bir çakışmama durumu vardır. Buraya değin kadının kültür düzeyi, aile içinde, toplumda ve çalışma dünyası içindeki durumu üzerinde söylediğimiz herşey, bu farkı ve çelişkileri açıklayıcı niteliktedir. Köylerden başlamak üzere, kadınların pek çoğu için siyasal yaşama ilgi ve katılım, hiç yok değilse bile son derece azdır.

1- KIRSAL DÜNYADA

Ö. Ozankaya'nın dört köyde gerçekleştirdiği anketin de tanıklık ettiği gibi, köylü kadınların politikaya karşı ilgisizli-

(43) Bkz. örneğin: 306 sayılı seçim yasasının 6 ve 10'uncu, Belediyelerle ilgili 19 Temmuz 1963 tarihli ve 307 sayılı yasanın 24. ve Anayasanın 12, 54, 55, 68, 71 ve 72. maddeleri...

ği özellikle büyüktür. Çalışmanın özelliklerini şöylece özetleyip anımsatalım: A bir ova, B ise Kuzey-Doğu

Siyasete ilginin yüzde olarak ifadesi (44)

Yanıtlar	A		B		C		D	
	E	K	E	K	E	K	E	K
Çok	28.8	-	25.-	-	16.3	2.3	9.8	2.4
Az	49.2	-	42.9	-	46.5	11.6	41.5	-
Hiç	22	96.2	28.6	100	37.2	83.7	48.8	95.2
Yanıtsız	-	3.8	3.6	-	-	2.3	-	2.4

Anadolu'da Artvin'le Erzurum arasında yer alan bir dağ köyüdür; C eski bir köydür, D ise göçebelerin yerleşmesi için yeni kurulmuş bir köydür ve her ikisi de Ankara ili sınırları içinde, büyük anayollara yakın yerlerde bulunan köylerdir.

Görülüyor ki, Doğu köylerinde hiçbir kadın politikaya merak ve ilgi göstermiyor. Ankara köylerinde de eski göçebelerin ilgisi özellikle zayıftır. Buna karşılık C köyünde, bu oran, çok düşük bir ortalama içinde yer almakla birlikte, biraz daha yüksek görünmektedir. Her iki durumda da bu ilgi, soru yöneltilen kadınların belirttiklerine göre son beş yıl içinde artmıştır.(45) demek ki bu ilgi daha önceleri hemen hemen hiç yoktu. Burada özel olarak bir kadın sorunu karşısındayız. Çünkü yukardaki tablonun da gösterdiği gibi erkek köylülerin politikaya gösterdiği ilgi çok daha belirgindir.

Politikaya karşı ilgisizliklerinin nedenlerini açıklarken,

(44) Ö. Ozankaya, s. 139. age.
(45) İbidem, s. 142.

kadınlar, bilgisizliği (A köyünde %58.5, B köyünde %46.9, C köyünde %60.5 ve D köyünde %47.6 oranları ile) ve bunu gerekli görmemelerini (sırasıyla %32.1, %31.3, %16.3 ve %2.4 oranları ile) ileri sürmüşlerdir.(46) Bu nedenlere, öne sürülen ikinci gerekçe içinde ele alınabilirse de, bir üçüncü neden olarak, erkeklerin, politikayla ilgilenen ya da politikadan konuşmak isteyen kadınlara karşı takındıkları düşman ve aşağılayıcı tavrı da eklenebilir. 1943'te Kastamonu'dan, 1946 ve 1950'de de Kars'tan milletvekili seçilen T. Taşkıran, erkeklerin köylerde sık sık karşılaştığı bu davranışını kınayarak sergiler. Bayan milletvekili, köylerdeki gezileri sırasında kimi kadınların erkeklerle birlikte siyasal tartışmalara katıldıklarını gözlemliyor. Bunlar anlamlı görüşler ileri sürüyor, fakat evlerine dönmelerini isteyen erkeklerin alayları ile karşılaşıyorlardı. Akıldan yoksun bir varlığın tartışmalarda söz alıp konuşabilmesinden dolayı kadın milletvekilinden özür dileyen köylülere o, kendisinin de bir kadın olduğunu anımsatınca köylüler şu yanıtı veriyorlardı: Aynı şey değil. Sen bizim kadınlarımıza bakma."(47) Bundan çıkan sonuç odur ki, nice kadının gözünde politika yalnızca erkeklere özgü bir iştir, kadının bununla uğraşmaması daha iyidir.Bu sorunlar üzerine bir görüş belirtmek, hemen tümüyle uygun olmayan bir davranıştır.

Hem zaten köylü kadınlar, hiçbir bilgi sahibi olmadıkları politika ile nasıl ilgilenebileceklerdir? Onların toplumsal yaşamlarının büyük ölçüde aile çerçevesi ile sınırlı olduğunu ve pek seyrekolarak köyleri dışına çıktıklarını ve zaten haberleşme araçlarının kadınlar çevresine hiç ulaşmadığını ya da çok az ulaştığını görmüştük.

Kırsal dünyada kadın nüfusun büyük çoğunluğu okuma-

(46) İbidem, s. 148.
(47) T. Taşkın, s. 173, age.

yazma bilmediğinden gazete okumak onlar için tümüyle olanaksızdır. Ö. Ozankaya onlara bu konuda soru sormayı bile gerekli görmemiştir. Erkeklerinse basına ulaşmaları olanaklıdır; zira kendileri gazete okumasını bilmeseler bile okumasını bilen ve yüksek sesle okuyacak bir arkadaş mutlaka vardır.(48) Televizyon henüz yeni yeni kurulmakta olduğundan, izlenceleri okuma-yazması olmayan kadınlarca da dinlenebileceği için ayrıcalıklı bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkabilirdi, ancak kadınların tümü radyo dinlemekten uzaktır. 1970'te, 22 milyon nüfusun yaşadığı köylerde toplam 1.047.712 radyo alıcısı vardı.(49) A köyündeki kadınların %30'unun, B köyündekilerin %43.7'sinin, C köyündekilerin %18.6 ve D köyündekilerin de %9.5'unun hiç radyo dinlememesini kısmen de olsa açıklayan olgu bu olsa gerekir.(50) Radyonun etkisinin kısıtlı oluşunun bir başka nedeni de siyasal yayınların kadınları pek ilgilendirmemesidir. Gerçekten, eğitilmemiş ve kapalı kalmış bu kadınlar için, kavramlar elle tutulur hiçbir gerçeği canlandırmadığından; politik sorunlar anlaşılmaz, kavranmaz sorunlardır. Nitekim, A köyündeki kadınların yalnızca %38'i, B köyündekilerin hiçbiri, C köyündekilerin %11.6'sı ve D köyündekilerin de %11.9'u radyoda haberleri dinlemektedir.(51) Buna karşılık, bu tip yayınlar erkekleri daha çok çekmektedir.(52)

---

(48) J. Kolars, The Integration of the Villager into the National Life of Turkey (= Türkiye'de köylünün ulusal yaşamla bütünleşmesi). K. Karpat, Social Change and Politics in Turkey (= Türkiye'de toplumsal değişme ve siyaset), içinde s. 193, Leiden, 1973.

(49) DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, s. 323, 1973.

(50) Ö. Ozankaya, s. 125, age.

(51) İbidem, s. 126.

(52) Dinleme oranları da sırasıyla %54.2, %63, %30.2 ve %63.4'tü (İbidem).

Kitle iletişim araçları kadın dünyası üzerinde eylemli olarak bir etkiye sahip olmadığına göre, geleneksel araçlar, kişiden kişiye, konuşma ve doğrudan temaslarla, bunların yapamadığını yapıyor mu? Böylece köylü kadınlar politika konuşmaya başlıyorlar mı? Bu soruya olumlu yanıt veren kadınların oranı, A köyünde %1.9, D köyünde ise %2.4 olarak belirlenmiştir.(53)

Böylece köylü kadınların politik bilgilerinin kısıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Onların bilisizliği öylesine ortaya çıkmaktadır ki yarıya yakını, bir siyasal partinin adını bile söyleyememiştir.(54) A köyündeki kadınların %84.9'u, B köyündekilerin %84.4'ü, C köyündekilerin %48.8'i ve D köyündekilerin de %54.8'i hiçbir siyasal önderin adını bilmiyordu (55). Yakın geçmişteki bir seçim kampanyası sırasında İsmet İnönü ile Süleyman Demirel'in uğradığı C köyünde bu oran göreli olarak düşüktür. Ancak bir bütün olarak bu oranların yüksekliği, düşündürücüdür. Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşı ve elli yıllık siyaset adamı İsmet İnönü'nün adını pek çok kadın hâlâ çıkaramamaktadır.

Bu bağlamda kadınların siyasal yaşama katılması ne demektir? 1968-1969'da gerçekleştirilen Ö. Ozankaya'nın anketine giren tek öge olan milletvekili seçimlerindeki oylar aracılığıyla bu soruya açıklık getirmeye çalışalım.

Sizce seçimlerin ülkenin geleceği için taşıdığı önem nedir, sorusuna verilen yanıtlar şöyle olmuştur:

---

(53) İbidem, s. 145.
(54) ibidem, s. 152.
(55) İbidem, s. 154.

Yüzde olarak seçimlere verilen önem (56)

Yanıtlar	A	B	C	D
Çok önemli	26.4	9.4	32.6	21.4
Az önemli	3.7	-	9.3	2.4
Önemsiz	1.8	3.1	2.3	2.4
Bilmiyor	56.6	87.5	55.8	73.8
Yanıtsız	11.3	-	-	-

Görülüyor ki seçimlerin önemini bilmeyen kadınların sayısı çok yüksektir. Oysa aynı soruda çok önemli yanıtını veren erkeklerin oranları, A köyünde %94.9, B köyünde %96.4, C köyünde %84 ve D köyünde de %80.5 olarak belirmiştir. Bununla birlikte, ilerde göreceğimiz üzere kadınlar oy kullanmada erkeklerden hiç de geri kalmamaktadırlar.

Peki, kadınlar nasıl oy kullanıyorlar? Erkekler, tüm aile gibi onların da kendi gösterdikleri doğrultuda oy kullandıklarını ileri sürerler. Bir gazeteci ile bir köylü arasında geçen şu konuşma buna tanıktır: "Benim ailemde" der köylü, "tam 62 kişi vardır". "Çok güzel" der gazeteci, "bunlardan kaçı oy kullanabilir?" "Otuz otuz beşi" diye yanıtlar köylü. "Kime oy kullanacaklardır?" Bu soruyu beklemiyordu: "Benim göstereceğim adaylara tabii". (57) Bu, J. S. Syliowicz'in(58) ve J. Kolar'ın(59) da görüşüdür. oysa gerçek bu alanda daha karmaşık görünmektedir.

(56) İbidem, s. 185.

(57) Cumhuriyet, 2 Ekim 1957.

(58) J. S. Szyliowicz, The Political Dynamics of Rural Turkey (=Kırsal Türkiye'nin Siyasal Dinamikleri), MEJ içinde, XVI, s. 432-433.

(59) J. Kolars, s. 201, age.

Karılarınız hangi adaya oy vereceklerine nasıl karar verirler sorusuna, kocalar şu yanıtları vermişlerdir.(60).

Yanıtlar	A	B	C	D
Hangi adaya oy vereceğini ben söylerim	84.8	82.1	69.8	56.1
Kendisi karar verir	13.6	7.1	20.9	34.2
Yanıtsız	1.7	10.7	9.3	9.8

Aynı soru doğrudan kadınların kendilerine sorulduğunda ise şu yanıtlar alınmıştır: (61)

Yanıtlar	A	B	C	D
Kendim karar veririm	13.2	-	7.-	23.8
Kocam bana söyler	54.7	59.4	57.1	
Başka yanıtlar	13.2	21.9	11.6	4.8
Yanıtsız	18.9	18.6	37.3	14.3

Yukarıdaki iki tabloda dile getirilen farklılıklar üstüne yapılacak yorumlar ne olursa olsun ortada olan bir gerçek vardır ki o da çok az sayıda kadının oy verecekleri adayı kendilerinin karar vererek seçtikleridir.

Köylü tutum ve davranışlarının sadık gözlemcisi Mahmut Makal bir köyde seçimin nasıl yapıldığını şöyle anlatır:

Seçim günü geldi. Her seçmenin elinde, en az bir ay öncesinden dağıtılmış aday listeleri vardır. Ona her partinin lis-

(60) Ö. Ozankaya, s. 204, age.
(61) *Ibidem, s. 205.*

teleri verilir, o da, hiç kimseyi kırmamak için hepsini alır. Erkekler, üzerindeki işaretten listenin hangi partiye ait olduğunu bilirler. kadınları ise evlerinden koparmak gerekir. Toz toprak içindeki kadınlar, darağacına götürülürcesine oy sandığına götürülürler. Geçen bir adam onlara bir liste verir, arkadan gelen ikincisi iki tane birden verir... ve elinde bulunanı alıp yırtar. İki bin nüfuslu bir köyde ilkokul üçüncü sınıfa kadar giden ve okuma-yazma bilen belki de bir tek kadın vardır. O da başkabir bölgeden gelip buraya yerleşen bir kadındır.

Girmeden önce kendilerine verilen bütün talimata rağmen kadınlar karanlık odada yalnız başlarına kalınca ellerindeki üç dört listeyi olduğu gibi zarfa koyup sandığa atarlar. Bir sandık görevlisi için en güç iş, bu kadar çok sayıda kadının parmak izlerini almaktır. At arabaları gelir geçer; arabalara yaşlı kadınlar; kötürümler ite kaka bindirilir ve tüm bu insanlar bata çıka karanlık oda önüne getirilir. Üstelik küsüp darılanlar vardır:

"- Hayırsızlar! Bizim Parti için birşeyler yapsanıza. Sırtınızdaki çulun yerine yenisini alacaksınız, çünkü kumaşları ucuzlatacak." Okulun karşısında, oylarını kullanmak için sırada bekleyen bir grup kadının konuşmalarına kulak misafiri oluyorum. Onlar da verilen talimatları dinlemişler. İçlerinden biri etrafını saranlara hararetle açıklıyor: "Amanın kızlar, yeni bir herif gelmiş, adı Demokratımış. Oylarımızı onun için yazacakmışız. Benim kocam onun kâğıtlarını dağıtıyor. Herşeyi ucuzlatacağımış. Oylarımızı onun için yazacakmışız. Benim kocam onun kâğıtlarını dağıtıyor. Herşeyi ucuzlatacağımış. Sultan Hamit zamanındaki gibi dünya yeniden Müslüman olacağımış."(62)

(62) M. Makal, s. 253-255, age.

Kocalarının yönlendirmeleri doğrultusunda, ya da bir hareketin şu ya da bu köylü sözcüsünün müdahalesiyle hatta bir parti adını bir kişi adıyla karıştıran bir komşu kadının öğütlerine göre oy kullanan köylü kadının oyu, ancak ve ancak belli bir siyasal kültür kazandıktan sonradır ki bir kişisel eylem değeri taşıyacaktır.

1935'ten bu yana bir tek köylü kadını milletvekili seçilmiştir. Bu, Hatice Çırpan'dır (Satı Kadın). Onun adının seçim listelerine yazılması Mustafa Kemal'in eseridir. Olayı yine A. Afetinan anılarında vurgular. Bir gün Gâzi, yaveri Nuri Conker ve A. Afetinan'la birlikte Kızılcahamam'a doğru giderken araba Kazan'da durur. Geçişini bekleyen köylüler yaklaşmaya cesaret edemezken Kazan köyünün muhtarı olan Satı Kadın arabaya yaklaşır ve Atatürk'e hoşgeldiniz der. Diller çözülünce Mustafa Kemal köylülerle tartışabildi ve muhtardan köyü üstüne bilgiler aldı. Muhtarın kişiliğinden etkilenen Gâzi, "İşte milletvekili olacak bir kadın" diye de düşüncelerini belirtti. Satı Kadın bir savaş sakatının kızıydı ve beş oğlu ve kocasıyla birlikte küçük bir çiftliği işletiyordu.(63) 1935'te Büyük Millet Meclisi'nde kadın milletvekillerinin and içmesi yoğun bir coşku anı oldu. Satı Kadın'a sıra gelince coşku doruğuna ulaşmıştı. Okuma-yazma bilmeyen milletvekili belirgin bir köylü aksanıyla milletvekili andını ezbere okumuştu.(64)

Bir köylü kadının milletvekilliğine göz dikebilmek için esaslı koşullardan biri, erkeklerin güvenini kazanmaktır. Mahmut Makal'ın anlattığı şu sahnenin de gösterdiği gibi, bu ise, her zaman kolay olan birşey değildir:

---

(63) A. Afetinan, s. 152-153; age., OM, XV, 75, 1935.
(64) Cumhuriyet, 3 Mart 1935.

Bir gün üçüncü partinin, Milliyetçi Köylü Partisinin üyesi bir hanım geldi. Köylü yurttaşlarına bir söylev verdi. Radyoda, traktör sayesinde toprak veriminin arttırılacağından konuşuluyormuş. Oysa önce köylüye toprak verilmesi daha iyi olmaz mı?.. O gittikten sonra tartıştılar:

- Bir yığın saçma, delilik! Gire gire de bir kadının partisine girecek değiliz ya! Erkeklerin işine burnunu sokmasa olmaz mı?(65)

Köylü kadının, siyasal yaşama gerçek anlamda katılması söz konusu olmadığından, şimdi de kent kadınının ona oranla daha istekli ve daha etkin olup olmadığını görmeye çalışalım.

2- KENTLERDE

Değişik kentsel çevrelerde, bundan önceki bölümlerde yaptığımız üzere kadının siyasal yaşama katılmasını inceleyebilmek için elimizde çok az ögeler vardır. Bilebildiğimiz kadarıyla tek önemli çalışma. Ö. Ozankaya'nın gerçekleştirdiğidir ve Ankara Üniversitesinin erkek ve kız öğrencilerine ilişkindir. Bununla birlikte, bazı incelemelerde dağınık olarak yer alan kimi veriler, öğrenciler dışındaki çevrelere de belli bir yaklaşım getirebilmemize yardım edecektir.

Ö. Ozankaya 1965'te 207 erkek, 107 kız öğrenciye sorular yöneltmişti. Çalışma, kız öğrencilerin siyasal ilgileri ve bağlanmaları üzerine bir görüş belirtmemize olanak sağlamaktadır. Baba mesleklerine göre dağılım, tüccar (% 13.6), memur ve subay (% 70) ve serbest meslek sahiplerini (% 9.2) ön plâna çıkardığı için, bunların az çok varlıklı ve çağdaş, ya da olsa olsa geçiş halindeki ailelerden geldiğini ortaya koymaktadır. Kız öğrencilerin yalnızca %3.6'sı işçi kesiminden,

(65) M. Makal, s. 253. age.

% 2.7'si de, büyük olasılıkla toprak sahiplerinin çocukları olarak kırsal dünyadan gelmektedir (66). Üniversitede okuyan kız öğrencilerden 5 71.8'inin aile geliri ayda bin Türk lirasının üzerindedir (67). Babalarının öğrenim düzeyi ise şu dağılımı göstermektedir. %.46.8 üniversiteye devam etmiş, % 23.8'i lise ve dengi, % 12.8'i ortaokul ve dengi bir okulu, % 14.7'si ise ilkokulu bitirmiştir. Hiç okula gitmeyenlerin oranı ise yalnızca % 1.8'dir. Annelerine gelince bu oranlar, sırasıyla % 5.5, % 20.9, % 11.8, % 50 ve % 11.8 olarak belirmiştir (68). Anababalarının % 94.4'ü bir büyük kentte, % 4.6'sı ise kasabalarada oturmaktadır. Köyde oturan ise yoktur (69).

Kız öğrencilerin politikaya gösterdiği ilgi çok seyrek olarak ileri bir düzeydir ama politikaya hiç ilgi göstermeyenler de çok azdır.

Politikaya duyulan ilginin yüzde olarak açıklanışı (70)

Yanıtlar	erkek öğrenciler	kız öğrenciler
Çok	26.-	8.1
Az	60.8	79.-
Hiç	12.5	12.7
Yanıtsız	0.4	-

(66) Ö. Ozankaya, Üniversite öğrencilerinin siyasal yönelimleri, Ankara, 1966, s. 100. Erkek öğrenciler için bu oranlar sırasıyla: %17.6, %4.8, %45.4, %6.8 ve %22.5'ti (İbidem).

(67) Erkek öğrenciler için %36.2 (İbidem).

(68) Erkek öğrencilerin babaları için: %18.7, %20.2, %15.8, %27.1, %18.2; anneleri için: %1.4, %10.2, %12.1, %32.8, %43 (İbidem).

(69) Öğrencilerin %62.6'sının ana-babası büyük kentlerde, %18.2'si kasaba'larda, %19.2'si de köylerde yaşamaktadır (İbidem).

(70) İbidem, s. 121.

Erkek arkadaşlarına göre daha az siyasallaşmış olan kız öğrenciler, kısıtlı sayıda da olsa, dikkatlerinin giderek arttığını söylemişlerdir (%50 ve %63.3). (71)

Politikayla ilgilenmeyenlerin ilgilenmeme nedenleri arasında, politikayı sevmemeleri (%50), öğrencilik durumları (%21.4) ve politikayı bilmemeleri (%7.1), ön sıraları almaktadır. %21.4'ü ise politikaya neden ilgi göstermediklerini belirleyememiştir. (72)

Buna karşılık, politikayla ilgilenenlerin ilgilerinin kaynağında, gazete ve dergi okuma, radyo dinleme, siyasal toplantılara katılma ve tartışmalar yer alıyor.

Okumalarında, kız öğrencilerin % 50.4'ü ciddi gazeteleri (73), %26.5'u da yine ciddi dergileri yeğlemektedirler (74). Bu genç kız öğrenciler, ilgilerine göre okumalarını nasıl sınıflandırmaktadır?

---

(71) İbidem, s. 122.

(72) Erkek öğrenciler için bu oranlar şöyleydi: Sırasıyla, %23, %26, %15,3 ve %15.3. Onlar, aşağıdaki oranlarda başka nedenler de ileri sürmektedirler. %7.6: politikacıların ahlâksızlığı, %3.8; siyasetin ülkeyi böldüğü gerçeği, %3.8: siyasetin ülke sorunlarını çözme yeteneksizliği ve %3.8: ailelerin siyasetle ilgilenmemesi (İbidem s. 124).

(73) Milliyet, Cumhuriyet, Akşam, Vatan, Adalet, Son Havadis, Tercüman ve Yeni İstanbul, bunlar arasında yer almaktadır (İbidem, s. 105).

(74) Yön, Sosyal Adalet, Eylem, Düşünen Adam, Durum, Yarın, bunlar arasındadır (İbidem, s. 106).

Okumaya gösterilen ilgide önceliklerin yüzdelerle açıklanması (75)

Yanıtlar	Erkek Öğrenciler	Kız Öğrenciler
Siyasal aktüalite, yorum ve köşe yazıları	56	36.3
İç politika haberleri	7.2	11.8
Dış politika haberleri	9.1	3.6
Bilimsel yazılar	10.1	16.3
Spor	6.2	-
Kadın modası	-	11.8
Sinema, Tiyatro	1.4	11.8
Diğer	0.4	-
Yanıtsız	9.1	8.1

Görülüyor ki doğrudan doğruya iç politika yazıları kız öğrencileri erkeklere oranla daha çok ilgilendirmektedir.

Okuma ile birlikte radyo dinlemek de kız öğrenciler için ayrıcalıklı bir bigilenme aracıdır. Aileleri yanında oturanların % 51.3'ü bildiriler ve haberleri dinlerken bu oran, yurtlarda kalanlarda % 41'e düşmektedir (76). Kamuya açık toplantılara katılma sıklığı pek yüksek değildir:

% 4.5'u hepsine katıldığını,

% 45.4'ü birkaçına,

(75) İbidem, s. 107.

(76) Erkek öğrenciler için bu oranlar sırasıyla şöyleydi: % 67.5 ve % 28.4. Bu son orandaki düşüklük, yurtta kalan erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre çok daha sık çıkmaları ile açıklanabilir. (İbidem, s. 110).

% 27.2'si çok seyrek olarak,

% 22.7'si ise hiçbirine katılmadığını belirtmişlerdir (77).

Belirtelim ki kız öğrencilerin % 74.3'ü konuşmalarından siyasal nitelikli konulara girmeyi istemekte, buna karşılık % 25.7'si bu konulara girmekten hoşlanmamaktadır (78). Siyasal konulardan sözetmek isteyenlerin % 30'u bu konuları aileleriyle, % 61.8'i tanıdık ve ahbaplarıyla tartışmayı arzulamaktadır (79). Kız öğrencilerin tartıştıkları konular nelerdir?

En çok tartışılan konular (80)

Yanıtlar	**Erkek öğrencileri**	**Kız öğrenciler**
İktisadi kalkınma	15.4	10
Toprak reformu	7.2	2.7
Kıbrıs sorunu	24.5	52.7
Sosyalizm, toplumsal adalet	9.1	1.8
Eğitim	6.1	8.1
Dış politika	1.9	0.9
Siaysal partiler ve iç politika	6.2	6.3
Yabancı sermaye ve petrol	2.7	-
Başka yanıtlar	22.6	12.7
Yanıtsız	4.3	4.5

Kız öğrencilerin erkek öğrencilere oranla daha sık tartış-

(77) Erkek öğrencileri ilgilendiren oranlar aşağıdaki gibiydi: % 14.9, % 51.2, % 24.1 ve % 9.1 (İbidem, s. 111).

(78) Erkek öğrenciler için: % 86.7 ve % 13.3 (İbidem, s. 112).

(79) Erkek öğrenciler, ana-babalarıyla olduğundan (%5.8) çok daha fazla tanıdık ve dostlarıyla tartışmayı yeğlemektedirler(% 91.4) (İbidem, s. 113).

(80) İbidem, s. 113.

tığı konular, ille de yüksek düzeyde bir siyasallaşmanın simgesi olmayan Kıbrıs sorunu ile eğitim sorunu olarak belirmektedir. İç politika ve siyasal partilere duyulan ilgi birbirinin aynıdır. Buna karşılık, iktisadi kalkınma, toprak reformu, sosyalizm ya da toplumsal adalet gibi önemli sorunlar kız öğrencileri daha az ölçüde ilgilendirmektedir.

Kız öğrencilerin siyasal konulardaki bilgileri göreli olarak, kaba ve üstünkörüdür. Örneğin kız öğrencilerin % 55.5'i Cumhurbaşkanının nasıl seçildiği konusunda, % 49.5'u ise görev süresi konusunda yanılmış, birinci durumda % 13.6'sı, ikinci durumda ise % 7.4'ü bilmiyorum yanıtını vermiştir. Erkek öğrencilerde bu oranlar belirgin biçimde daha düşüktür (81).

Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha tutucu konumları benimser görünmekte, daha yüksek bir oranda sorulan sorulara "düşüncem yok" biçiminde yanıt vermektedirler.

Aynı oranda kız ve erkek öğrenci (% 8) tek parti lehinde görüş belirtirken, kızların % 60.9'u, erkeklerin ise % 72.9'u tek partiye karşı çıkmaktadır. Kız öğrencilerin % 30.9'u bu konuda düşüncesi olmadığını ileri sürerken erkeklerde bu oran % 18.3'e düşmektedir. Kız öğrencilerin bu amacı, Türkiye'nin seçtiği demokratik rejimin geleceği gibi temel bir sorun karşısında fazla yüksek bulunabilir (82).

Halk tarafından bir yönetimden mi, yoksa halk için bir yönetimden mi yana oldukları sorusu karşısında kız öğrencilerin % 50'si birinci, % 37.2'si ikinci seçeneği belirtirken erkek öğrenciler aynı soruları sırasıyla % 57 ve % 35.2'lik oranlarla yanıtlamışlardır. Kız öğrencilerin % 12.7'si, erkek öğren-

(81) Erkek öğrenciler için bu oranlar şöyledir: % 35.2, % 29.6, % 4.4, ve % 2.6 (İbidem, s. 119).

(82) İbidem, s. 115.

cilerinse % 6.7'si bu soruya yanıt vermemişlerdir (83).

Erkek ve kız öğrenciler her durumda dikta tipi bir yönetime karşı çıkmamada birleşirken, böyle bir hükümeti benimseme nedenleri değişik olmaktadır. Nitekim, erkek öğrenciler yoğun biçimde ekonomik kalkınma uğruna böyle bir yönetimin istenebileceğini ileri sürerken (% 21.2) kızlarda bu oran çok daha düşük olmaktadır (% 7.2) (84).

Son olarak da kız öğrencilerin yalnızca % 14.5'inin Türkiye'de düşünce özgürlüğünün sınırlı olduğunu kabul ettiklerini belirtmek gerekir. % 31.8'i düşünce özgürlüğünün sınırlı olmadığını düşünmesine karşılık, % 53.6'sı bu konuda düşünceleri olmadığını belirtmişlerdir. Aynı konularla ilgili oranlar, erkek öğrenciler için sırasıyla % 37.6, % 27 ve % 35.2'dir (85).

Çelişkili olarak, siyasal seçmelerini yapmada kız öğrenciler Cumhuriyet Halk Partisi'ne erkeklerden (% 52.5) daha çok güven duyarken (% 57.2), daha sağda yer alan Adalet Partisi'ne ise erkek öğrencilerden (% 14.9) daha az yönelim göstermektedirler (% 6.3). Soldaki Türkiye İşçi Partisi'ne çok küçük bir azınlık oy vereceğini ileri sürerken (% 0.9) erkek öğrencilerin 5 8.6'sı oylarını bu partiye verecekleri ortaya çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki kararsızlık oranı, kızlar arasında erkeklere göre daha yüksektir (86).

Son olarak, siyasal bir bağlanmaya katılmada kızlar erkek öğrencilere göre daha geri bir plândadırlar.

---

(83) İbidem, s. 116.
(84) İbidem, s. 118.
(85) İbidem, s. 120.
(86) İbidem, s. 125.

Siyasal etkinliklere katılma oranı (87)

Yanıtlar	Erkek öğrenciler	Kız öğrenciler
Seçim toplantıları, mitingler, yürüyüşler	71.7	43.4
Bir partiye bağlanma	6.3	1.8
Bir milletvekiline mektup yazma	2.8	1.8
Hiçbir etkinliği olmayan	25.1	56.4
Yanıtsız	2.5	1.8

1967-1968 öğrenim yılında Necla Macit adlı bir genç kızın Yüksek Okul Öğrencileri Birliği başkanı seçildiğini burada belirtmek gerekir. 1968'de öğrenci hareketleri başladığı zaman kız öğrenciler burada önemli rol oynamışlardır. Örneğin, İstanbul ve Ankara Olgunlaşma Enstitülerinde adları basına yansıyan Ayşe Hekimoğlu, Neriman Karagülle, Gülten AKar, Melek Arpak, Nahide Renda, Olcay Kargener, Piraye Aras ve Sevim Kurtyılmaz gibi kız öğrenci önderleri, öğrencilerin kendilerine ya öğrenci ya da çalışan işlemi yapılması ve belirsiz durumlarına son verilmesi yönündeki isteklerini ileri sürmüşler, bu amaçla dersleri boykot etmişlerdi (88).

Aşağıdaki tablonun da gösterdiği gibi, kızların oylamalara katılması, siyasal etkinliklere oranla erkeklerle daha küçük farklar ortaya çıkarmaktadır.

Gelecek seçimlerde oy kullanacak mısınız sorusuna verilen yanıtların dağılımı şöyle olmuştur (89):

(87) İbidem, s. 127; soruda birçok etkinliği sayma olanağı veriliyordu.
(88) G. Özkaya, s. 401. age.
(89) Ö. Ozankaya, s. 125. age.

Yanıtlar	Erkek öğrenciler	Kız öğrenciler
Evet	51.6	40.9
Hayır	8.6	7.2
Bilmiyorum	14.-	19.-
Oy kullanamadım	24.6	32.7
Yanıtsız	1	-

Sonuç olarak Türkiye'de öğrenci çevresi, Fransız basınının da düzenli aralıklarla gösterdiği gibi, oldukça siyasallaşmıştır. Gerçi erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla daha çok siyasallaşmıştır, ancak onlar da, birçok Avrupa ülkesindeki kız öğrencilerden daha yüksek bir oranda, politika ile ilgilenmekte, siyasal tartışma ve gösterileri izlemektedirler. Bir siyasal partiye girmede daha az bir kitlesel eğilim göstermekle birlikte, çok azı (% 7) seçimlere katılmaya niyetleri olmadığını belirtmektedir.

Yetişkinler konusunda ise, değindiğimiz gibi, ancak birkaç düşünce çizimlemesine girişebiliriz.

Geleneksel çevrelerde, özel olarak da, Kemal Karpat'la birlikte (90) son kertede tutucu bir özelliği olduğunu belirtmemiz gereken kasabalarda, kadının siyasal yaşama katılması, köylü kadınların siyasal yaşama katılmasından hiç de farklı değildir. Çok az eğitim görmüş, çoğu zamanda okuma yazma bilmeyen, eve ve ev işlerine hapsedilmiş, dış toplumsal yaşamı bulunmayan kişiliğiyle onun politikaya ilgisi ve hele katılımı, oy kullanma ödevi bir yana bırakılırsa, ancak ve ancak çok sınırlı olabilir. Bunları, belli bir biçime, tam bir kasaba sayılmasa da onun belli özelliklerini, taşıyan Hasanoğlan'a doğ-

(90) K. Karpat, Çağdaş Türk Edebiyatında, s. 6 age.

rulayabiliriz. Gerçekten, burası yalnızca bir tarım köyü olmayıp güçlü bir çiftçi ve hayvan yetiştirici çekirdeğile onun çevresine gelip aşılanan önemli ticaret, sanat ve yönetim işlevlerinden oluşan ve geleneksel köylerde raslanmayan bir yerleşme yeridir. İ. Yasa'nın anketine göre Hasanoğlan'da %34 çiftçi ve hayvan yetiştirici, %11.5 sanatçı ve esnaf, %20 memur ve tarım dışı ücretli, %18.5 işçi ve %10.5 niteliksiz işçi vardır. (91) Oysa burada da politikayla ilgilenen kadınların oranı, yukarıda incelediğimiz köylerdeki kadar düşüktür. Gerçekten, kadınların yalnızca %0.5'i politikaya büyük ilgi duyduklarını, %1.5'i ise zaman zaman ilgilendiklerini söylemektedirler. Bu oranlar 25 yılda hemen hiç gelişmemişlerdir. (92)

Kadınların siyasal bilgileri de çok az gelişmiştir ve her durumda erkeklerin bilgilerinin çok altındadır. (93) Son olarak belirtelim ki, tıpkı yukarıda incelediğimiz köylerde olduğu gibi, seçim zamanı kadınlar burada da çoğunlukla kocalarının görüşleri yönünde davranmaktadırlar. (94)

Görülüyor ki geleneksel çevrelerde siyasal sorunlar kadınlar açısından anlaşılmaz niteliklerini korumakta ve onları ilgilendirmemektedir. Kadınların politikayla ilgilenmeleri zaten pek olanaklı da değildir, zira, T. Taşkıran'ın da işaret ettiği gibi, buna niyetlenen kadınlar erkeklerin karşı çıkması ile karşılaşacaklardır. Milletvekili olarak çıktığı köy gezilerinde kadınlarla ancak onları evlerinde ziyarete giderek karşılaşabiliyordu. (95)

Tersine, varlıklı ve gelişmiş, hatta geçiş halindeki bir çev-

(91) İ. Yasa, Yirmibeş yıl sonra, s. 127. age.
(92) İbidem, s. 173.
(93) İbidem, s. 178-180.
(94) İbidem, s. 182.
(95) T. Taşkıran, s. 174, age.

rede kadın politikayla daha geniş biçimde ilgilenmektedir. Öğrenciler üzerinde yaptığı anket sırasında Ö. Ozankaya onlara ana-babalarının siyasal sorunlarla ne ölçüde ilgilendiklerini soruyordu. Anneleriyle ilgili olarak genç kızların yanıtları, erkek öğrencilerin yanıtlarına gör çok daha olumlu idi.

Öğrencilerin annelerinin yüzde olarak politikaya ilgi derecesi (96)

Yanıtlar	Kız Annesi	Erkek Annesi
Çok ilgileniyor	1.9	9.1
Az	31.4	50.9
Hiç ilgilenmiyor	61.4	32.7
Bilmiyorum	4.4	7.3
Yanıtsız	0.5	-

Bu farklar ancak, daha kültürlü, daha varlıklı çevrelerden gelen büyük kentlerde oturan ve sonuç olarak da daha çağdaş olan kadınların, hiç değilse toplam olarak ve siyasal sorunlara gösterilen ilgi düzeyinde siyasallaşma göstergesinin daha yüksek olması gerçeğiyle açıklanabilir. Gerçekten, gördüğümüz üzere bu özelliklere kız öğrencilerin annelerinde erkek öğrencilerin annelerine oranla daha sık raslanmaktadır. Öte yandan, saten bu özellikleri taşıyan kadınlardır ki, A. Schnaiberg'in de işaret ettiği gibi, Türkiye'de kitle iletişim araçları ile geniş biçimde iç içedirler. (97) Bununla birlikte, işçi sını-

(96) Ö. Ozankaya, s. 122, age.
(97) A. Schnalberg, s. 71-85, agm.

fının büyümesi ve sendikacılığın önem kazanması ile çalışan kadınların siyasal bilincinin büyük boyutlar kazanmaya başladığını da belirtmek gerekir. Yirmi yıl sendika liderliği yapan bir Dervişe Koçoğlu'nun yürüttü eylem, bugün artık bir istisna sayılmamaktadır. Bu gibi kadınların gösterdiği örnekler ve etkililik, başka çevrelere de ulaşmış, istemlerini elde etmede örgütlenmelerini özendirmiştir. Örneğin 1968'de Ankara'da ayakları çamurlu kadınlar, gruplar halinde Belediye'ye yürümüş ve belli mahallelerin sokaklarının temizlenmesini istemişlerdir. Yine aynı yıl İstanbul Bakırköy'de kadınlar daha az kesinti yapılması için Sular İdaresi'ni kuşatmışlardır. İsparta'da 70 kadın, kimi kamulaştırmalardaki haksızlıkları protesto etmek amacıyla Belediye'ye yürümüşlerdir. Ertesi yıl, 500 kadın, İzmir'de Başbakan'ın arabasının yolunu keserek kendisine yakınmalarını iletmişlerdir. (98)

Ne olursa olsun şurası bir gerçektir ki 1935'ten beri milletvekili seçilen kadınların dörtte üçü yüksek öğrenimden gelmiştir. (99) 1971'de kapatılmasından önce Türkiye İşçi Partisi'nin Genel Başkanı olan Behice Boran'ın kendisi de Amerika Birleşik Devletleri'nde Michigan Üniversitesi'nden diploma almıştı. 1965'te Urfa Milletvekili seçilen B. Boran, bir siyasal kuruluşun başına geçen ilk kadın olmuştur.

Anlaşılan odur ki parti önderleri, istisnalar bir yana bırakılırsa, yalnızca bu kadınları, kültür düzeyleri ve yeni bir bilinçlenme onlara, gerekli olanak ve özerkliği sağlamış olduğu için, kamusal işlerin görülmesine ve kamu mallarının yönetimine, tasarıların hazırlanmasına ve uygulanmasına erkeklerle aynı düzlemde ve birarada olarak etkin biçimde katılma yeteneğine sahip kimseler olarak kabul etmektedirler.

(98) G. Özkaya, s. 400-401, age.
(99) K. Savcı, s. 85, age.

Aşağıdaki tablo, 1935'ten beri değişik yasama dönemlerinde Parlamentoya giren kadın milletvekili sayısını göstermektedir.

Kadın milletvekillerinin sayısı ve yüzdesi (100)

Seçim yılı	Kadın milletvekili sayısı	yüzdesi
1935	18	4.5
1939	15	3.5
1943	16	3.5
1946	9	2
1950	3	0.6
1954	4	0.7
1957	8	1.3
1961	3	0.7
1965	8	1.8
1969	5	1.1

Kadın milletvekillerinin sayısı ve yüzdesi Mustafa Kemal dönemindeki düzeyine hiçbir zaman ulaşmamıştır. Bu sayı ve yüzdeler, İsmet İnönü döneminin sonlarına doğru düşmeye başlamış ve bu, Demokrat Parti döneminde daha da hızlanmış, sonunda düşük bir düzeyde duraganlaşmıştır. P. Esenkova burada "kadınlara ve kadınların kamusal yaşamdaki rol-

(100) T. Taşkıran, s. 143, age.

lerine karşı belli bir güvensizlik" görmektedir. (101)

Senato için de durum aynıdır. İki meclis sisteminin getirildiği tarih olan 1961'den 1970'e değin ikinci meclise yalnızca beş kadın üye girmiştir (102).

Bu tarihe kadar hiçbir kadının bakanlık yapmadığını da son olarak belirtmemiz gerekiyor. İlk kez bakan olan kadın, 1971'de yalnızca onbir ay süreyle de olsa, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı koltuğunda oturan Türkân Akyol'dur.

Ancak, bayan seçmenlerin ağırlığı, erkek seçmenlerin ağırlığından daha büyüktür. Gerçekten de kadınlar erkekler kadar seçimlere katılmaktadırlar zira seçime katılmayanlar erkeklerde ve kadınlarda birbirinden fazla değildir. Öte yandan, seçmen listelerinde yazılı kadın sayısı erkek sayısından daha çoktur. Örneğin 1954 seçimlerinde yazılı 10.287.735 seçmenin 4.921.711'i (% 47.84) erkek, 5.366.024'ü (% 52.16) kadındı. Seçime katılan 9.092.538 kişinin de 4.351.234'ü (% 47.85) erkek, 4.741.304%ü (% 52.15) ise kadındı (103).

(101) P. Esenkova, s. 276, agm.
(102) K. Savcı, s. 92. age.
(103) A. Afetinan, s. 154. Atatürk ve Türk Kadın.

III. SONUÇ

Bizim Türkiye'de gözlemlediğimiz, kadının siyasal yaşamdaki durumu tek başına, bağımsız bir olay değildir, konuya ilişkin çok sayıda inceleme, anket ve istatistikte, dünyanın her yerinde, her düzeyde, kadın çevrenin bir katılmazlığı kendini göstermektedir. Bu, demek ki, hemen hemen genel bir durumdur ve kuşkusuz geçmişin ve geleneğin ürünüdür.

Erkeklerle hemen hemen eşit bir kültür düzeyleri olan, mesleksel dünya ile geniş ölçüde bütünleşmiş, dışarıya dönük bir toplumsal yaşam süren çağdaşlaşmış batılı ülkelerin kadınları bile siyasal yaşamla bütünleşmede sıkıntılarla karşılaşıyorsa, bu sorunun, Türk kadını için, özellikle de köylü kadın için, kasabada yaşayan kadın için ne kadar daha karmaşık görünebileceği açıktır.

Bu karmaşıklık, sayısız önyargıları nedeniyle esas olarak erkeklerden gelmekle birlikte, kadınların hâlâ fazla yaygın olan kendi teslimiyetçi ve boyun eğici tavırlarından da kaynaklanmaktadır.

Erkekler, politikanın kadınların işi olmadığını, erkeklere ayrılmış bir özel alan olduğunu ileri sürmeye devam etmektedirler. Onlar kadınların siyasal yaşam için yeteneksiz olduklarına, bu konuda olgunluklarının eksik olduğuna ve her ne olursa olsun zaten bu sorunlar karşısında belirgin bir ilgisizlik gösterdiklerine inanmayı sürdürmektedirler.

Varlıklı çevrelerden gelen ve bu kimliğiyle de bir seçkinler kesimi olarak beliren bir azınlık dışında kadınlar da, büyük güçlükler göstermeksizin bu basmakalıp düşüncelere boyun eğmektedirler. Eğitimsizlikleri ve dışarıyla ilişkisi olmayan kapalı bir çevre oluşturan aileleri, onların siyasal yaşamla bütünleşmelerini hiç de kolaylaştırıcı değildir.

Bununla birlikte, her geçen yıl daha çok sayıda kadın, okul yolu ile, boş zamanların değerlendirilmesi yoluyla, bir meslek ve iş seçimi yoluyla daha çok sayıda kadın daha yoğun biçimde toplumsal yaşama karışmakta ve katılmaktadır. Son yıllarda kadın seçmenlerin ağırlığını ve öneminin bilincine varılması da bu gelişmede etkili olmuştur.

Bu durumda, Türkiye'de, kadınların tümünün, ister köy, ister kasaba, ister kent, ister bölge düzeyinde, ister tüm ulus ölçüsünde olsun geleceği, kendi geleceklerini bağlayıcı ve belirleyici kararların alınmasına, temel seçmelerin ve yeğlemelerin yapılmasına doğrudan ve etkin bir katılımı, ancak zihniyetlerde bir gelişme ve evrim olduğu zaman ve cinsler arasında gerçek bir eşitliğin somut koşulları yaratıldığı zaman gerçekleşmiş, somutlaşmış olacaktır.

Genel Sonuç

Türkiye'de kadının her düzeyde erkekle aynı hakları kazanmasını sağlayan, aynı zamanda da onu erkek karşısında daha aşağı bir konuma yerleştiren tüm önlem ve düzenlemeleri ortadan kaldıran kurtarıcı, özgürleştirici çaba, elli yılın sonunda, kadınların tümüne gerçekte ulaşmış olmaktan uzaktır. Gerçi, üç büyük kent başta olmak üzere, Fransa'nın ya da başka yerlerin en gelişmiş, en özgürleşmiş kadınlarından hiç geri kalmayan Türk kadınları görmek olanaklıdır, ancak durumları Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşünden beri pratik olarak hemen hemen hiç değişmeyen kadınlara, üstelik çok daha büyük oranlarda, raslamak da olanaklıdır. Tüm bu incelememiz boyunca saptadığımız gibi Türkiye'de kadın evreni, bir bölgeden ötekine önemli ölçüde farklılık gösterir, yalnızca kentlerde kırlar arasında değil, fakat bir kentin, semtleri, mahalleleri arasında bile çarpıcı zıtlıklar gösterir, toplumsal sınıflara ve kuşaklara göre temelli ayrılıkları yansıtır. Bu değişimler nasıl açıklanabilir, Türkiye'de özgürleşmiş kadın sayısının göreli olarak hâlâ düşük olması nasıl anlaşılabilir? Bu sorular, bundan önceki sayfalarda, yanıt ögeleri bulmuşlardır, burada bunları yeniden bir araya getirmek ve birleştirmek uygun olacaktır.

İlkin, kimi nedenler, girişimin doğasında saklı güçlüklerden kaynaklanmaktadır. "Bir ülkenin tanıyabileceği en derin devrim, İndira Gandi'nin düşüncesine göre, kadının kurtuluşu devrimi değil midir?" (104). Çok iyi yasalar ve baskıcı, otoriter, önlemler böyle bir alanda zihniyetleri değiştirmeye yetmez. Gerçekten, töre kuralları yasalara ve toplumsal ve eko-

(104) Aktaran: H. Vandevelde, La participation des femmes algeriennes á la vie politique et sociale (= Cezayir kadınlarının siyasal ve toplumsal yaşama katılması). s. 440. Cezayir, 1972.

nomik olaylara göre her zaman daha yavaş bir hızla evrimleşir, değişir. Eski mitler, az çok hiç zedelenmeksizin ve varlıkları bilinerek bazan aynı bireyde, çelişkili biçimde yeni değerlerle karışık olarak uzun süre varlıklarını sürdürürler.

Bu nedenler aynı zamanda, Türkiye'nin, kadının erkeğe bağımlılığı, tutsaklığı ve genelleşmiş ve yaygın itaati gibi ağır bir kalıtı devralmış olması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Arap Ortadoğusunda ve Rusya Müslümanlarında belli bir etki yaratmış olan reform hareketi Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı güçle kendini kabul ettirmemiştir. Gerçekten Abdülhamit döneminin olduğu kadar Jön-Türkler döneminin de güçlü eğilimi olarak İslâmcılar, yapılması gerekli dönüşümlere karşı çıkmışlardır. Türkçülerin ve Batıcıların etkisi ve itkisiyle gerçekleştirilen değişiklikler, pek az etki ve yankı uyandırmış ve bunların, ailesel, eğitsel, toplumsal, ekonomik ve uygar alanlarda kadının durumunun dönüştürülmesi çabaları ancak çok cılız sonuçlarla taçlanmıştır. Bu sonuçlar bile ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisinden sonra yeniden tartışılır duruma gelmişti. Hattâ, eski dengenin umutsuz savunusu ve batı uygarlığının "ahlâk bozucu" etkilerine karşı savaş, incelememizin birinci kesiminde de gördüğümüz gibi, kadının durumunun daha da ağırlaşması sonucunu doğurmuştur.

Kimi nedenler ise, özellikle doğusu çok engebeli büyük bir ülke olan Türkiye'nin coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır. İletişimin zor ve eşitsiz dağılmış olması sonucu, son yıllarda karayolları yapımında gerçekleştirilen ilerlemelere karşın birçok köyler hatta küçük kentler, ulaşım yokluğu yüzünden yalnızlığa itilmiştir. Pek çok kez vurguladığımız üzere, Anadolu köylüleri, kendi üzerine katlanan ve dış dünya hakkındaki bilgisizliği kıyılardan uzaklaştıkça ve doğuya doğru

gidildikçe daha da belirginleşen bir halkın zihniyetinin ne olabileceğini çok net biçimde yansıtmaktadır. Kemalist reformlar bunlara her zaman dokunamamıştır.

Yine gözden uzak tutmamak gerekir ki, kadının kurtuluş ve özgürleşmesi, esas olarak bir önderin istencinin ürünü olmuştu. Gerçi bir seçkinler katmanı ona yardım etmişti, ancak, bu seçkinlerin hepsi böylesine köktenci bir reformun gerekliliğini her zaman görememişlerdir. Oysa, Kurtuluş Savaşının bitiminden sonra, ülkesini tepeden tırnağa dönüştürmeyi, onun kültürel ve tinsel mirasını, birikimini yeniden biçimlendirmeyi ve kişiliği yenilemeyi amaçlayan bir devrimi başarıya ulaştırmak için Mustafa Kemal'e yalnızca ve yalnızca on beş yıllık bir zaman verilmişti. Atatürk çok erken öldü. İsmet İnönü'nün tartışılmaz niteliklerine karşın 1938'de "insan-üstü olandan insana" düşülmüştür (105). Ve 1950'den sonraki partiler rejimi, demokratik plânda bir kazanım olsa bile, çoğu zaman oy kaygısından hareketle, zaten tüm kafalara kendisini kabul ettirmiş olmaktan uzak bulunan bir devrimin yürüyüşünü yavaşlatmıştır. Batıcılık ve lâiklik başta olmak üzere Kemalizmin temel ilkelerinin az çok, açık biçimde yeniden tartışma gündemine getirilmesi, geleneksel zihin, aile ve toplum yapılarıyla bunların dışa vurumlarının pohpohlanması, dinin saygınlığı ile süslendiği için etkisi hâlâ daha büyük kalabilmiş katı İslâmcılara, geçmişin yaşam biçimlerinin, törelerinin ve davranışlarının bu gayretkeşlerine karşı hoşgörü gösterilmesi, kadının kurtuluşuna giden hareketi yavaşlatmaktan, durdurmaktan geri kalmamıştır.

Türkiye'nin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlediği ekonomi politikası da, kadının kurtuluşu hareketinin ilerlemesinde kaydedilen gecikmeden sorumlu tutulabilir. Ger-

(105) I. P. Roux, La Turquie (= Türkiye),s. 90. Paris, 1968.

çi Türkiye, olanakları sınırlı, gelişmekte olan bir ülkedir, ancak, yöneticilerinin, yine kendilerinin saptadıkları hedeflere ulaşmayı sağlayacak akçalı araçları devlete vermesini bilemedikleri de en az bunun kadar gerçektir. Nitekim, bir tek örnekle yetinerek belirtebiliriz ki, ülkeyi, kadınların kurtuluşu yürüyüşünde önemli bir aşama olarak kızların eğitimini kolaylaştırıcı toplumsal-kültürel araç gereç donanımıyla donatma programları hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir. Buna karşılık, Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi, hâlâ Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden, belirgin biçimde daha küçüktür.

Öte yandan, kadının durumunun toplumunun ekonomik durumu ile çok sıkı ilişki içinde bulunduğu kabul edilen bir gerçektir. Ekonominin dönüşmesiyle gelenekler, ahlâk kuralları ve âdetler de koşut olarak gelişir, değişir. Hatta daha da ileri gidilerek denebilir ki, kadının statüsü, yasal düzenlemelereden çok, içinde bulunduğu toplumun ekonomik kalkınmasına bağlıdır. Oysa, Türkiye'de, egemen sınıfın ve ayrıcalıkların yararına eşitsizce paylaştırılan büyüme sonuçları, Türklerin tümünün maddi koşullarında derin değişiklikler yaratamamışlardır. Kırsal dünyanın çok büyük çoğunluğu ve halk yığınlarının önemli bir kesimi hâlâ, kadının durumunun gelişimini hiç de kolaylaştırmayan geleneksel tipte bir ekonomi içinde yaşamaktadır.

Son olarak kadınların çağdaş çalışma dünyasına girmelerinin, herkesin, kim olduğundan daha çok ne yaptığı ile tanımlandığı bir toplumda, sınırsallıklarını (marjinalite) azaltarak, ekonomik bağımsızlığa kavuşturarak ve bir kişilik vererek, onlar için güçlü bir özgürleştirici etken oluşturduğu, kabul edilen bir gerçektir. Ancak bu çalışmanın, bugün hâlâ sık sık rastlandığı üzere yeni bir ezilme vesilesi oluşturmaması da gerekir. Bugün, serpilip gelişmelerini ve kurtuluşlarını ko-

laylaştırıcı bir iş yapanlar, yalnızca gerçek bir niteliklenmeyi gerektiren, özgürce seçmesi yapılan ve olanca kişilikleriyle kendilerini verdikleri, meslekleri yürüten kadınlardır. Bu tür mesleklerse, çoğunlukla kentlerin varlıklı çevrelerinden gelen sınırlı bir grup kadına ayrılmış durumdadır. Sonuç olarak Türkiye, birçok bakımlardan, çok elemeci bir kadın kurtuluşu sonucu elde etmiştir.

Bununla birlikte, bu olumsuz-yanlar ve eksiklikler, kadının kurtuluşu Türk deneyiminin herşeye karşın dikkate değer olduğu gerçeğini gözden kaçırmamalıdır. Gerçekten Türkiye, kadına erkekle hukuksal eşitlik statüsü sağlamış ilk Müslüman ülkedir. Geçmişi yerle bir eden Türkiye, bu alanda Mustafa Kemal'in itkisiyle, Tunus'ta yapılanlar bir yana bırakılırsa, hiçbir İslâm ülkesinde, hiç olmazsa Ortadoğuda ve Akdeniz havzasında bugün bile dengi bulunmayan köktenci bir devrimi gerçekleştirme yürekliliğini göstermiştir. Bu ülkelerin hiçbiri, hukukta, kadının durumunu böylesine kesin bir biçimde dönüştüren bir Yurttaşlar Yasasını kabul edememiş, ya da kabul etmesi gereğini düşünememiştir.

Fakat Türk deneyimi, aynı zamanda, bazıları bugün yadsıma yoluna gitse bile Müslüman ulusların ve halkların tümü üzerinde meydana getirmiş olduğu etki ile de ilgiye değerdir. Eğer Türkiye yolu açmamış olsaydı, bu ülkelerden hiçbirinin, değişik biçimlerde de olsa, kendi gelişimlerini büyük olasılıkla sürdüremeyeceklerini hatta başlatmamış olacaklarını ileri sürmek, aşırı bir sav değildir. Mısır'da reformlarının etkisine ayıran Doria Ragai (Şafik), "ülkesinde kadın haklarının gelişiminin Türkiye'de kadının kurtuluşunun etkisinde kaldığını" kanıtlamaktadır. Ona göre "bu gelişim, Türk kadınlarının tam kurtuluşu ile cesaret kazanmıştır. Başlangıçta haklarının birkaçını çekingenlikle, utana-sıkıla isteyen Mısır kadını, Tür-

kiye'nin verdiği örnek sayesinde haklarının tümünü kararlılıkla istemeye yönelmiştir (106). İkinci bir örnek olarak Tunus'u ele alacak olursak o da, M. Bormans'ın belirttiği gibi, kendi yeni Yurtaşlar Yasasının kabul edilmesinde Türk örneğinin köktenciliğini benimsemiştir (107).

Ne olursa olsun, izlemeye çalıştığımız Türk kadınının kurtuluş öyküsü bitmemiştir, tamamlanmamıştır; bu öykü devam etmekle kalmıyor, fakat hızlanmak için de, önünde tüm şanslar vardır. Gerçekten ulusun zinde güçleri, en azından bunların önemli bir bölümü, tüm olumsuzluklara ve engellere karşın Kemalizmin ilkelerine ve onun, kadını erkeğin tutsağı yapan toplumsal ve dinsel geleneklerin tüm ağırlığından ve yükünden Türkleri kurtarma istencine bağlı kalmışlardır. Bu durum, özellikle gençler arasında böyledir. Oysa güçlü bir nüfus artışı gençlerin ailede ve toplumda kitlesel biçimde varlıklarını duyurmasını da birlikte getirmekte, bu ise ailenin ve toplumun gençleşmesi sonucunu doğurmaktan geri kalmamaktedır. Onların özlemleri belirleyici biçimde daha adil ve daha eşitçi bir toplum, kadın ya da erkek olsun her kişinin hak sahibi olduğu gelişmiş bir aile tipi lehinde dile gelmektedir. Onlar, okulda ya da işte, çağdaş kültürün tüm ifade araçlarıyla öğrendikleri yeni değerleri yaşamak istemektedirler. Bu özlemler, etkileri duruma, çevrenin ve ortamın koşullarına, kişilerin ve alışkanlıkların direncine göre değişse de, her alanda kendilerini göstermektedirler. Şimdilik, kırsal dünyayı kentsel dünyadan ayıran uzaklığın büyümekte olduğunu belirtmek gerekir. Şurası bir gerçektir ki, bugün değin yalnızca büyük kentler kadının durumunun evrimine yol açan sayısız et-

(106) Doria Ragai (Şafik), s. 130. age.
(107) M. Bormans, Statut personnel et famille, s. 622-623. age.

kenlerin bir arada müdahalesinden tam olarak yararlanmışlardır. Ne var ki, genç kuşaklarla birlikte kızlar da kendi devrimlerini yaşamaya başlamışlardır.

Gerçekten, yukarıda, buralardaki ailelerin % 24'ünün geçiş halindeki aileler olduğunu görmemiş miydik? Kentlerde olduğu gibi köylerde de bu gençlerin etkileri gelecekte büyüyecek, toplumsal ve ailesel yapılarda olduğu kadar zihniyetler düzeyinde de geri dönülmez dönüşümleri birlikte getirecektir. Bu dönüşümler, Kemalizmin ve 27 Mayıs 1960 devriminden beri doğan yeni düşüncelerin itkisi altında ulusun ekonomik, toplumsal ve tinsel güçlerinin de yardımı ile, daha da etkili hale gelecek, sonuçları da daha çabuk alınacaktır. Her ne olursa olsun, ne kurnazlıklar, ne de geleneksel politika oyunları yürürlükteki bu gelişmeyi durduramaycaktır. Türkiye, her yerde, acısını çektiği kötülüklerin bilincine varmaktadır. Bunlardan biri de kadının tutsaklığı ve köleliğidir ve o, bu kötülüklere uygun gelecek çözümleri aramaktadır.

KAYNAKLAR VE KAYNAKÇA

RESMİ İSTATİSTİKLER

Devlet İstatistik Enstitüsü DİE-Genel Nüfus Sayımı, İdarî Bölünüş. 25.10.1970. Census of Population by administrative division, Ankara, 1973.

- İstatistik Yıllığı. 1959, 1963, tybd.

- Türkiye İstatistik Yıllığı. 1964, 1968,1970, 1973, Ankara 1969.

- Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 24.10.1965. Ankara, 1969.

- Millî Eğitim Hareketleri, 1927-1966, Ankara 1967, 1942-1972 Ankara 1973.
- Millî Eğitim İstatistikleri. Öğretim Yılı Başı, 1970-71, Ankara 1972.
- Millî Eğitim İstatistikleri. Yüksek Öğretim, 1967-70, Ankara 1972.
- Boşanma İstatistikleri. 1932-1960 tybd.
UNESCO-Annuaire statisque (İstatistik Yıllığı) 1973, Paris 1974.

MUSTAFA KEMAL'İN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. C. I (2. baskı), Ankara 1959.
C. II (2. baskı), Ankara, 1961; C. III (2. baskı), Ankara 1961.
- Nutuk (3 cilt), 11. baskı, İstanbul 1970. (Nutuk'un Fransızca metni için, Leipzig 1929 baskısı kullanılmıştır).
- Atatürk'in Fikir ve Düşünceleri. Ankara 1971.
- Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin İzmir Seyahatleri Esnasında muhtelif mahallerde irat buyurdukları nutuklar ve hasbihaller 1922.
- Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri. İstanbul 1939.
- Reisicumhur Atatürk'ün Kamutay'ı Açış Nutukları. 1 Kasım 1937, Ankara 1937.

KİTAP VE DERGİLER

Abadan, N., L'avenir des institutions politiques en Turquie. Le probablme et le faisable (= Türkiye'de Siyasal Kurumların Geleceği. Olası Olanla Yapılabilir Olan). Analyse et Prévision, I, 1967, s. 111-128. Social change and Turkish wo-

men (= Toplumsal Değişme ve Türk Kadınları), Ankara 1963; Türk Kadın Nüfusunun Toplumdaki Yeri "SBFD", XXIII, 1968, s. 145-158.

Abadan, Y., İnkılap Tarihine Giriş. Ankara 1960 İnkılap ve İnkilapçılık, Ankara 1933.

Abalıoğlu, N.N., 27 Mayıs'tan 12 Mart'a Kadar İstanbul. 1971.

Abdullah, F., Muallim Naci İle Recaizade Ekrem Arasında Münakaşalar. TM. No. 10, 1951-1953.

Abdülaziz Caviş, İslâm ve Medeniyet, "Sebil-ür-Reşat", No. 367, 389, 390, 1334.

Abut, Z., Sivas'da Düğün Âdetleri, "Folklor", II, 1970, s. 47-51.

Adıvar, A., İslamic And Western Tought in Turkey (= Türkiye'de İslâmcı ve Batıcı Düşünce), MEJ, I, 1947, s. 270-280.

Adıvar, Halide Ebip, Ateşten Gömlek, İstanbul 1922. Handan, İstanbul, 1912; Hanımlarımızın Maksadı Nedir? "Akşam", 9 Şubat 1924; Memoirs (= Anılar), Londra, 1926; Sinekli Bakkal, İstanbul 1969; Tatarcık, İstanbul 1939; Turkey faces west. A Turkish view of recent thanges and their origin (= Türkiye Batı ile Karşı Karşıya? Son Değişmeler ve Kökenleri Üstüne Bir Türk Görüşü), Londra 1930; The Turiksh Ordeal (= Türkün Ateşle İmtihanı); Londra, 1928; Yeni Truna, İstanbul 1912; Zeyno'nun Oğlu, İstanbul 1926; Ziya Gökalp, "Vakit" 27 Ekim 1924.

Afetinan, A., Atatürk ve İlim, Ankara 1963; Atatürk ve Tarih Tezi, "Belleten", No. 10, 1939, s. 243-246; Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, İstanbul 1968; L'emancipation de la femme turque (= Türk kadının kurtuluşu), Paris, 1962; Gâzi Mustafa Kemal ve Türk Tarihi Kurumu, Ankara 1953; Herkesin Bir Dünyası Var, Ankara 1958; İntihap, İstanbul 1930; Tarih Boyunca Türk Kadınını Hak ve Görevleri, Ankara 1975; Taymis'ten Üsküdar'a, Ankara 1964; Türk

Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair, "Belleten", XI, 1947, s. 173-179.

Afetinan, A., Çalıkoğlu, M. Cumbur, M., Atatürk ve Türk Kadını, Ankara 1927.

Ağaoğlu, S. Hüdaioğlu, İş Hukuku Tarihi, Ankara 1938.

Ahmet İnsan, Matubat Hatıralarım, İstanbul, 1931.

Ahmet Muhiddin, Die Kulturbewegung in modernen Türkentum (= Modern Türklükte Kültür hareketi), Leipzig 1921.

Ahmet Mithat, Diplomalı Kız, İstanbul 1308; Dünyaya İkinci Geliş, İstanbul 1290; Esaret, İstanbul 1287; Eyvah!, İstanbul 1288; Fatma Aliye Hanım, İstanbul, 1311; Felâtun Bey'le Rakım Efendi, İstanbul 1292; Felsefe-i Zenan, İstanbul, 1287; Hasan Mellah, İstanbul 1290; Henüz Onyedi Yaşında, İstanbul 1298; Müşahedat, İstanbul 1308; Teehhül, İstanbul, 1286.

Ahmet Cevat, Bizde Kadın İstanbul 1328.

Ahmet Riza, La crise de l'Orient (= Doğunun Bunalımı), Paris, 1907.

Ahmet Şuayıp, Hukuk'u İdare, İstanbul 1326-1328.

Ahmet Ziya, Bir Mayıs İnkılab-ı Adlîsi, İzmir, 1340.

Akaltun, N., İslâm Hukukunda Aile Hukuku, Ankara 1971.

Akarsu, B., Modern Toplumda Kadın, İstanbul 1963.

Akay, I., Atatürkçülüğün İlkeleri, İstanbul, 1964.

Açura (oğlu) Yusuf, Gaspralı İsmail Bey, "Türk Yılı", I, 1928, s. 338-346; Üç Tarz-ı Siyaset, İstanbul 1327; Türkçülük, "Türk Yılı"- I. 1928, s. 289-455.

Akdağ, M., Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, (2 cilt), Ankara, 1959-1971.

Akman, E.H., Türk Devrimi ve Devrimciliği, İzmir 1936.

Aksoy, S., 100 Soruda Toprak Meselesi, İstanbul 1969.

Aktan, R., Problem of land reform in Turkey (= Türkiye'de toprak reformu sorunu), MEJ, XX, 1966, S. 317-334;

Türkiye İktisadi, (2 cilt), Ankara, 1972.

Akun, Ö.F., Namık Kemal, İA, C. X, s. 54-72.

Akurgal, E., Tarih İlmi ve Atatürk, "Belleten", XX, 1956, s. 571-584.

Akyüz, K., La littérature moderne de Turquie (= Türkiye'nin modern edebiyatı), Philologia Turcicae Fundamente, C. II, Weisbaden, 1964, s. 465-634; Tevfik Fikret, İstanbul 1947.

Akyüz, Y., Le parti politique unişue de la Turguie (1923-1946) et l'education politique de peuple (= Türkiye'nin Tek Siyasal Partisi (1923-1946) ve Halkın Siyasal Eğitimi), Nancy, 1966.

Alangu, T., Ömer Seyfeddin, Ankara 1952.

Alpay, G., İleri Djelal Nûrî maddesi, el. (2), C. III, s. 1144-1145.

Altanç, Ç., Atatürk'ün Sosyal Görüşleri, İstanbul, 1965.

Altındal, A., Türkiye'de Kadın, İstanbul 1975.

Amaç, F.M., Laik İnkılabı'nın XXV. Yıldönümü Hakkında Milletvekillerine Açık Mektup, Malatya 1954.

Anıl, E., La Femme turque est-elle li'er'ee? (= Türk Kadını Özgürleşmiş midir?), Le Monde Diplomatique, Ekim 1973.

Ansay, S.Ş., Bugünkü Hukukumuzda ve Cemiyetimizde Kadın, Ankara 1939; Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara 1949.

Antel, S.C., Tanzimat Maarifi, "Tanzimat", İstanbul 1940.

Aran, S., Evedik Köyü. Bir Köy Monografisi. Ankara 1938.

Arıburnu, K., Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri, Ankara 1951.

Arık, K.F., Aile Hukuku, "SBFD", XVIII, 1963, s. 421-430; Medenî Kanun ve Yapılan Bazı Tetkikler, "SBFD", XVIII, 1963, s. 193-213; Mukayeseli Toprak Reformu, Ankara 1961.

Arık, R.O., Köy Kadını, Ankara 1943.

Arıt, F., Havalarda İlk Türk Kadınları, İstanbul 1967.

Arkun, N., Türkiye'de Evlenme ve Boşanmalar Hakkında Psiko-Sosyal Bir Araştırma, İstanbul 1965.

Arnaldez, R., Tolérance et laicité en İslâm (= İslâmda hoşgörü ve laiklik "Cahiers d'Histoire"), IV, 1959, s. 19-30

Arol, M., Çalışan Kadınların Durumu, İstanbul 1950.

Arslan al-Amir Şakîb- Al Sayyid Raşit Riza wa-iha arba in sana (= Raşid Riza usta ve kırk yıllık bir kardeşlik), Şam 1937.

Asal, A., Devrimden Sonra İş ve Meslek Hayatına Atılan Kadının Sosyal Durumunda Görülen Değişmeler, Ankara 1945-1946.

Asım, N., Hoca Tahsin, "TTEM", No. 19, 1928, s. 57-63.

Ataöv, T., The place of the worker in turkish sociatyand politics, (= Türk Toplumu ve Türk Politikasında İşçinin Yeri), "Turkish Yearbook of İnternational Relations", VIII, 1967, s. 85-147.

Atay, F.R., Atatürkçülük Nedir? İstanbul 1966; La base de la réforme (= Reformun Temeli) "La Turquie Kémaliste", No. 16, 1936, s. 1-2; Çankaya, "Dünya", No. 73, 1957.

Atuf N., Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul 1931.

Auber, J.M., La femme (= Kadın), Paris 1975.

Avcıoğlu, D., Türkiye'nin Düzeni, Ankara 1968.

Avery, C.R., Muslim lige in Turkey Today (= Günümüz Türkiye'sinde İslâm Yaşamı), MW, XXXVII, 1947, s. 185-191.

Aydemir, Ş.S., Tek Adam. Mustafa Kemal, (3 cilt), İstanbul 1963-1965; İkinci Adam. İsmet İnönü (3 cilt), İstanbul, 1966-1968.

Aydeniz, A., Ekonomimiz ve Tarımın Yeri, "Verimlilik Dergisi", III. 1972, s. 221-247.

Ayiter, N., Türk Medenî Kanununa Göre Aile Düzeni, Ankara 1964.

Aykut, S., Kemalizm, İstanbul 1936.

Aynî M.A., Darülfünun Tarihi, İstanbul 1927.

Aytul, T., Türkiye'de Cinsiyet Problemi, İstanbul 1964.

Aziz, A.A., Gökçeada Üzerinde Toplumsal Bir İnceleme, SBFD, XXVIII, 1937, s. 85-119.

Balaban, M.R., Gâzi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif, Ankara 1923.

Balaban, A.R., Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmesi, "Antropoloji", No. 4, 1969, s. 1-69.

Balkan, A., La Turquie á la crois´ee des chemins (= Türkiye Yol Ayrımında), "Orient", No. 32-33, s. 121-145.

Balta, P., La Turquie en Liberté survellé (= Gözaltında Özgür Türkiye), "Le Monde", 13-17 Nisan 1971.

Baltacıoğlu, İ.H., Halkın Evi, Ankara 1950.

Banoğlu, N.A., İsmet İnönü, İstanbul 1943.

Barkan, Ö.L., Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Ziraî Bir Reformun Ana Prensipleri, "İÜİFM", VI, 1944-1945; Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İstanbul 1946; Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfının Hukuki Statüsü; "Ülkü", IX, 1937, s. 101-116- 329-341; X 1937, s. 147-159-293-302; X 1938, s. 414-422; XI. 1938, s. 233-240; XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri, "İÜİFM", I, 1939, s. 29-74. Türk Toprak Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli Arazi Kanunnamesi, "Tanzimat", İstanbul 1940, s. 321-421.

Barlas, H.Ü., Maraş Düğün Âdetleri, İstanbul 1963; Kayseri Düğünleri, İstanbul 1963; Kütahya Düğün Âdetleri, İstanbul 1964.

Bastid, P., La laicité et l'Etat.cours de droit consitutionnel (= Laiklik ve Devlet Anayasa Hukuku Dersleri), Paris, 1960-1961.

Başaran, F., Attitudes towards marryng more than one wife (polygyny) (= Birden çok karılı evlenmeye ilişkin tavırlar), "Araştırma", VI. 1968, s. 103-110.

Başarı, Tezmen N., Notlu, İzahlı İş Hukuku ve Sigorta Mevzuatı, İstanbul 1961.

Başgil, A.Fİ., La révolution militaire de 1960 en Turquie (= Türkiye'de 1960 Askeri Devrimi, Cenevre 1963).

Başgöz, I., Wilson H.E., Educational problems in Turkey (= Türkiye'de Eğitsel Sorunlar), Bloomington, 1968; Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk, Ankara 1968.

Battal-Tayman A., Kazan Türkleri, İstanbul 1341; Türk Tatar Tarihi Mukden, 1938; Rizaeddin Fahreddinoğlu, İstanbul 1958; Musa Carulla Bigi, İstanbul 1958; İki Maksudiler, İstanbul 1959.

Baykurt, F., Yılanların Öcü, İstanbul 1959.

Baymur, F., Türk Kadını ve Eğitim, "TKA" VI, 1971, s. 22-24.

Baysal O., Türkiye Cumhuriyeti Devrinde Ziraî Hukukumuz Hakkında Umumî Bir Araştırma, Ankara 1952.

Belgesay, M.R., Aperçu des difficult'es sociales, économiques et techniques provoquées en Turquie par l'introduction d'un droit 'etranger (= Yabancı Bir Hukukun Girişi Dolayısıyla Türkiye'de karşılaşılan Toplumsal, Ekonomik ve Teknik Güçlüklere Kısa Bir Bakış), "BISS", IX. 1957, s. 52-54; Karı-Koca Arasında Vazifeler ve Boşanma, İstanbul 1944; Mecellenin Küllî Kaideleri ve Yeni Hukukun ana prensipleri, İstanbul 1950; Tanzimat ve Adliye Teşkilatı, "Tanzimat", İstanbul 1940.

Berelson B., Türkiye'de Nüfus Araştırmaları, Ankara 1964.

Berkes, F.K., The Village Institute mouvement of Turkey, An educational mobilisation for social change (= Türkiye'nin Köy Enstitüleri Hareketi, Toplumsal Değişme İçin bir Eğitim Seferebrliği), Columbia, 1960.

Berkes, N., Elvan Köyü Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma, "DTCFD", II/1, 1943; Hüseyin Rahmi'nin Romanla-

rında Kadın Tipleri, İdem, III/5, 1945; Hüseyin Rahmi'nin Romannlarında Aile ve Kadın, İdem, III/3, 1945; Köyde Kadının Durumu, **"Yurt ve Dünya", III/21, Ağustos 1942; Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, İstanbul 1965; Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma, Ankara 1942; The development of secularism in Turkey (= Türkiey'de Laikliğin Gelişimi), Montreal, 1964; Ziya Gökalp maddesi, el (2), C. II. s. 1143-1144; İslâm-Turquie maddesi, el (2), C. IV, s. 174,177; Hüseyin Rahmi'nin Sosyal Görüşleri, "DTCFD", III/3, 1945; Ziya Gökalp. His contribution to Turkish nationalism (= Ziya Gökalp ve Türk Ulusçuluğuna Katkısı), "MEJ", VIII, 1954, s. 375-390.**

Berki, O.F., La nationalité en droit turc (= Türk hukukunda uyrukluk), Annales de l'Unversité d'Ankara, V. 1954-1955, s. 79-95.

Berki, Ş., Toprak Hukuku, Ankara 1957.

Berktin, C.T., Atatürk ve Eğitimin Amaçları, Ankara 1967.

Besim Ömer, Hanımefendilere Hilal-i Ahmer Hakkında Konferans, İstanbul, tbd.

Beşikçi, İ., Doğu Anadolu'nun Düzeni, ybd, 1969; Doğuda Değişim ve Yapısal Sorumlar, Ankara, 1969.

Bilgesu H., Askerliğe Hazırlık Notları. "Kız talebeye okutulacak kısım", İstanbul 1937.

Bilmen, M.S., The Turkish Iyc'ee. Its stable char'acteristics and curriculum (= Türki Lisesi. Değişmeyen Özellikleri ve Eğitim Programı), Ankara 1960.

Bilsel, C., İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul 1943.

Binat, T. Millî Kültür ve Ahlâk, İstanbul 1971.

Birinci Türk Tarihi Kongresi, İstanbul 1932.

Bombacı, A., Histoire de la littérature turque (= Türk Edebiyatı Tarihi), Fransızcaya çeviren: I. Mélikoff, Paris, 1968.

Borak, S., Atatürk ve Din, İstanbul 1962.

Boran, S., Toplumsal Yapı Araştırmaları. İki Köy çeşidinin mukayeseli Tetkiki, Ankara 1945; İş Bölümü ve Kadının Sosyal Mevkii, "DTCFD", III/2, 1945.

Boratav, P.N., Hüseyin Rahmi'nin romancılığı, "DTCFD", III/2, 1945; Une "révolution culturelle" fonde l'unité nationale. (= Bir "Kültür Devrimi" ulusal birliğin temellerini atar), "Le Monde Diplomatique", Ekim 1973.

Boratav, K., Türkiye'de Devletçilik (100 soruda) İstanbul 1974.

Bulut, R., İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve İkinci Abdülhamit'in Çarşafı Yasaklaması, "BTTD", No. 8, 1868.

Bureau International du Travail (= Uluslararası Çalışma Bürosu), Les Problemes Du Travail En Turquie (= Türkiye'de Çalışma Sorunları), Cenevre, 1950.

Bursalı, M.T., Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1338.

Caferoğlu, A., XIX'uncu Asır Büyük Azeri Reformatörü Mirza Feth-Ali Ahundzade, "Annali del R. Instituto Superiore Orientale di Napoli", Nuova Seria, I, 1940, s. 69-85.

Candar, A., İkinci Reisicumhurumuz İsmet İnönü, Ankara, 1939.

Caporal, B., Mustafa Kemal et l'Islam, Le laicisme dans un pays musluman (= Mustafa Kemal ve İslâmlık, Müslüman Bir Ülkede Laiklik), (2 cilt), Strasbourg, 1972 (çoğaltılmış tez).

Cebesoy, A.F., Siyasi Hatıralar, İstanbul, 1960.

Celal Nuri (İleri), Kadınlarımız, İstanbul, 1331.

Celasin, Z., Tarih Boyunca Kadın, İstanbul, 1946.

Çelik, N., İş Hukuku, İstanbul, 1971: İş Hukuku Dersleri, İstanbul, 1972.

Cem, I., Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972.

Cillov, H., Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 1972.

Cin H., İslâm Hukukunda Mehr, "AÜHFD", XIX, 1972, s. 199-254.

Conker, O., Witmeur E., Redressement économique et in-

dustrialisation de la nouvelle Turquie (= Yeni Türkiye'nin Ekonomik Kalkınması ve Sanayileşmesi), Paris, 1937.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Ankara, 1927.

Cumbur, M., 1928'den Evvelki Kadın Yazarlarımız, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nda verilen Konferansın Yayımlanmamış Metni (12 Mayıs 1955): Atatürk ve Kadın, "TKD", No. 37, Ekim 1965: Türk Kadın Yazarların Eserleri, Ankara, 1955: Türk Kadın Romancıları (yayımlanmamış çalışma): Ziya Gökalp ve Kadın, "TKD", No. 36, Ekim 1965.

Çağatay, N., Türkiye'de Gerici Eylemler, Ankara, 1972.

Çaka, C., Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ankara, 1948.

Çalıkoğlu M., Ailede Kadının Mevkii, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları, 1953-1964, Ankara, 1967, s. 69-84.

Çalıkoğlu, m. M. Cumbur, A. Afetinan, Atatürk ve Türk KAdını, Ankara, 1967.

Çalışma BAkanlığı, 50 Yılda Çalışma Hayatımız, tybd.

Çandarlı, Z., L'evolution Du Mariage En Droit Turc Et La Condition Du Mari (= Türk Hukukunda Evlenmenin Evrimi ve Kocanın Durumu), Fribourg, 1941.

Çandarlıoğlu, G., Türk Toplumunda Kadın, "Hayat Tarih Mecmuası", No. 4, Mayıs 1966.

Çankaya, A., Mülkiye ve Mülkiyeliler, İstanbul, 1954.

Çavlı, E.A., Türk Kadınının Tekâmül Merhalelerine Dair, "Dünya ve Türkiye Dergisi", X/114, 20 Şubat 1960.

Çeçen, A., Türkiye'de Sendikacılık, Ankara, 1973.

Çekmegil, M.S., Milliyet Anlayışımız, MAlatya, 1959.

Çemberci, C., 1475 Sayılı İş Kanunu Şerhi, Ankara, 1972.

Çerman, O.N., Modern Türkiye İçin Dinde Reform. Kemalizm, ybd, 1959.

Çıladır, A.N., Halkevinden Köye, Zonguldak, 1937.

Çitçi, O., Kadın ve Çalışma "AİD", VII, 1972, s. 45-75.

Çorbacıoğlu, S., Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Şerhi, Ankara, 1954.

Dağlıoğlu, H.T., Şemseddin Sami, İstanbul, 1934.

Daver, B., Kadınların Siyasal Hakları, "SBFD", XXIII, 1968, s. 121-130; Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik, Ankara, 1955.

Deliorman, N., Meşrutiyetten Önce Hudut Harici Türk Gazeteteciliği, İstanbul, 1964.

Demir, M., Köy Enstitüleri ve Solculuk, İstanbul, 1959.

Demirer, E., Din, Toplum ve Atatürk, Ankara, 1969.

Demirkan, S., Küçük Çekmece Köyü İstanbul, 1941; Celaliye köyü, İstanbul, 1941; Bağlum Köyü Tetkiki, SD, VII, 1952, s. 17-34.

Deniz, A., Sosyal Güvenlik Sistemi ve Aile Yardımları, "Ankara Ticaret Odası Dergisi", XIII, 1976, s. 33-36.

Dereli, T., The Development Of Turkish Trade Unionism (= Türk Sendikacılığının Gelişimi), İstanbul, 1968.

Dewey, J., Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, İstanbul, 1939.

Dickermann, W., Türkiye'de Halk Eğitimi Hakkında Rapor, Ankara, 1956.

Dinçer, E., Türk Toplumunda Kadın Sorunu, (A. Bebel, "Kadın ve Sosyalizm İçinde), C. II, Ankara, 1966, s. 1-44.

Dino, G., Cinquante ans de Littérature républicaine (= Cumhuriyet Edebiyatının Elli Yılı), Le Monde, 25 Ekim 1973; La Genése Du Roman Turc Au XIXe Siécle (= XIX.cu yüzyılda Türk Edebiyatının Doğuşu), Paris, 1973.

Diyanet İşleri Başkanlığının İslâmda Kadın Hakları Konusunda Gerekli Bir Açıklaması, TK, XI, 1973, s. 658-661.

Dizdaroğlu, H., Abdülhak Hâmid Tarhan, Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul, 1953.

Doğan, L., Kadın ve İnanç, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu. Aylık Konferansları, 1966-1972, Ankara, 1973,

s. 43-47.

Dönmezer, S., La protection de la famille et les infractions cortre la morale sexuelle dans le droit pénal turc (= Türk Ceza Hukukunda Ailenin Korunması ve Cinsel Ahlâka Aykırı Davranışlar), "İÜHF Yıllığı", XV, 1965, s. 99-114.

Duranoğlu, N., Türkiye'de Kadınlar Hakkında Yayınlanmış Eserler, Ankara 1959.

Duru, K.N., Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim, İstanbul 1938; Atatürk ve Kültürümüz, İstanbul 1947; Ziya gökalp, İstanbul 1949.

Duygu, S., Türk Sosyal Hayatında Kadın, "TK", XI, 1973, s. 612-621.

Dürder, B., Halide Edib. Hayatı ve Sanatı, İstanbul 1940.

Ebiri, K., The development of under development in Turkey with special referance to rural operation (= Özellikle Kırsal Alana İlişkin Yönleriyle Türkiye'da Azgelişmişliğin Gelişimi), Ankara, 1970.

Ecevit, B., Labor in Turkey as a new social and political force (= Yeni Bir Toplumsal ve Siyasal Güç Olarak Türkiye'de Emek), Leiden, 1973, s. 151-183.

Edib, S., Bizde Nikâhın Şekli Hazırı ve Medenî Nikâh, "Türk Yurdu", No: 154, 1918, s. 126-130.

Ege, N.N., Kadının Cemiyette Yeri, İstanbul 1946.

Egeli, M.H., Kadın Dünyası, İstanbul 1957.

Eke, K., Kadının Toplumdaki Yeri ve Çalışma Hayatı, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınlanmamış Konferansı, 23 Ekim 1965.

Elbir, H.K., Aile Topluluğu Vesayet, İstanbul 1960.

Eldeniz, P.N., Atatürk ve Türk Kadını, "Belleten", XX, 1956, s. 739-742.

Eliçin, E.T., Kemalist Devrim İdeolojisi, İstanbul tbd.

Emine Semiye, Sefalet, İstanbul 1307.

Emiroğlu, M., Edili Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelemesi, "Antropoloji", VI, 1971-1972, s. 223-234.

Engin, A., Atatürkçülük Savaşımızda Avrupa Kültürü Nedir ve Ne Değildir? İstanbul, 1960; Kemalizm İnkılabının prensipleri (3 cilt), İstanbul 1938-1939.

Enhoş, M., İbradı'da Düğün Âdetleri, "Türk Folklor Araştırmaları", No. 124, 1959.

Emin Nihat, Vasfi Bey'le Mukaddes Hanımın Sergüzeşti, İstanbul 1289.

Erden, A. F., İstanbul İnönü, İstanbul 1952.

Erdentuğ, N., Bazı Devrek Köy Toplumlarında Kadının Mevkii, "Antropoloji", 1/2, 1963-1964, s. 8-20; Familly structure and marriage customs of a Turkish village (= Bir Türk Köyünün Aile Yapısı ve Evlenme Âdetleri) idem, 1/1, 1963, s. 5-16; Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde Evlenme Görenekleri ve Törenleri, idem, V, 1969-1970, s. 131-236; VI, 1971-1972, s. 1-27; Halk Köyünün Etnolojik tetkiki, Ankara, 1966; Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki, Ankara, 1959; A study on the social structure of a turkish village (= Bir Türk Köyünün Toplumsal Yapısı Üzerine bir Çalışma), Ankara, 1959; Ankara İli Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından Bir Araştırma), Ankara 1966.

Eren, N., Turkey today and tomorrow. An experiment in westernization (= Bugünkü ve Yarınki Türkiye, Batılılaşmada bir deney), New York, 1963.

Ergin, E., Köy İdaresi, Sivas 1945.

Ergüden, G., Çalışan Kadının Rolleri Arasındaki Çatışmalar, Ankara 1964.

Erhat, A., Kadınlardan Başlamalı, "Yeni Ufuklar", IX/100, Eylül, 1960; Kadınlarımız, idem, VI/66, Kasım 1957.

Erişçi, L., Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi, İstanbul 1951.

Erişenler, S., Ömer Seyfettin'e Göre Kadın, Ankara 1972.

Erişirgil, E., Mehmet Âkif, Ankara 1956; Ziya Gökalp, İstanbul 1951.

Eroğlu, H., Türk Devrim Tarihi, Ankara 1967.

Eröz, M., Evlenme ve Düğün Töreni ile İlgili Türk gelenekleri, "Töre", VI, 1973, s. 21-2.

Ertaylan, İ.H., Ahmet Hikmet, İstanbul, 1933; Şinasi. Hayatı, Sanatı Eserleri. İstanbul 1954.

Ertuğ, H.R., Basın ve Yayın Hareketleri Tarihimiz, C. I, İstanbul, 1959; The Turkish press (= Türk Basını), İstanbul 1964.

Ertürk, S., Çok Gayeli Okullar Meselesi, Ankara, 1962.

Ertüzün, S., Zeytinburnu Gecekondu Ailelerin Sosyal Yapıları ve Bölgeden Göç, "Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü Dergisi", (İstanbul Üniversitesi), İstanbul, I, 1972, s. 31-46.

Esen, B.N., La Turquie (= Türkiye), Paris, 1969; İş Kanunu, Ankara 1948.

Esener, T., İş Hukuku, Ankara 1973.

Esenkova, E., Connaissance des Turcs ed de la Turquie (= Türkleri ve Türkiye'yi Tanımak), "ESNA, Hommes et Migrations", No. 108, 1967.

Esenkova, P., La femme turque contemporaine. Education et role social. (= Çağdaş Türk Kadını. Eğitim ve Toplumsal Rol), "İBLA", No. 55, 1951, s. 255-227.

Esin, N., Un bilan de la révolituon turque du 27 mai 1960; "Orient", No. 27, 1963, s. 209-213.

Evdokimov, P., La femme et le sault du monde (= Kadın ve Dünyanın Esenliği), Tournia-Paris, 1958.

Evliyaoğlu, G., Milliyetçiliğimizn Ön Hedefleri, İstanbul, 1962.

Evrenol, H.M., Dinin Kalkınması, Ankara 1954.

Eyüboğlu, S., Köy Kadınlığı ve Eğitim, "Yön", No. 17,

Fatma Aliye, Meram, İstanbul, 1307; Muhaderat, İstanbul, 1309; Refet, İstanbul, 1314; Udî, İstanbul, 1315; Nisvanı İslâm, İstanbul 1309.

Eroz, A., İttihâd ve Terakkî Djemiyyeti Maddesi, El. (2), IV, s. 296-198; İttihâd-i Muhammedî Djemiyyeti Maddesi, El. (2), C. IV, s. 296.

Feyzioğlu, F.N., Aile Hukuku Dersleri, İstanbul 1971.

Fevziye A., Hüseyin Rahmi Maddesi, İA, C. V, s. 655-663.

Fındıkoğlu, Z.F., Aile Sosyoloji Meseleleri, "İş ve Düşünce Dergisi", XXXV, 1970, s. 16-32; Essai sur la transformation du code familial en Turquie (= Türkiye'de Aile Yasasının Dönüşümü Üzerine Deneme), Paris 1936; La réception d'un droit 'etranger en Turquie (= Türkiye'de Yabancı bir Hukukun Benimsenmesi), "BISS", IX, 1957, s. 14-20; Tanzimatta Aile Kadın Telakkisinde Tebeddül, İstanbul, 1940; Ziya Gökalp, sa vie et sa sociologie (= Ziya Gökalp, Yaşamı ve Sosyolojisi), Paris 1936.

Fişek, N.A., Demographic surveys in Turkey (= Türkiye'de demografik gözlemler), Turkish Demography: Proceedeins of a Conference, Ankara 1969.

Gedikoğlu, Ş., Toplumumuzda Kadın ve Halk Eğitimi, "Halkevleri", No. 67, 1972, s. 6-10; Ülkemizde Kadın Hakları, İdem, No. 74. 1972, s. 2-4.

Genç, S. 12 Mart'a Nasıl Gelindi? Ankara, 1971.

Gençler A., Gözpınar'da Kültür Değişmeleri, "Antropoloji", VI, 1971-1972, s. 235-255.

Geray, C., Memleketimizde Evlilik Dışı Birleşmeler ve Bunlardan Doğan Çocukların Nesepleri Meselesi, "İdare Dergisi", XXVI, 1955, s. 40-53; Evlilik Dışı Birleşmelerle Bunlardan Doğan Çocukların Tesciline Dair 4727 ve 5524 Sayılı

Kanunun İkizdere Kazası Dahilindeki Tatbikatı, İdem, XXVII, 1956, s. 61-72; Gecekondu Sorununa Toplu Bir Bakış, "AİD", I, 1968, s. 11-28.

Gerçek, S.N., Türk Gazeteciliği (1831-1881), İstanbul, 1931.

Giritli; I., Turkey since the 1965 elections (= 1965 Seçimlerinden Beri Türkiye), "MEJ", XXV, 1969, s. 351-363; Some aspects of the new turkish constitution (= Yeni Türk Anayasasının Kimi Yönleri), İdem, XVI, s. 17; 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete, İstanbul, 1961.

Göknil, N., Garbi Anadolu Köy Monografileri: Bilecik ve Edremit Bölgeleri, "SD", II, 1943, s. 312-357.

Gökalp, Ziya, Türkçülüğün Esasları, Ankara, 1339; Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1925; Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, İstanbul, 1334; Yeni Hayat, İstanbul, 1334; Cinsi Ahlâk, "Yeni Mecmua", 1/9, 1333, s. 162-168; Aila Ahlâkı, İdem, 1/10/22, 1333; Türk Ailesinin Bünyesi, İdem, 1/23, s. 441-444; Fıkıh ve İçtimaiyat, "İslâm Mecmuası", I, 1330, s. 40-44; Örf Nedir? İdem, I, 1330, s. 113-116; Millet Nedir? İdem, s. 148-155; Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olunacak Usul, "Millî Tetebbüler Mecmuası", I, 1331, s. 193-205; Türklerde içtimai teşkilat, İdem, s. 388-456; Türk devletinin tekâmülü, "Küçük Mecmua", 1/4-28, 1338; Türk Ailesinin Tekâmülü, İdem, 1/1, 1338, s. 6-8; Türklerde Aile Adları, İdem, II, 1339, s. 14-15; Eski Türklerde din, "Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası", I, 1332, s. 457-474; Turkish nationalism and western civilisation (= Türk Ulusçuluğu ve Batı Uygarlığı), N. Berkes çevirisi, Londra, 1959.

Göksel, A.N., Ziya Gökalp, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1949.

Gökşen, E.N., Mehmet Emin Yurdakul, Ankara, 1963.

Göktürk, H.A., La famille, la propri≠eté, le travail (= Ai-

le Mülkiyet, Çalışma), "La vie juridique des peuples: la Turquie", Paris, 1939, s. 152-195; İnönü, Ankara, 1962.

Gönen, A.H., Köy Sağlığı, İstanbul, 1960.

Gönenli, M., (Bkz. Taşçıoğlu M.)

Gönensay, A.S., Medenî Hukuk, C. II, Aile Hukuku, İstanbul, 1937, C. III, Miras Hukuku, İstanbul, 1938; La propriété, les droits réels, les successions (= Mülkiyet, Gerçek Haklar, Miras), "La vie juridique des peuples: la Turquie", Paris, 1939, s. 196-223.

Gör. Yavuz, İnsan Hakları ve Kadının Durumu, "İnsan Hakları Dergisi", No. 9, 1947.

Güçbilmez, E., Yenimahalle ve Kayadibi: Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması, Ankara, 1972.

Gülmez, M., Kamu Yönetiminde Feminizasyon Olayı, "AİD", V. 1972, s. 51-72.

Güntekin, R.N., The autobiography of a turkish girl (= Bir Türk Kızının Özyaşam Öyküsü), Londra, 1949.

Günyol, V. ve Mango A., Djarida maddesi, El. (2), C. II, s. 478.

Gürgen, Y. Organisation et action des syndicats en Turquie (= Türkiye'de Sendikaların Örgütlenmesi ve Eylemi), Bordeaux, 1967.

Gürkaynak, M. ve Ege, H.Ş., Celal Sahir Erozan, Bilecik, 1936.

Gürpınar, H.R., Bir Muadele-i Sevda, İstanbul, 1315; Hazan Bülbülü, 1327; İffet İstanbul, 1314; Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç, İstanbul, 1328; Metres, İstanbul, 1318; Mutallâka, İstanbul 1316; Mürebbiye, İstanbul, 1316; Şık, İstanbul, 1306; Şıpsevdi, İstanbul, 1911; Tebessüm-ü Elem, İstanbul, 1328.

Güvenç, B., Kadın Kahramanlarımız, İstanbul, 1962.

Güventürk, F. Gerçek Kemalizm, İstanbul, 1963; Lâyık-

lık ve İslâmiyet, İstanbul 1965; 29 yıl Sonra Atatürk İnkılâplarına Bakış, İstanbul, 1968.

Gülen, O.K., Türk Kadınının Sağlık Eğitimindeki Rolü, Toplum Kalkınmasındaki Yeri, (Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nda 22 Mayıs 1965'te Verilen Yayımlanmamış Konferans).

Hacıeminoğlu, N., Milliyetçi Eğitim Sistemi, İstanbul, 1972.

Halil Hamit, Müsavat-ı Tamme, Feminizme Dair, İstanbul, 1328.

Halim İffet, Yeni Türkiye'de Kadın, Ankara, 1933.

Hançerlioğlu, O, Merhamet (İnsansız Şehir İçinde), İstanbul, 1953: Ekilmemiş Topraklar, İstanbul, 1954.

Haydar Kemal, Celal Nuri Bey, İstanbul, 1331.

Hiçyılmaz, E., Sporumuzda Kadın, Ankara, 1973.

Hızarcı, S., Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hayatı, Sanatı, Eserleri, İstanbul, 1953; Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1957.

İbnülhakkı Mehmet Tahir, Meşrutiyet Hanımları, İstanbul, 1913.

İbrahim Necmi (Dilmen), Abdülhak Hâmid ve Eserleri, İstanbul, 1932.

İbrahim Şinasi, Şair Evlenmesi, İstanbul, 1276.

İkizleroğlu, N., Kadın ve Hakları, "Türk Sanatı Dergisi", II/1, Mayıs 1954.

İleri, R.N., Atatürk ve Komünizm, İstanbul, 1970.

İlhan, M., Türkiye Cumhuriyeti Devrinde Belediyeler Kanunu ve Belediye Meclislerinde Çalışan Kadınlarımız, (= Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Konferansları), 1953-1964, Ankara, 1967, s. 151-161.

İlmen, S., Zavallı Serbest Fırka, İstanbul, 1951.

İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul Gecekonduları, Ankara, 1966.

İmre, D.Z., Türk Miras Hukuku, İstanbul, 1972.

İnal, İ.M.K., Son Asır Türk Şairleri, İstanbul, 1930-1942.

İnalcılık, H., Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, "Belleten", XXXVII, 1963.

İnan, A.N., Fiili Birleşmelerle Bunlardan Doğan Çocukların Tesciline Dair Kanun, Yönetmelik ve Sözleşmeler, Ankara, 1965.

İnan, R., Eğitimde En Ağır Sorunlarımızdan Biri: Kadın Eğitimi (= Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Konferansları 1966-1972), s. 27-41, Ankara, 1973.

İnan, Y.Z., Türklerde Batılılaşma Akımı ve İslâmda Batılı Düşünce, İstanbul, 1971.

İnönü Demokrasiyi Türk Kadınına Emanet Etti, ybd. 1962.

İskit, S.R., Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine bir Bakış, İstanbul 1939.

İsmail Hakkı, Mesail-Ün Nikah (= Evlenmenin Sorunları), İstanbul 1887.

İsmail Hikmet (Ertaylan), Abdülhak Hâmid, İstanbul 1832; Nâbizâde Nâzım, İstanbul, 1932; Recaizade Ekrem, İstanbul, 1932; Şinasi, İstanbul, 1932.

İstanbul'da Çalışan Kadınlara Mahsus Anket, İstanbul 1950.

İşler, M., İslâmda İzdivaç ve Aile, İstanbul 1972.

İz, F., Husayn Djahid maddesi, El. (2), C. III, s. 642-643; Hüsayn Rahmi maddesi, El. (2), CIII, s. 651-652.

İzveren, A., Sosyal Politika, İş Hukuku ve Sosyal Sigortalar, Ankara, 1966.

Kalkanoğlu, M., Türkmen Köylerinde Düğün, "Türk Folklor Araştırmaları" No. 51, 1953.

Kansu, C.A., Infant mortality in turiksh villages (= Türk Köylerinde Çocukları Ölümleri), The Turish Jorunla of Pediatrics, III, 1961, s. 129-143.

Kalustyan, H., Hayat Arkadaşının Seçiminde Tahsil Seviyesinin Tesiri, İstanbul, 1966.

Kandemir, S., Türk Kadını, Köylü Kadını, İstanbul 1936.

Kankat, C., Etudo philosophique et analyse psychologique sur les orifines de I. l'ultrapopularisme, philosophie moderne de Kemal Atatürk, II. la civilisation turque actuelle, III, l'émancipation de la femme turque (= I. Kemal Atatürk'ün Modern Felsefesi ve Halkın Olağanüstü Sevgisi, II. Günümüz Türk Uygarlığı, III. Türk Kadının Kurtuluşu'nun Kökenleri Üzerine Felsefesi İnceleme ve Psikolojik Çözümleme), Paris, 1935.

Kansu, C.A., Atatürkçü Olmak, İstanbul, 1966.

Kaplan, M. Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1948; Tevfik Fikret, İstanbul, 1948.

Karaca, K., Milliyetçi Türkiye, Ankara, 1971.

Karacaoğlu, F.R., Les İnstitutions de la Turquie (= Türkiye'nin Siyasal Kurumları), "Notes et Etudes Documentaires", No. 3074, Paris, 1964.

Karal, E.Z., Osmanlı Tarihi, C. VII, Ankara 1956; Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri, "Tanzimat", s. 13-30 İstanbul 1940, La transformation de la Turquie d'un Empire oriental en un Etat modern et national (= Türkiye'nin Doğulu Bir İmparatorluktan Modern ve Ulusal Bir Devlete Dönüşümü), "Cahiers d'Histoire Mondiale", IV, s. 426-445; 1958, Türk İnkılabının Mahiyeti ve Önemi, İstanbul, 1937.

Karaosmanoğlu, Y.K., Kadınlık ve Kadınlarımız, İstanbul 1923.

Karpat, K., Çağda, Türk Edebiyatında Sosyal Konular, İstanbul 1962; Economic, social change and politics in Turkey (= Türkiye'de Ekonomik, Toplumsal Değişme ve Siyaset), "The Turkish Yearbook of International Relations", 1960, s. 1-12; İdeology in Turkey after the revolution of 1960. Nationalism and socialism (= 1960 Devriminden Sonra Türkiye'de İdeoloji. Ulusçuluk ve sosyalizm), ybd, 1965; Ömer Seyfeddin and the transformation of turkish thought (= Ömer Sey-

feddin ve Türk Düşüncesinin Dönüşümü), "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", X, s. 677-691, 1972, The Peopl's Houses in Turkey, establishment and growth (= Türkiye'de Halkevleri, Kuruluş ve Gelişmeleri), MEJ, XVII, s. 55-67; 1963, Recent development in Turkey and their social background (= Türkiye'de Son Gelişmeler ve Toplumsal Temelleri), "International Affairs", XXXVIII, s. 304-323; 1962, Reflexions sur l'arriéere plan social de la évolution turque de 1960 (= 1960 Türk Devriminin Toplumsal Perde Gerisi Üzerine Düşünceler), "Orient", No. 37, s. 27-55; 1966, Change and modernization of social groups (= Toplumsal Grupların Değişim ve Modernleşmesi)- "Social change and politicks in Turkey", s. 45-92; Leiden 1973, Society, economics and politics in contemporary Turkey (= Çağdaş Türkiye'de Toplum, Ekonomi ve Siyasal), "World Politics", XVII s. 50-74, 1964.

Kazancıgil, A., L'absence d'une politique cohérente est à l'origine de la crise de l'enseignement (= Öğretimin Bunalımının Kökekinde Tutarlı Bir Politikanın Bulunmaması Yatmaktadır), "Le Monde", 28 Eylül 1968.

Kazgan, H., İş Hukuku Dersleri, İstanbul 1964.

Kazgan, G.O., Tarım Ekonomisi ve İktisadî Gelişme, İstanbul, 1966.

Keleş, R., Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi, Ankara 1971; Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadî ve Toplumsal Değişme, Ankara, 1962; Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri, "SDFD", XXV, 1970, s. 41-83; Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri (1927-1960), Ankara, 1961; Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu (100 soruda), İstanbul 1972.

Kemal Tahir, Köyün Kamburu, İstanbul 1958; Gelin-Kadın Oyunu, Göl İnsanları İçinde, idem.

Key, K.K., Origins of the Young Turk Movement (1839-1908) (= Genç Türk Hareketi'nin Kökenleri: 1839-1908), (= Genç Türk

Hareketinin Kökenleri: 1839-1908), Washington, 1955.

Kirby, F., Türkiye'de Köy Enstitüleri, Ankara, 1964.

Kıray, M., Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, Ankara 1964.

Kıray, M. ve J. Hinderink, Interdependencies between agroeconomic develpoment and social change: A comparative study conducten in Çukurova region of Southern Turkey (= Tarımsal-Ekonomik Kalkınma İle Toplumsal Değişme arasındaki Bağımlılıklar: Türkiye'nin Güneyinde Çukurova Bölgesinde Yönetilmiş Bir Çalışma), "The Journal of Development Studies", IV, s. 497-528; 1968, Social stratefication as an obstacle to development: A study of four turiksh villages (=Kalkınmanın Bir Engeli Oalarak Toplumsal Katmanlaşma: Dört Türk Köyü Üzerine Bir Çalışma), New York, 1970.

Kocagöz, S., Fındık Yaprakları, Sam Amca İçinde, İstanbul 1952.

Koçer, H.A., Kadın Eğitimi, "Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nda Verilen Yayımlanmamış Konferans" (18 Mayıs 1971); Türkiye'de Kadın Eğitimi, "A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi", V, s. 81-124, 1972.

Kodamanoğlu, M.N., Türkiye'de Eğitim, 1923-1960, Ankara, 1963.

Kongar, E., İzmir'de Kentsel Aile, Ankara, 1972; İzmir'de Şehirsel Ailenin Bazı Nitelikleri, Ankara 1969; Somme comparative characteristics of gecekondu families in İzmir (= İzmir'de Gecekondu Ailelerinin Kimi Özellikleri "O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi", No. 4, s. 643-655, 1972.

Koşay, H.Z., Türkiye'de Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme, Ankara, 1944.

Köprülü, B., Toprak Hukuku Dersleri, İstanbul, 1958; La réforme agraire et fonciéere dans le plan de relevement quinquennal turc (= Türk Beş Yıllık Kalkınma Planında Toprak ve

Tarım Reformu), AFDİ, XIV, s. 27-38, 1964.

Köprülü, M.F., Essai sur le développement historique de I'hérodoxie musulmane en Asie Mineure (= Anadolu'da İslâm Din Çeşitliliğinin Gelişimi Üzerine Deneme). Actes du Congrés International d'Histoire des Religions (= Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi Bildirileri). Paris, 1923; Tevfik Fikret ve Ahlâkı, İstanbul, 1918.

Köy Mektepleri Müfredat Programı, İstanbul, 1930.

Kubalı, H.N., Modernisation et laicisation comme facteurs déterminants de la réception (du droit) en Turquie (= Türkiye'de Yabancı Hukukun Benimsenmesinin Belirleyici Etmenleri Olarak Modernleşme ve Laikleşme), BISS, IX, s. 68-72. 1967.

Kum, E., Hemşirelik ve Kadın, "Kadının Sosyal Hayatının Tetkik Kurumu Aylık Konferansları", 1953-1954, s. 129-142, Ankara.

Kuntay, M.C., Namık Kemal, (3 cilt), İstanbul, 1944-1956; Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, İstanbul, 1946.

Kuran, A.B., İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki, İstanbul, 1948; İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945.

Kuran, E., The impact of nationalism on the turkish elite in the nineteenth century (= On dokuzuncu yüzyılda ulusçuluğun Türk seçkinleri üzerindeki etkisi), Ankara, 1966.

Kurgan, Ş., Recâizâde Ekrem. Hayatı, sanatı, eserleri. İstanbul, 1854.

Kurtbek, S., Millî Savunma Hizmetinde Kadın, İstanbul, 1941.

Kutlu, G.N., Kadının Sosyal Durumu, "Türk İş Dergisi", III/33, Ekim 1965.

Levend, A.S., Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ankara, 1969.

Lewis, B., Ahmad Mithat Maddesi, El, (2), C. I, s. 298-300; Hasan Fehmi Maddesi, El. (2), C. III, s. 257; Hurriya Maddesi, El, (2), C. III, s. 613; Democracy in Turkey (= Türkiye'de Demokrasi), "Middle East Affairs", X, s. 55,72; Dje-

miyyet-i İlmiyye-i Othmâniyye maddesi (Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye), El. (2), C. II, s. 545; Thae Emergence of modern Turkey (= Modern Türkiye'nin doğuşu), Londra, 1968; History-writting and national revival in Turkey (= Türkiye'de Tarih-Yazımı ve Ulusal Diriliş), "Middle East Affairs", IV, s. 218-227; 1953, Islamic revival in Turkey (= Türkiye'de İslâm'ın Yeniden Doğuşu) "International Affairs", XXVIII, 1952, s. 36-48; Recent developments in Turkey (= Türkiye'de Son Gelişmeler), İdem, XXVII, 1951, s. 320-331.

Lewis, G., La Turquie (= Türkiye), Verviers, 1965.

Lewis, R., Every day life in Ottoman Turkey (= Osmanlı Türkiye'sinde Günlük Yaşam), Londra-New York, 1971.

Mahmut Cevat, Maarifi Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, İstanbul, 1338.

Mahmut Esat. Kitab-ün Nikâh ve Talak (= Evlenme ve Boşama Kitabı), İstanbul, 1926; Taaddüd-ü Zevcat, İstanbul, 1316.

Makal, Mahmut, Un vilage anatolien (= Bizim Köy), Paris, 1963.

Malkoç, Ö., İş Hukuku Şerhi, İstanbul, 1957.

Mardin, Ş., Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908, Ankara, 1964; Libertarian mouvements in the Ottoman Empire (= Osmanlı İmparatorluğunda Özgürlükçü Hareketler), "MEJ", s. 169-182; 1962, The Genesis of Young Ottoman Thougt: A study in the modernization of Turkish political ideas (= Genç Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu: Türk Siyasi Düşüncelerinin Modernleşmesi Üzerine Bir Çalışma), Princetown, 1962.

Mehmet Akif, Müslüman Kadını, "Sırat-ı Müstakim", No. 3, 1324.

Mehmet Atı (İskilipli), Frenk Mukallitliği ve Şapka, İstanbul, 1925; Tesettür-ü Şer'i, İstanbul, 1925.

Mehmet Talâk, Kadın, İstanbul, 1341.

Mehpare, T., Türk Tarihinde Aile Hayatı Evrimi ve Bunda Kadın, İstanbul, 1936.

Melia, J., Mustafa Kemal ou la rélovation de la Turquie (= Mustafa Kemal ya da Türkiye'nin Yenileştirilmesi), Paris, 1929.

Merad, A., Le réformisme Musulman en Algerie de 1925 à 1940 (= 1925'ten 1940'a Cezayir'de İslâm Reformizmi), Paris-La Haye, 1967.

Millî Eğitim Bakanlığı, L'adoption des caractéeres latins en Turquie en 1928 (= 1928'de Türkiye'de Latin Harflerinin Benimsenmesi), Ankara, 1951; L'≠edecation des adultes en Turquie (= Türkiye'de Yetişkin Eğitimi), Ankara, 1951; Education in Turkey (= Türkiye'de Eğitim), Ankara, 1955; L'eseignement professionelle et technique en Turguie (= Türkiye'de Mesleksel ve Teknik Öğretim), Ankara 1962; İlkokul Programı, Ankara 1969; Lise Müfredat Programı, Ankara 1970; Ortaokul Müfredat Programı, İstanbul, 1930; Ortaöğretim Komitesi Raporu, Ankara, 1961; Milli Eğitiminin Temel İlkeleri, İstanbul 1962; Programme des écoles primaires turques (= Türk İlkokulları Programı), ybd, 1969; Rapport de la Commission Nationale sur l"education Publique en Turquie (= Türkiye'de Kamu Eğitimi Ulusal Komisyonu Raporu), İstanbul 1960; Schools of Commercial education in Turkey (= Türkiye'de Ticari Eğitim Okulları), Ankara 1962; T.C. Maarifi 1923-1943; Ankara 1944; Türkiye'de Mesleki ve Teknik Öğretim, Ankara 1962; Vocational and technical education. Girls institutes (= Mesleksel ve Teknik Öğretim. Kız Enstitüleri), Ankara 1961; Vocational training of adults in Turkey (= Türkiye'de Yetişkinlerin Mesleksel Eğitimi), İstanbul 1967b

Mustafa Reşit, Muharrerat-ı Nisvan (Kadın Yazıları), İstanbul 1311.

Mutlu, K., Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını, "Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları", 1953-

1964, s. 18-27 Ankara 1967.

Nabi Zade Nâzım, Kara Bibik, İstanbul, 1306; Zehra, İstanbul, 1312.

Namık Kemal, Aile, "İbret" No. 56, 1288; Bizde ahlâkın hali, "İbret", No. 124, 1289; İntibah, İstanbul, 1305; Terbiye-i Nisvan hakkında bir lâyihâ, "Tasvir-i Efkâr" No. 457, 1283; Vatan Yahut Silistre, İstanbul 1873; Zavallı Çocuk, İstanbul, 1290.

Nasrettinoğlu, I.U., Afyonkarahisar'da Evlenme Töreleri, "Türk Folklor Araştırmaları", No. 256, 1970, s. 5789-5793.

Nayır, Yaşar Nabi, Atatürk Yolu, İstanbul 1967; Atatürkçülük Nedir? İstanbul 1965; Tevfik Fikret. Hayatı, Sanatı, Şiirleri. İstanbul 1952.

Necip Ali (Küçüka), Kadın Hukuku, Ankara 1931.

Nedjide Hanum, La législation ouvriére de la Turquie contemporaine (= Çağdaş Türkiye'nin İşçi Yasaları), "REI", II, s. 234-236, 1928.

Nezihe Muhittin (Tepedelenligil), Türk Kadını, İstanbul 1931.

Nihal, Ş., Cumhuriyette Kadın, "Karınca Dergisi", XIV/131-132, Kasım-Aralık 1947.

Odabaşıoğlu, M., Antalya Köylerinde Düğün, "Halk Bilgisi Haberleri", No. 50, 1950, s. 26-32.

Oğuzcan, L., Atatürk ve Türk Kadını, Mersin 1961.

Oğuzkan, T., L'education des adultes dans la République turque (= Türkiye Cumhuriyeti'nde Yetişkinlerin Eğitimi), Paris 1955; Kadınlarımızın Eğitimi, "Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları", 1953-1964, s. 7-17, Ankara 1967.

Okyar, O., Turkish industrialization policies: 1923-1970 (= Türk Sanayileşme Politikaları: 1923-1970), "Dış Politika", III, s. 93-115, 1973.

Okur, A.R. ve K, Bayraktar, Doğum Kontrolunun Ortaya

Koyduğu Hukuki Problemler ve Çözüm Yolları, İstanbul 1970.

Olacaytuğ, R.F., Doğu Köylerinde Tetkikler, İstanbul 1938.

Omurtak, S., Yücel, H.A., Sungu, İ., Karal E.Z., Unat F.R., Sökmen, E., İğdemir, U., Atatürk, İstanbul, 1970 (İstanbul Ansiklopedisi'nin Atatürk maddesinin kitap olarak yapılmış ayrı basımı).

Onar, S.S., La codiication d'une partie du droit musulman (= Müslüman Hukukunun Bir bölümünün Yasalaştırılması), "AFDI", No. 4- 1954, s. 90-129; Kadının Cemiyet ve Ailedeki Rolü ve Hukuki Vaziyeti, İstanbul 1942.

Onay P., Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü, Ankara tbd.

Onger, B., Atatürk Devrimi ve Kadınlarımız, İstanbul 1965; Kadınların Kurtuluşu, İstanbul 1967.

Ongun, C.S., Yeni Kadın, İstanbul 1936.

Onur, A.A., Millî Savaş ve Sosyal Yardımda Kadına Düşen Vazifeler, İstanbul 1935.

Ordu İlbaylığı, Halkevleri ve Ödevlerimiz, Ordu 1938.

Orga, I., Portrait of a turkish family (= Bir Türk Ailesinin Portresi), Londra 1950.

Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde, İstanbul 1954.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yassıhöyük. Bir Köy İncelemesi Ankara 1965.

Ortak, Y.Z., İsmet İnönü, İstanbul 1961.

Oruz, İ.H., Türkiye'de Kadın, Ankara 1933.

Oskay, Ü., Bozdoğan, E.S., Umarosman, İ., Sosyal ve Kültürel Düşünceleriyle Atatürk, ybd, 1962.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyet-i Merkeziyesi tarafından tertibedilen takvim, İstanbul 1919.

Ozankaya, Ö., Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür. İki Grup Köyde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Ankara 1971; Social life in four Anatolian villages (= Dört Anadolu Kö-

yünde Toplumsal Yaşam), "SBFD" XVII, s. 613-633; 1972, Üniversite Öğrenilerinin Siyasal Yönelimleri, Ankara 1966.

Ökçün, G., 1923 Yılında İzmir'de Toplanan Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Esaslar, "SBFD", XXIII, 1968, s. 53-100; Osmanlı Sanayii, Ankara 1971.

Ömer Seyfettin, Aşk Dalgası, İstanbul 1964; Bahar ve Kelebekler, İstanbul 1963; Eleğimsağma, Mahcupluk İmtihanı İçinde, İstanbul 1943; Gizli Mâbet, İstanbul 1926; Harem, İlk Düşen Ak İçinde, İstanbul 1945; Horoz, Yüksek Ökçeler İçinde, İstanbul 1945; Tarih Ezelî Bir Tekerrürdür, Dalga İçinde, İstanbul 1943.

Öymen, H.R., Kadın Eğitimi (Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nda 10 Aralık 1966'da verilen yayınlanmamış Konferans).

Özalp, R. Türkiye Meslekî ve Teknik Öğretim, Ankara 1956.

Özanoğlu, Y.S., Erciyas ve Civarında Folklor Araştırmaları, "SD", II, 1949-1950, s. 72-81.

Özbel, K., Anadolu Kadın Kılıkları, Ankara 1947.

Özdil, İ., Education in Turkey (= Türkiye'de Eğitim), "Middle East Affairs", I, 1950, s. 285-290.

Özön, M.N., Namık Kemal ve "İbret" gazetesi, İstanbul, 1938; Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1941.

Özer, Y.Z., Cumhuriyet'te Hukuk İnkılabı, "Belleten", No. 7-8 1938, s. 379-396.

Özek, Ç., Türkiye'de Laiklik, İstanbul 1962.

Özgüneş, M., Kalkınma Çabamız ve Kadın (Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumunda 23 Ekim 1968'de verilen yayınlanmamış konferans).

Özkaya, G., Tutsaklıktan Özgürlüğe, "Türk Folklor Araştırmaları", No. 32, Mart 1952.

Öztürk, H.N., Türkleşmek, Laikleşmek, Çağdaşlaşmak, İstanbul 1963.

Peker, R., CHP Programının İzahı Mevzuu Üzerinde Konaferans, Ankara, 1931.

Pilavoğlu, K., Tarihe ve Dinimize Göre Kadın, Ankara 1964.

Planlama, (DPT), 3, Ankara, 1962.

Polat, H., İşçinin Ekonomik Korunması ve Sendikalar, Ankara, 1973.

Poray, N., Laiklik Hakkında, İstanbul, 1951.

Postacıoğlu, İ.E., Aperçue de l'organisation judiciaire en Turquie et son fonctionnement (= Türkiye'de Yargının Örgütlenmesine ve İşleyişine Kısa Bir Bakış), AFDI, IV, 1954, s. 155-161; Les techniques de réception des codes étrangers á la lumiére de Turque (= Türk Deneyi Işığında Yabancı Yasaları Benimseme Teknikleri), "BISS", 1957, s. 57-63.

Recai Zade Mahmut Ekrem, Name-i Seher, İstanbul, 1288; Vuslat, İstanbul, 1291.

Rodoplu, R., Türk İçtimai Hayatında Kadın, Kırklareli, 1941.

Sabahattin (Prens), Les Turcs et le Progrés (= Türkler ve İlerleme), "Revue des Deux Mondes", Seri: IV, s. 433-448, 1905.

Safa, P. Din, İnkılap, İrtica, İstanbul, 1971; Nasyonalizm (= Milliyetçilik) ybd. 1961: Türk İnkılabına Bakışlar, İstanbul, ybd, (1938).

Safiye Mithat, Kadın Ruhu, O (Kemal) Doğmasaydı Biz Bu Kemale Ermeden Yok Olurduk, İstanbul, 1930.

Sait Halim Paşa, Burhan-ı İçtimaimiz, İstanbul, 1333; Burhanlarımız, İstanbul, 1335; İslâmlaşmak, İstanbul, 1337; Taassup, İstanbul, 1332.

Selahattin Asım, Türk Kadınlığının Tereddisi, İstanbul, tbd.

Saim Paşa Zade Sezai, Sergüzeşt, İstanbul, 1305.

Sanay, A.Ş., Orta Dereceli Okullarımız, Ankara, 1962.

Sarç, Ö.C., Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri, "İ.Ü.İ.F.M." IX, 1947-1948, s. 30-54.

Saryal, N., Kadın Ozanlarımız ve Şiirleri (= Kadının Sos-

yal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları, 1966-1972), Ankara, 1973, s. 22-26.

Savcı, B., Laiklik Prensibi Karşısında Öğretim ve Öğrenim Hürriyeti, "SBFD", II, 1947, s. 277-294.

Savcı, K., Cumhuriyetin Ellinci Yılında Türk Kadını, Ankara, 1973.

Saygın, C.M., Diyanet Cephesinde Atatürk İnkılapları, Ankara, 1952.

Sayılı, A., Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir, Ankara, 1948.

Saymen, F.H., Zirai Miras Hukuku, "İ.Ü.İ.F.M.", IV, 1944, s. 355-388; Türk İş Hukuku, İstanbul, 1954.

Sencer, O., Türkiye'de İşçi Sınıfı, İstanbul, 1969.

Serdaroğlu, S., Aile Çevresi: Kadın Erkek İlişkileri, İstanbul, 1972.

Sertel, S.Z., Tevfik Fikret-Mehmet Âkif Kavgası, İstanbul, 1941.

Sevük, İ.H., Avrupa Edebiyatı ve Biz, C.I, İstanbul, 1940.

Sevengil, R.A., Hüseyin Rahmi Gürpınar, İstanbul, 1944; Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu, (C.I, Meşrutiyet Tiyatrosu), İstanbul, 1932.

Sevük, İ.H., Tanzimattan Beri Türk Edebiyatı Tarihi, (C.I), İstanbul, 1944.

Seydahmet, C., Gaspralı İsmail Bey, İstanbul, 1934.

Şeyfioğlu, A.R., Gâzi ve İnkılap. İdeoloji, İstanbul, 1933.

Siyavuşgil, Abdülhak Hamid Maddesi, İ.A., C.I, s. 68-73; Ahmet Hikmet Maddesi, İ.A., C.I, s. 183-184; Ahmet Mithat Efendi Maddesi, İ.A., C.I, s. 184-187.

Sönmez, E., Türk Romanında Aile Yapısı, "Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi", IV, 1972, s. 62-85; Türk Romanında Kadın HAkları, "Türk Kültür Araştırmaları", IV-V-VI, 1966-1969, s. 19-70; Turkish women in turkish litterature of the 19th century (= 19. yy. Türk Edebiyatında Türk Ka-

dınları), "WI NS", XII, 1969, s. 1-73.

Su, M.K., Tarihte Türk Kadını, Ankara, 1971.

Sungu, I., Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, "Tanzimat", İstanbul, 1940, s. 777-857.

Süleyman Nazif, İmana Tasallut, İstanbul, 1324.

Sülker, K., Türkiye'de İşçi Hareketleri, İstanbul, 1973; Türkiye'de Sendikacılık, İstanbul, 1955.

Şahinkaya, R., Aile İlişkileri ve Evliliğin Yaşantımızdaki Rolü, Ankara, 1969; Aile Münasebetleri, İstanbul, 1973; Hatay Bölgesinde Köy ve Şehirde Aile Mutluluğu ve Çocuk Ölümü, Ankara, 1970; Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü, Ankara, 1966; Psikososyal Yönleriyle Aile, Ankara, 1967.

Şapolyo, E.B., Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, İstanbul, 1958; İnkılap Tarihi, Ankara, 1961: Ziya Gökalp, Hayatı, Sanatı, Eseri, İstanbul, 1963.

Şemsettin Sami, Kadınlar, İstanbul, 1296; Taaşşük-u Talât ve Fitnat, İstanbuml, 1289.

Şensoy, N., Le d'lit d'adultére dans le droit pénal turc (= Türk Ceza Hukukunda Zina Suçu), "AFDI", No. 3, s. 349-362, 1954.

Talas C., Dilik S., A., Türkiye'de Sendikacılık Hareketi ve Toplu Sözleşme, Ankara, 1965.

Talas, C., La législation du travail en Turquie (= Türkiye'de Çalışma Mevzuatı), Cenevre, 1948.

Tanpınar, A.H., XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, İstanbul, 1967; Ekrem Bey Maddesi, "IA", C. IV, s. 218-221.

Tanrıöver, H.S., Türk Kadını, "Türk Yurdu", V/335, Temmuz 1966, s. 116-123.

Tansel, S., 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler, İstanbul, 1960.

Tansel, F.A., Mehmet Akif, İstanbul, 1945.

Tanyol, C., Peşke Binamlısı Köyü, 'SD", XVI, 1961, s. 17-

62; Elifoğlu Köyü, "SD", XVII-XVIII, 1962-1963, s. 171-222.

Tanyu, H., Atatürk ve Türk Milliyetçiliği, Ankara, 1961.

Taşçıoğlu, M., Fransa'da ve Türkiye'de Kadının Çalışma Şartları Üzerinde Mukayeseli Bir Tetkik, Ankara, 1955; Tanzimat'tan Beri Türkiye'de Kadının İçtimai Durumundaki Tahavvüllerle Alâkalı Olarak Kadın Kıyafetleri (= Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları Çerçevesinde 17 Kasım 1955'te Verilen Yayınlanmamış Konferans); Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Ankara, 1958.

Taşçıoğlu, R., Manisa İli Mütevelli Köyü Monografisi, "SD", X-XI, 1955-1956, s. 28-31; Manisa ili Kayalıoğlu Köyü Monografisi, İdem, s. 32-35.

Taşkıran, T., Cumhuriyetin Ellinci Yılında Türk Kadın Hakları, ybd, 1973; Kadın Hakları, İstanbul, 1965.

Tekgüç, H.R., Kemalizm, İstanbul, 1971.

Tekinay, S.S., Türk Aile Hukuku, İstanbul, 1971.

Tekken, S., Neden Köy Enstitüleri, ybd, 1962.

Tevetoğlu, F., Büyük Türkçü Müftüoğlu Ahmet Hikmet, Ankara, 1951.

Tevfik Fikret, Tarih-i Kadim, İstanbul, 1325.

Tezcan, M., Memleketimizde Köy Yaşantısının Bazı Toplumsal Sorunları ve Çözüm Yolları, "Eğitim Fakültesi Dergisi", II, 1969, s. 125-153.

Tezel, E., Bizde Kadın Hekimler, "Mazhar Osman Sıhhat Almanağı", İstanbul, 1933.

Tezel, S., Köyde Kadın (= Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları Çerçevesinde 11 Nisan 1966'da Verilen Yayımlanmamış Konferans).

Tezmen, N., Tatbikatta İş Hukuku ve Sosyal Sigorta Külliyatı, Ankara, 1966; Türkiye'de İş Hukuku ve Sosyal Sigortalar Mevzuatı, İstanbul, 1972.

Tezmen, N., Cebeci, N., Hastaoğlu, S., 1475 Sayılı İş Kanunu, Ankara, 1971.

Timur, S., Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli, Ankara, 1968.

Togan, Z.V., Gaspralı (Gasrinski) İsmail Maddesi, El. (2), C. II, s. 1001-1003.

Toker, T., Tarihte Türk Kadını, Aile Hayatı. Kadın Hakları, Denizli, 1966; Türkiye'de Kadın, Ankara, 1972.

Tolga, O., Ziya Gökalp ve İktisadi Fikirleri, İstanbul, 1949.

Tolga, V., İş Hukuku, İstanbul, 1952.

Topaloğlu, B., İslâmda Kadın, İstanbul, 1973.

Topçuoğlu, H., Kadınların Çalışma Saikleri ve Kadın Kazancının Aile Bütçesindeki Rolü, Ankara, 1957.

Toygar, A., Sanayide ve Küçük Sanatlarda Kadın, "Çalışma Vekâleti Dergisi", V/2, 1957.

Tökin, İ.H., İsmet İnönü, Şahsiyeti ve Ülküsü, Ankara, 1946; Türkiye Köy İktisadiyatı, Ankara, 1934.

Trak, T.S., İktisadi ve Ticari Türkiye, İzmir, 1950.

Tugaç, A., Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması, 3 cilt, Ankara, 1970-1971.

Tuğ, A., Village administration in Turkey (= Türkiye'de Köy Yönetimi), Ankara, 1970.

Tuna, O., Tarlada Çalışan Kadınlar Meselesi "Çalışma Dergisi", 1/7 Haziran 1948.

Tunaya, T.Z., Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul, 1964; ideological character of the 1924 constitution (= 1924 Anayasasının İdeolojik Özyapısı), "AFDI" No. 15, 1960, s. 99-135; İslâmcılık Cereyanı, İstanbul, 1962; Türkiye'de İlk İrtica Partisi: İttihad-ı Muhammedi Fırkası, "Vatan", 6 Mart 1949; Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952, İstanbul, 1952; Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960.

Tunç, M.Ş., Yeni Türk Kadını, Ankara, 1939.

Tunçdilek, N., Bozaniç Köyü, İstanbul, 1964.

Tunçomağ, K., Türk İş Hukuku, İstanbul, 1971.

Turhan, M., Kültür Değişmeleri, İstanbul, 1972; Üniversite Problemi, İstanbul, 1967; Where are we in westernization? (= Batılılaşmanın neresindeyiz?) İstanbul, 1965.

Tümertekin, E., Türkiye Ziraatindeki Kadın Gücünün Dağılışı, "Türk Coğrafya Dergisi", XIV-XV, 1958-1959, s. 173-176; Türkiye Ziraatındaki Kadınların Miktarı ve Dağılışındaki Değişme, "İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi", VII, s. 54-61, 1964.

Türk Devrim Ocakları, Laiklik, İstanbul, 1954.

Türk Medeni Kanunu, Yeni Türkçe metniyle birlikte hazırlayan: H.V. Velidedeoğlu, Ankara, 1970.

Türkdoğan, O., Beşikdüzü ve Dursunbey Bölge Monografileri, Karşılaştırmalı Sosyal Araştırmalar, Erzurum, 1966; Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar, Erzurum, 1965; Türkiye'de Köy Sosyoliojisinin Temel Sorunları, Erzurum, 1970.

Türkkaya, A., The 27th of May revolution and its aftermath (= 27 Mayıs Devrimi ve Yan Etkileri), "Türkish Yearbook of International Relations", I, 1960, s. 13-22.

Tütengil, C.O., L'evolution de la condition agricole en Turquie (= Türkiye'de Tarımsal Durumun Gelişimi), SD, XV, 1960, s. 48-57; İhsaniye Köyü İncelemesi, "SD", IX, 1954, s. 37-58; Keçiler Köyü İncelemesi, "SD", X-XI, 1955-1956, s. 36-43; Köyden Şehire göç Meselesi, İstanbul, 1963; Türkiye'de Köy Sorunu, Ankara, 1969; Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, İstanbul, 1975; Ziya Gökalp ve Kadınlar, "İş Dergisi", XVIII/136, 1 Aralık 1952.

Uğurol, H., Halide Edib Adıvar, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1963.

Unat, F.R., İsmet İnönü, İstanbul, 1945; Türkiye Eğitim

Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara, 1964.

Uraz, M., Kadın Şair ve Muharrirlerimiz, İstanbul, 1941.

Uyguner, M., Halide Edib, İstanbul, 1968.

Ülken, H.Z. Evolution de la condition féminine en Turquie (= Türkiye'de Kadının Durumunun Gelişimi), "SD", XV, 1960, s. 140-152; Le noveau code civil et l'ancien droit coutumier (= Yeni Yurttaşlar Yasası ve Eski Geleneksel Hukuk), "BISS", IX, 1957, s. 54-56; Le röle social des classes moyennes en Turquie et au Proche-Orient (= Türkiye ve Yakın-Doğu'da Orta Sınıfların Rolü), "SD", XII, 1957, s. 1-65; Türkiye'de Kadının Hayatının Tekâmülü, Ankara 1967; Ziya Gökalp, İstanbul 1939.

Ülken, H.Z., Kösemihal N.Ş., Tanyol C., Karataş Köyü Monografisi, "SD", I, 1950- s. 85-103.

Ülkütaşır, M.S., Türk Tarihinde Kadın (15 Şubat 1971'de Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nda verilen yayınlanmamış konferans); Türk Toplumunda Kadın, "Hayat Tarih Mecmuası", No. 4 Mayıs 1967.

Üniversiteliler Kültür Kulübü, Atatürk ve Eğitim, Ankara 1964. Ünver, S., Tarih Boyunca Türk Kadını (13 Haziran 1964'te Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu'nda verilen yayınlanmış konferans).

Ürgüplü, M.H., Kadın Hukuku, "Ülkü", VIII, 1936, s. 16-24.

Vambéry, A., La Turquie d'aujourd'hui et d'avant quarante ans (= Bugünün ve Kırk Yıl Öncesinin Türkiye'si), Paris, 1968.

Velidedeoğlu, H.V., Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat, "Tanzimat", İstanbul, 1940; Türk Hukukanda Kadının yeri, "Ülkü", V, 1928, s. 301-310; La r'eception du code civil Suisse en Turquei (= Türkiye'de İsviçre Yurttaşlar Yasasının Benimsenmesi), "BISS", IX, s. 63-68; 1957, Çokkârlılık ve Örtünme, İstanbul, 1954; Türk Kadının Eski ve Yeni Hu-

kuktaki ve Gerçek Hayattaki Durumu„ İzmir 1968; Türk Kadının Hukuki Vaziyeti: Tarihte ve Yeni Türkiye Hukukunda, İstanbul 1937.

Yalçın, H.C., Ebedî Hatıralar, İstanbul 1935.

Yalman, A.E., Berraklığa Doğru, İstanbul 1957; The struggle for multi-party government in Turkey (= Türkiye'de Çok Partili Yönetim İçin Savaşım), "MEJ", I, 1947 s. 46-58.

Yasa, İ., Ankara'da Gecekondu Aileleri, 1966; Gecekondu Aileleri, "SBFD" XXV, 1970, s. 9-17; Hasanoğlan Köyü, Ankara 1955.

Hasanoğlan: socio-economic structure of a turkish village (= Hasanoğlu: bir Türk köyünün toplumsal ve ekonomik yapısı Ankara 1957; Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı Ankara 1957; Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı, Ankara 1960; Le Taygeldi, une forme de mariage atypique en Turquie (= Taygeldi, Türkiye'de Atipik Bir Evlenme Biçimi), "Correspondance d'Orient, Etudes", No. 10-1966, s. 115-129; Gecekondu Ailesi Moziyiki, "AİD", VI, 1973, s. 41-46; Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü, Ankara 1969; Türkiye'de Kız Kaçırma Gelenekleri ve Bunlarla İlgili Bazı İdarî Meseleler, Ankara 1962.

Yazgaç, E., Ertuşi Aşiretinde Evlenme Törenleri, "Türk Folklor Araştırmaları", No. 255, 1956, s. 2555-2556.

Yazgan, E., Labor unions in Turkey (= Türkiye'de İşçi Sendikaları), Ankara 1971.

Yazgan, T., Türkiye'de Sosyal Güvenlik Sistemi, İstanbul, 1969.

Yazgıç, K., Ahmet Mithat Efendi, İstanbul, 1940.

Yelekçi, M.,Notlu İzahlı, İçtihatlı 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, Ankara 1974.

Yenal, A., Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi, 1927-1960, İstanbul, 1963.

Yener, C., Halit Ziya Uşaklıgil. Bir Romancının Dünyası ve Romanlarındaki Dünya, İstanbul 1959.

Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı. Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977, Ankara 1973.

Yerasimos, S., Turquie: Le processus d'un sous-d'eveloppement (Paris, 1973), (= Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye), İstanbul, 1974-1975.

Yöntem, A.C., Ömer Seyfeddin (1884-1920), İstanbul, 1947.

Yörüklıan, T. ve Cebe T., Çatak Köyü Araştırması, "SD", X-XI, 1955-1956, s. 1-27.

Yurduseven, N., Antalya İhsaniye Köyü İncelemesi, "SD", XV, 1960, s. 99-104.

Yurt, İ., Orman Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu, Ankara, 1971.

Yurtören, S. Fertility and related attitudes among txo social classes in Ankara (= Ankara'da İki Toplumsal Sınıfta Doğurganlık ve Bağlı Davranışlar), Cornell, 1965.

Yurtseven, A.V., Mirza Fethali Ahuntzade'nin Hayatı ve Eserleri, Ankara, 1950.

Yücebaş, H., Büyük Mücahit Hüseyin Cahit, İstanbul, 1960; Halide Edip, İstanbul, 1964; Milli Şairimiz Mehmed Emin, İstanbul, 1947; Tevfik Fikret, İstanbul, 1959.

Yüce, T.T. Üniversite ve Özerklik, Erzurum, 1971.

Yücel H.Â, Fikret'in Fikir Hayatımızdaki Yeri, "Hayat", III, 1929, s. 136-147; Türkiye'de Ortaöğretim, İstanbul, 1938.

Yüksekışık, N., Bilimde Türk Kadını, "TKA", VI, 1972, s. 14-16.

Yüksel, H.A., Yeni Turan'da Türk Kadını "TKA", IV, 1970, s. 18-19.

Zeki, A., Essai sur la décadence de l'empire ottoman (= Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü Üzerine Deneme), Paris, 1929.

Türk
bankacılığının lideri,
Ülkemizin uluslararası
finansman sektöründeki
gururu

ZİRAAT

hep yanınızda

T.C. ZİRAAT BANKASI

Güven dolu çağdaş banka